

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS GEROVĖS IR NEGALĖS STUDIJŲ FAKULTETAS
SOCIALINĖS PEDAGOGIKOS IR PSICHOLOGIJOS KATEDRA

Socialinės pedagogikos (specializacija – socialinio darbo organizavimas)
magistrantūros studijų programa

Alma Lileikienė

**SUTRIKUSIO INTELEKTO JAUNUOLIŲ, IŠĖJUSIŲ IŠ VAIKŲ IR
JAUNIMO GLOBOS ĮSTAIGOS, SUNKUMŲ ĮVEIKOS STRATEGIJOS**

Magistro darbas

*Magistro darbo vadovė –
prof. Ingrida Baranauskienė*

2010

Magistro darbo santrauka

Darbe atlikta *teorinė* sutrikusio intelekto vaikų ir jaunuolių, gyvenančių globos įstaigoje, psichosocialinės charakteristikos ir salutogenezės, kaip sunkumų įveikos metodologijos, bei vidinės darnos ir jos komponento – sunkumų įveikos strategijų struktūros analizė.

Iškelta *hipotezė*, kad sunkumų įveikos strategijų pasirinkimas priklauso nuo jaunuolių asmens savybių ir socialinės aplinkos. Neįgalūs jaunuoliai, įveikdami sunkumus, mažiau naudoja adaptacinių gebėjimų reikalaujančias strategijas.

Interviu ir anketinės *apklausos metodais* buvo atliktas tyrimas, kurio tikslas – iširti, kaip įveikia sunkumus sutrikusio intelekto jaunuoliai, išėję iš vaikų ir jaunimo pensionato, kokias įveikos strategijas jie naudoja. Atlikta *nestandartizuotos medžiagos turinio* (duomenys kategorizuoti pagal semantinius ryšius) ir *statistinė* (aprašomoji vidurkių, standartinių nuokrypių, faktorinė) *duomenų analizė*.

Tyrime dalyvavo 7 jaunuoliai, turintys intelekto sutrikimą, ir 110 pensionatų darbuotojų, globėjų ir jų šeimų narių (atitinkamai – 99, 8 ir 3 respondentai).

Empirinėje dalyje nagrinėjamos sutrikusio intelekto jaunuolių asmenybės ypatumai (psichologinės ir būdo savybės, gebėjimai, vertybės ir nuostatos), socialiniai resursai (socialinė aplinka), stresinės situacijos ir jos subjektyvaus vertinimo ypatumai, įveikos veiksmai (strategijos), kuriuos individas atlieka, norėdamas prisitaikyti prie esamos situacijos.

Svarbiausios empirinio tyrimo *išvados*:

1. Sutrikusio intelekto jaunuolių įveikos strategijų pasirinkimas patvirtina įveikos proceso modelio struktūrą, kad tai priklauso nuo asmenybės ypatumų, socialinių resursų, stresinės situacijos ir jos vertinimo ypatumų.
2. Sutrikusio intelekto jaunuolių socialinių ir savarankiško gyvenimo įgūdžių kokybė nėra pakankama, ypač tai pastebima tarp jaunuolių, gyvenančių pensionatuose. Tai lemia institucinės gyvenimo sąlygos.
3. Pasitvirtino hipotezė, kad sutrikusio intelekto jaunuoliai, įveikdami sunkumus, mažiau naudoja adaptacinių gebėjimų reikalaujančias strategijas. Dominuoja nukreiptos į emocijas (socialinės emocinės paramos ieškojimo, neigimo, priėmimo, humoro) ir mažiau adaptyvios įveikos (koncentravimasis į jausmus ir jų išreiškimas, koncentravimasis į įveikos elgesį) strategijos.

Esminiai žodžiai: sutrikusio intelekto jaunuoliai, globos įstaiga, sunkumų įveikos strategijos.

Turinys

Magistro darbo santrauka	2
Įvadas	4
1 skyrius. SUTRIKUSIO INTELEKTO VAIKŲ IR JAUNUOLIŲ, GYVENANČIŲ GLOBOS ĮSTAIGOJE, PSICHOSOCIALINĖ CHARAKTERISTIKA	8
1.1. Negalės samprata	8
1.2. Intelektų sutrikimas	9
1.3. Psichologinės ir elgesio asmenų, turinčių intelektų sutrikimų, savybės	12
1.4. Socialiniai ir savarankiško gyvenimo įgūdžiai	15
1.5. Gyvenimo institucijoje ir bendruomenėje ypatumai	19
2 skyrius. SALUTOGENEZĖS TEORIJA – KAIP SUNKUMŲ ĮVEIKOS METODOLOGIJA	23
2.1. Vidinės darnos koncepcija	23
2.2. Bendrieji atsparumo ištekčiai	24
2.3. Sunkumų įveikos strategijos	25
3 skyrius. INTELEKTO SUTRIKIMŲ TURINČIŲ JAUNUOLIŲ, IŠĖJUSIŲ IŠ GLOBOS ĮSTAIGOS, SUNKUMŲ ĮVEIKOS STRATEGIJŲ TYRIMAS.....	30
3.1. Tyrimo metodika	30
3.1.1. Kokybinis tyrimo metodas	30
3.1.2. Kiekybinis tyrimo metodas	31
3.2. Respondentai	32
3.3. Sunkumų įveikos strategijos jaunuolių požiūriu	34
3.4. Sunkumų įveikos strategijos globėjų, jų šeimos narių, suaugusiųjų pensionatų darbuotojų požiūriu	47
4skyrius. TEORINIS – HIPOTETINIS SUNKUMŲ ĮVEIKOS MODELIS IR REKOMENDACIJOS JO ĮGYVENDINIMUI	56
Išvados	58
Literatūra	59
Summary	66
Priedai	68

Ivadas

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę vėl atsigręžiama į neįgalius žmones. Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrija „Viltis“ pradėjo formuoti naują visuomenės požiūrį į proto negalę, buvo teisinių dokumentų priėmimo iniciatoriai, rūpinosi neįgalių žmonių gyvenimo gerinimu.

Keičiant neįgaliųjų gyvenimą, reikėjo keisti įstatymus ar leisti naujus, keisti švietimo sistemos veiklą. Užsienyje tokiems asmenims palankūs įstatymai galioja jau ne vieną dešimtmetį. Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos 5 straipsnyje teigiama, kad visi lygūs prieš įstatymą ir lygūs pagal įstatymą. 19 straipsnyje pripažįstamos visų neįgaliųjų lygios teisės gyventi bendruomenėje, visiškai integruotis į ją. Europos socialinėje chartijoje teigiama, kad neįgalieji turi teisę į savarankiškumą, socialinę integraciją ir dalyvavimą visuomenės gyvenime. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 straipsnyje teigiama, kad įstatymui, teismui ir kitos valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys yra lygūs.

Visuose įstatymuose akcentuojamas neįgaliųjų lygiavertiškumas su kitais visuomenės nariais, visiška integracija. Tačiau Lietuvoje, praėjus dvidešimčiai metų, kai atkurta nepriklausoma Lietuva, integracija, lygiavertiškumas taip ir liko įstatymuose. Ne visi neįgalieji turi tinkamas sąlygas gyventi, didelė dalis galėtų dirbti, bet darbo neturi, nėra pakankama parama šeimoms, auginančioms neįgalius asmenis, didelė dalis neįgaliųjų gyvena didelėse stacionariose globos įstaigose, kur nėra pakankamai formuojami savarankiško gyvenimo įgūdžiai. Tai priklauso ne tik nuo finansinės krizės, sunkaus dabartinio pragyvenimo Lietuvoje, bet ir nuo visuomenės požiūrio į neįgaliuosius, nepakankamo pasitikėjimo jų jėgomis ir gebėjimais.

Socialinių paslaugų priežiūros departamento (SPPD) duomenimis neįgalių žmonių skaičius didėja. Lyginant 2007 ir 2008 metų duomenis, pastaraisiais metais neįgaliųjų skaičius padidėjo 2,2 procento. Taip pat padidėjo ir neįgalių vaikų skaičius. 2008 metais jie sudarė 6 procentus visų neįgaliųjų. Lietuvoje 2008 metais veikė 26 globos įstaigos suaugusiems asmenims su negalia. Buvo 22 žmonių su proto negalia socialinės globos įstaigos, pavaldžios apskričių viršininkų administracijoms, kuriose gyveno 5207 gyventojai. Trijose apskrities pavaldumo vaikų ir jaunimo su proto negalia globos įstaigose 2009 metų pradžioje gyveno 659 vaikai ir jaunuoliai. Savivaldybėms pavaldžioje globos įstaigose 2008 metais gyveno 1049, savarankiško gyvenimo namuose – 82, globos įstaigose neįgaliesiems – 52 asmenys.

Šiaulių apskrities globos įstaigoje – vaikų ir jaunimo pensionate 2009 metų liepos 1 – osios duomenimis gyveno 210 vaikų ir jaunuolių. Per pirmąjį pusmetį atvyko 5 gyventojai (1 iš tėvų, 4 iš nuolatinės globos), išvyko 6 (1 pas tėvus, 2 paimti nuolatinei globai, 2 mirė, 1 išvyko kitur).

Trijose Šiaulių apskrities žmonių su proto negalia globos įstaigose – pensionatuose, kuriuose gyvena asmenys nuo 18 metų, 2009 liepos 1 dieną buvo atitinkamai 297, 303 ir 300 gyventojų. Iš viso – 900 asmenų. Per 2009 metų pirmąjį pusmetį į vieną pensionatą atvyko 20 gyventojų (2 iš kitų globos namų, 2 iš globėjų, giminaičių, 15 iš ligoninių, 1 iš nakvynės namų). Tuo pačiu laikotarpiu į antrąjį pensionatą neatvyko nė vienas gyventojas, į trečiąjį – 6 (2 iš kitų globos namų, 4 iš ligoninių). Išvykusių per 2009 metų pirmąjį pusmetį iš pirmojo pensionato yra 17 (1 į kitus globos namus, 16 mirė), iš antrojo – 3 (visi trys mirė), iš trečiojo – 6 (visi 6 mirė).

Asmenys, kurie negali gyventi savarankiškai, jeigu jų niekas nepaima globon, sulaukę 29 metų, iš vaikų ir jaunimo pensionato perkeliama į Šiaulių apskrities pensionatus, skirtus suaugusiems žmonėms. Remiantis 2009 metų duomenimis matyti, kad tik du gyventojai paimti nuolatinei globai, vienas išvyko pas tėvus. Tai tikrai labai maži skaičiai, turint omenyje, kad kiti likusieji asmenys ir toliau gyvena pensionate.

Vaikai ir jaunuoliai, augantys globos įstaigoje, stokoja tėvų meilės, neturi galimybės dalyvauti šeimos gyvenime, tuo pačiu negali susidaryti gyvenimo šeimoje vaizdo, dėl įvairių higienos ir kitų apribojimų negali įgyti pakankamai savarankiško gyvenimo, socialinių įgūdžių. Jie dažniau turi įvairių elgesio ir emocijų sutrikimų, jiems sunkiau bendrauti, ieškoti paramos iš aplinkinių, įveikti iškylančius sunkumus. Dar sunkiau yra globos įstaigų gyventojams, turintiems proto negalę, kuri sąlygoja papildomus sunkumus.

Požiūrį į neįgalius asmenis tyrinėjo Gailienė (2007), Gailienė, Ruškus (2000), Gudonis, Novogrodskienė (2000), Ruškus (2002).

Apie proto negalią turinčių asmenų psichosocialines savybes rašė Hallahan, Kauffman (2003), Kardelis, Rėklaitienė (2002), Legkauskas, Jurevičienė, Gudonis (2007), Pakalniškienė (2001).

Globos namų auklėtinių (tarp jų ir turinčių proto negalią), socialinių ir savarankiško gyvenimo įgūdžių kokybę tyrinėjo Braslauskienė (2002), Gevorgianienė (1999), Jurevičienė, Kaffemanienė (2009), Kaffemanienė, Čegyūtė (2006), Raudeliūnaitė, Paigozina (2009), Šedienė, Leminskienė (2007), Vaicekauskienė (2005), Vitkauskaitė (2004).

Salutogenezės koncepciją, atsparumo konstrukta aptaria Gerulaitis, Dėlkutė (2008), Giedraitytė (2006), Giedraitytė, Bieliauskaitė (2006), Javtokas (2007), Vaičekuskaitė (2007).

Apie įveiką, jos strategijas rašė Bagdonas (ats. red.) (2007), Carver, Connor – Smith (2010), Carver, Scheier, Weintraub (1989), Gailienė, Bulotaitė, Sturlienė (2004), Grakauskas, Hajkova (2007), Valickas (2006), Kalpokienė (2005), Kalpokienė, Gudaitė (2004; 2007), Kutkienė (2006), Onnen – Iemann (2000), Sullivan (2002), Perminas, Galvydienė (2008), Pikūnas, Palujanskienė (2005), Suslavičius (2000; 2006).

Mokslinė problema ir tyrimo aktualumas. Siekiama išsiaiškinti, kokios yra jaunuolių, gyvenančių globoje, savarankiškai ir institucijoje, sunkumų įveikos strategijos. Asmenų, palikusių vaikų ir jaunimo pensionatą, laukia įvairios permainos. Tų, kurie pereina gyventi į kitą instituciją, gyvenimo sąlygos panašios. Globojamų šeimoje, gyvenimas keičiasi labiau. Bet jie turi globėjus, kurie moko įvairių dalykų, reikalingų gyvenimui šeimoje, visuomenėje, padeda, pataria. Sunkiausia savarankiškai išėjusiems gyventi asmenims. Jiems labai svarbi pagalba, bet ji ne visuomet sulaukiama. Tyrimo metu bus galima išsiaiškinti, kas sunkiausia neįgaliems jaunuoliams, ką būtų galima rekomenduoti globėjams, pensionatų bendruomenėms, stiprinant asmenų, turinčių proto negalią, galias ir gebėjimus.

Tyrinėtos paauglių, turinčių emocijų ir elgesio sutrikimų, asmenų, sergančių depresija, tėvų, auginančių vaikus su Dauno sindromu įveikos strategijos. Panašių tyrimų su sutrikusio intelekto asmenimis mokslinėje literatūroje nerasta.

Tyrimo objektas – sunkumų įveikos strategijos, išėjus iš vaikų ir jaunimo pensionato.

Keliama **hipotezė**, kad sunkumų įveikos strategijų pasirinkimas priklauso nuo jaunuolių asmens savybių ir socialinės aplinkos. Neįgalūs jaunuoliai, įveikdami sunkumus, mažiau naudoja adaptacinių gebėjimų reikalaujančias strategijas.

Tyrimo tikslas – ištirti, kaip įveikia sunkumus sutrikusio intelekto jaunuoliai, išėję iš vaikų ir jaunimo pensionato, kokias įveikos strategijas jie naudoja.

Uždaviniai:

1. Išanalizuoti sutrikusio intelekto vaikų ir jaunuolių, gyvenančių globos įstaigose, psichologines ir elgesio savybes, socialinių ir savarankiško gyvenimo įgūdžių kokybę.
2. Išanalizuoti salutogenezės, kaip sunkumų įveikos metodologijos, teoriją, vidinės darnos ir jos komponento – sunkumų įveikos strategijų struktūrą.
3. Išskirti sunkumų įveikos strategijas, kurias naudoja sutrikusio intelekto jaunuoliai.
4. Įveikos strategijas atskleisti derinant kokybinius (su jaunuoliais) ir kiekybinius (su darbuotojais, globėjais, jų šeimos nariais) metodus.
5. Parengti sunkumų įveikos teorinį – hipotetinį modelį.

Tyrimo dalyviai. Tyrime dalyvauja 7 sutrikusio intelekto jaunuoliai, išėję iš vaikų ir jaunimo pensionato ir šiuo metu gyvenantys savarankiškai, nuolatinėje globoje ar suaugusiųjų pensionate. 110 tyrimo dalyvių sudaro jaunuolių globėjai, pilnamečiai jų šeimos nariai ir suaugusiųjų pensionatų darbuotojai (socialiniai darbuotojai, socialinių darbuotojų padėjėjai, administracijos, medicinos personalo atstovai).

Tyrimas atliktas 2010 metų sausio mėnesį dviejuose Šiaulių apskrities pensionatuose, skirtuose asmenims su proto ir psichikos negalia, ir globėjų namuose.

Tyrimo metodologija ir metodai. Tyrimas atliekamas remiantis sunkumų įveikos modeliu. Pasirinktas empirinis tyrimas. Viena dalis – kokybinis tyrimas – iš dalies struktūruotas interviu, kuris Rupšienės (2007) nuomone, labiausiai tinkamas atliekant kokybinius tyrimus. Šis tyrimas bus naudojamas apklausiant jaunuolius, kadangi mažai žinoma apie neįgaliųjų sunkumų įveiką išėjus iš įstaigos, skirtos gyventi protinę negalią turintiems vaikams ir jaunuoliams. Tik maža dalis sutrikusio intelekto jaunuolių moka gerai skaityti ir rašyti. Neįgaliam jaunuoliui lengviau bendrauti žodžiu, o ne raštu. Pusiaus struktūruoto interviu metu galima pasitikslinti informaciją. Pasak Žydžiūnaitės (2007), tyrėjas naudoja klausimus, kurių metu tiriamieji gali išsakyti savo požiūrį.

Respondentai tyrėjui jau yra pažįstami, tad tikimasi, kad jie bus nuoširdūs ir nebijos atskleisti savo minčių, nes proto negalią turintiems sunku užmegzti kontaktą su nepažįstamais asmenimis. Interviu metu tyrėjas informaciją užrašo ranka.

Kita tyrimo dalis yra kiekybinis tyrimas – anketinė apklausa. Globėjams, jų šeimos nariams, suaugusiųjų pensionatų darbuotojams pateikiami klausimai, siekiant išsiaiškinti, kaip sunkumus įveikia jaunuoliai, apsigyvenę naujoje aplinkoje.

Abu tyrimai papildys vienas kitą, leis patikslinti rezultatus.

Pagrindinės sąvokos

Intelektu sutrikimas – protinių sugebėjimų nukrypimas nuo normos, sukeliantis elgesio, emocijų bei socialinio prisitaikymo sutrikimų (Bagdonas, 1995).

Sutrikusio intelekto asmenys - tai asmenys, priskiriami žmonėms, turintiems negalią. (Elijošienė, 2003).

Stacionari socialinės globos įstaiga – tai įstaiga, kurioje teikiamos ilgalaikės socialinės globos ir slaugos paslaugos esant nuolatinei specialistų priežiūrai (Vaiko teisių padėtis Lietuvos stacionariose globos ir ugdymo įstaigose, 2006).

Įveikos strategija – bendra elgesio kryptis, kurią žmogus pasirenka kritinei situacijai įveikti (Suslavičius, 2006).

ISGP – individualus socialinės globos planas.

NVO – nevyriausybinių organizacijų.

SPPD – socialinių paslaugų priežiūros departamentas.

1 skyrius. SUTRIKUSIO INTELEKTO VAIKŲ IR JAUNUOLIŲ, GYVENANČIŲ GLOBOS ĮSTAIGOJE, PSICHOSOCIALINĖ CHARAKTERISTIKA

1.1. Negalės samprata

Negalė egzistuoja nuo seniausių laikų visose visuomenėse. Įvairiais laikmečiais ji suvokiama skirtingai, visuomenės žvelgė į neįgaliuosius įvairiai. Seniausias požiūris rodo, kad neįgalieji buvo laikomi subžmogiškais būtybėmis, kažkuo tarp gyvūno ir žmogaus. Netolimoje praeityje į negalės žmogų buvo žvelgiama kaip į ligonį. Buvo akcentuojamas jų gydymas, o apie ugdymą nebuvo nė kalbos. Negalės žmonės neturėjo teisės pareikšti savo nuomonės. Dar ir šiomis dienomis išreiškiamas gailestis tokiems asmenims, jie perdėtai globojami. Visai neseniai pradėta suprasti, kad toks žmogus, pritaikius jam aplinką, gali tobulėti. Yra žmonių, kurie negalę turinčiais asmenimis nesidomi, yra jiems abejingi, kol patys nesusiduria su tuo. Pripažinta, kad neįgalusis turi lygiai tokias pat teises kaip ir visi kiti visuomenės nariai, jis turi išlikti savimi (Gudonis, Novogredskienė, 2000).

Gailienė (2007) kalbėdama apie požiūrį į negalia, teigia, kad nebėra subžmogiško požiūrio į tokius asmenis, bet jie vis dar laikomi silpnais, reikalaujančiais globos, keliančiais gailestį, prilyginami vaikams. Sovietiniais laikais neįgalumas buvo traktuojamas kaip liga, kuri eliminuoja individą iš visuomenės (Ruškus, Mažeikis, 2007).

Ir šiomis dienomis negalės samprata šiek tiek skiriasi. Rusų mokslininkai neįgalioju vadina asmenį, kuris turi sveikatos disfunkciją, kuri pasižymi ilgalaikiu organizmo funkcijų sutrikimu, kurią nulėmė ligų, traumų pasekmės arba defektai ir kuri riboja veiklą bei sukelia asmens socialinės apsaugos poreikį. Neįgalumas – dėl sveikatos sutrikimų atsiradęs socialinis nepakankamumas, kurį lydi ilgalaikiai organizmo funkcijų sutrikimai, lemiantys veiklos apribojimus bei socialinės apsaugos būtinumą. Neįgalumas – socialinis fenomenas, kuris egzistuoja kiekvienoje visuomenėje, nes prarasti darbingumą gali kiekvienas. Civilizuota visuomenė turi daryti viską, kad žmonės, turintys sveikatos sutrikimų, galėtų dalyvauti ekonominiame ir visuomeniniame gyvenime. Nurodoma, kad tai yra pagrindinės žmogaus teisės, bet svarbiausiu laikoma tai, ar pakanka resursų, kad šios teisės būtų užtikrintos (Bagdonas (Ats. red.) (2007).

Ruškus, Mažeikis (2007) neįgalumą traktuoja kaip būseną, kuri yra tik socialinių sąveikų procesas ir rezultatas. Autoriai neįgalumą apibrėžia kaip asmens negebėjimą atlikti apibrėžtų veiksmų konkrečioje situacijoje. Neįgalumas, jų nuomone, suprantamas ne kaip liga, o kaip socialinė situacija bei socialinis konstruktas.

Gimęs socialinis negalios modelis yra kritinė reakcija į biomedicininę sampratą, kuri pabrėžia individo kūno deviaciją. Šio modelio gimimą inicijavo patys neįgalieji, susibūrę į

judėjimą, kuris įgavo intelektualinę išraišką, už savo socialines teises. Visgi negalė negali būti vien kaip socialinis konstruktas, nes ji kažkiek susijusi su kūno diskomfortu. Negalima supriešinti socialinės ir biologinės sričių. Reikia ieškoti būdų, kaip kalbėti apie negalią ir jos prigimtį, jungiant skirtingus šio reiškimo aspektus (Valuckienė, 2008).

Visuomenėje suprasta, kad negalė yra ne tik žmogaus fizinių, intelekto ar psichikos pokyčių, bet ir aplinkinių sudarytų stereotipų, socialinių vaizdinių padarinys. Buvo manoma, kad neįgaliųjų integracija – tai jų korekcinis ugdymas ar gydymas. Dabar laikomasi tos nuomonės, kad neįgalieji integruosis tik tada, kai visuomenė pripažins juos lygiaverčiais visuomenės nariais (Ruškus, 2002).

Lygiavertiškumą akcentuoja ir Steman (1999) teigdama, kad neįgalieji turi visas galimybes kaip ir kiti žmonės, kad didelę reikšmę jų raidai turi ne tik kognityviniai aspektai, bet labai svarbi ugdymo bei aplinkos įtaka.

Visuomenė dar skirtingai, nors nebe taip drastiškai, žiūri į negalią. Į tai nevienodai žvelgia ir patys neįgalieji. Didelei daliai ji yra kaip kančia, liūdesys, liga, kliūtis. Kiti ignoruoja savo negalę, atmeta. Kai kurie žiūri į ją ambivalentiškai. Yra savo negalę priimančių realistiškai, įvardinančių ją kaip gyvenimo būdą ar problemą, kuri turi būti sprendžiama (Gailienė, 2007).

Negalės priėmimą gali lemti ir aplinkinių požiūris, ir dabartinė ekonominė šalies situacija, kada, esant didelei bedarbystei, teigiama, kad nėra galimybių įdarbinti neįgaliuosius, dar egzistuoja didelis darbdavių nepasitikėjimas dėl sėkmingo tokių asmenų darbo. Turėtų būti remiamasi tais neįgaliaisiais, kurie į savo negalią žiūri realistiškai, yra aktyvūs visuomenės gyvenimo nariai, rodo savo atkaklumą, pasiryžimą, unikalius gebėjimus. Tai turėtų būti stiprioji pusė, lemianti neįgaliųjų integraciją.

1.2. Intelektu sutrikimas

Asmenys, turintys intelekto sutrikimų, priskiriami žmonėms, turintiems negalę. Intelektu sutrikimų grupei priklauso protinis atsilikimas, intelekto regresija ir kiti intelekto sutrikimai. Didžiausią šių sutrikimų grupę sudaro protinis atsilikimas, pasireiškiantis negrįžtamu pažintinės veiklos (ypač mąstymo proceso) pažeidimu, valios, emocijų neišsivystymu, dažnomis fizinėmis negaliomis (Eljošienė, 2003).

Protinis atsilikimas – tai substanciniai trūkumai, turintys įtakos dabartiniam asmens funkcionavimui. Jie pasireiškia daug mažesniu už vidutinį intelekto funkcionavimu, esant ribotiems dviejų ar daugiau sričių adaptacijos įgūdžiams (komunikacijos, savęs priežiūros ir saugumo, funkcinių mokomųjų dalykų, laisvalaikio ir darbo) (Hallagan, Kauffman, 2003).

Protinį atsilikimą reikėtų suprasti kaip tam tikrą būklę, kuri gali kilti dėl įvairių priežasčių, tačiau turinčią nemažai bendrų bruožų, kuriuos lemia raidos anomalija. Tai

silpnaprotystės forma, pasireiškianti dėl nepakankamai arba ydingai besivystančių smegenų. Pagrindinis jo požymis – nevisiškai susiformavusios kognityvinės funkcijos, pirmiausia mąstymas (Daulenskienė, 2003).

Hallagan, Kauffman (2003) protiškai atsilikusiais asmenimis vadina tuos, kurie turi žemą intelekto funkcionavimo lygį ir silpnus adaptacijos įgūdžius. Intelekto funkcionavimas vertinamas IQ testais. Pagal tai skiriami 4 protinio atsilikimo laipsniai:

- 1) nežymus (IQ 69 – 50);
- 2) vidutinis (IQ 49 – 35);
- 3) žymus (IQ 34 – 20);
- 4) labai žymus (IQ mažesnis už 20) (Elijošienė, 2003, Bagdonas, 1995).

Vaicekauskienė (2005), remdamasi specialiųjų poreikių asmenų sutrikimų ir jų laipsnių nustatymo ir specialiųjų poreikių asmenų priskyrimo specialiųjų ugdymosi poreikių grupei tvarka, priskiria ir penktąjį intelekto sutrikimo laipsnį, kuris vadinamas intelekto regresija, kada protinio atsilikimo diapazone pamažu prarandamos turėtos žinios, gebėjimai, įgūdžiai.

Adaptaciniai įgūdžiai vertinami tiriant adaptyvų elgesį ir susiję su gebėjimais gyventi konkrečioje aplinkoje. Adaptacinių įgūdžių pagrindas yra praktinis ir socialinis intelektas. Praktinis intelektas – tai gebėjimas išlaikyti save ir veikti kaip savarankiškam asmeniui, užsiimti įprasta kasdiene veikla. Socialinis intelektas – tai gebėjimas suprasti socialinius reikalavimus ir kitų žmonių elgesį bei tinkamai nuspręsti, kaip elgtis socialinėse situacijose (Hallagan, Kauffman, 2003).

Taip pat mano ir Elijošienė (2003), kaip svarbiausius pasiekimus vidutiniškai, žymiai ir labai žymiai sutrikusio intelekto vaikų ugdymo procese laikydama jų socialinės adaptacijos lygį (kaip jie bendrauja su aplinka, kaip orientuojasi artimiausioje aplinkoje, kaip bendrauja su žmonėmis, kaip geba laikytis elementariausių elgesio taisyklių, kokie yra savitarnos, savitvarkos, bendri ir specialūs darbiniai įgūdžiai, koks yra savarankiškumo lygis ir kt.).

Protinis atsilikimas konstatuojamas tik tada, kai yra organiniai ar funkciniai centrinės nervų sistemos pažeidimai, pažintinės veiklos sutrikimai, negrįžtamas (pastovus) pažintinės veiklos sutrikimo pobūdis (Elijošienė, 2003).

Protinio atsilikimo priežastys, šiek tiek skirtingai interpretuojant jų grupavimą, įvardijamos dėl genetinių veiksnių (Dauno sindromas, fetilketonurija ir kt.), dėl smegenų pažeidimo (centrinės nervų sistemos ligos – meningitas, encefalitas ir kt., žalingas aplinkos poveikis – traumas ir pan.) (Daulenskienė, 2003; Elijošienė, 2003; Hallagan, Kauffman, 2003).

Hallagan, Kauffman (2003) teigia, kad protinis atsilikimas yra ne tiek kokybinis, kiek kiekybinis dalykas. Protiškai atsilikę asmenys nėra bejėgiai, jie gali gyventi savarankiškiau negu buvo manyta.

Kardelis, Rėklaitienė (2002), tyrinėję vidutiniškai ir žymiai atsilikusių paauglių ir merginų psichosocialinį elgesį, teigia, kad pats protinis atsilikimas nėra psichosocialinio elgesio ypatumų skirtumus lemiantis veiksnys. Jis laikomas tik kaip psichikos sutrikimų padarinys, kuris neleidžia augančiam vaikui įgyti visuomenėje priimtų psichosocialinio elgesio normų. Svarbu yra kryptingai ugdyti tokių vaikų tinkamus kasdienio gyvenimo įgūdžius.

Daugelis sutrikusio intelekto asmenų, jei yra tinkamai parengti, gali gyventi ir dirbti padedant kitiems asmenims. Turintiems vidutinį protinį atsilikimą asmenims pagalba turėtų būti intensyvesnė, reguliari, bet ji neturi būti nuolatinė.

Žmonės, turintys protinę negalią, buvo labiausiai nuvertinami, jų labiausiai buvo bijoma, lyginant su kitų negalių asmenimis. Tai labiausiai stigmatizuojama žmonių grupė. Legkauskas, Jurevičienė, Gudonis (2007) atskleidžia neigiamą požiūrį į proto negalią turinčius asmenis, kalbėdami apie žiaurių bausmių – mirties, kankinimo, išstūmimo iš visuomenės, pasibjaurėjimo, stigmatizacijos – taikymą jiems. Tai lėmė ir tokių asmenų diskriminaciją.

Dar ir dabar mūsų visuomenėje pirma išryškintas individo sutrikimas, o ne asmuo, kuris turi tokias pat teises, kaip ir kiti visuomenės žmonės. Proto negalės asmenis visuomenė dar menkai pažįsta, o tai formuoja dažniausiai stereotipinius vaizdinius, susijusius su proto negalės žmonių emociniais išgyvenimais. Teigiama, kad tokie žmonės nesugeba jausti, nežino, kas yra džiaugsmas, gailestis. Tokiems asmenims priskiriami liūdesio, kančios, sielvarto išgyvenimai (Gailienė, Ruškus, 2000).

Stereotipai proto negalią turinčių atžvilgiu turi neigiamos įtakos įsidarbinant asmenims su proto negalia, būsto apsirūpinimu ar jo nuoma. Reika gerinti gyvenimo sąlygas tokiems asmenims, jų šeimoms, mažinti stigmatizaciją šių žmonių atžvilgiu. Legkausko ir kt. (2007) nuomone, tai geriausiai pasiekama teikiant žinias apie proto negalią, kontaktuojant tiesiogiai su tokiais žmonėmis.

Ruškus (2002) teigia, kad protinio atsilikimo konstruktas yra žmonių, kurie linke etiketizuoti, mintyse. Neįgaliojo laimėjimai būna vertinami su pernelyg didele nuostaba, perdėtu pasigėrėjimu. Neigiamą įtaką daro institucijų paplitimas tose kultūrinėse terpėse, kur vyrauja klinikinis modelis. Autoriaus mano, kad net sąvokos „protiškai sutrikęs“, „turintis intelekto sutrikimų“, yra pernelyg nuasmeninantis, neišskiriantys asmenybės. Terminais asmuo vertinamas sutrikimo požiūriu. Neįgaliųjų artimieji terminų vartoti nelinkę.

Proto sutrikimas yra suvokiamas ne kaip visuotinis atsilikimas, o kaip tam tikras intelekto tipas. Proto negalę turintys žmonės turi privalumų prieš kitus žmones. Tai yra moralumas, meilė, šiltumas. Galima pritaikyti vaidmenų valorizaciją, kur neįgaliesiems kuriamas socialiai vertingo asmens vaidmuo, tada jie galėtų jausti pranašumą (Ruškus, Mažeikis, 2007).

Geriausias būdas pažinti sutrikusio intelekto asmenį, įvertinti jo galimybes ir gebėjimus – tiesioginis bendravimas su juo. Pirmą kartą susitikus su žmogumi, apie jį susidaromas įspūdis, kuris gali būti klaidingas. Tai galima pritaikyti sutrikusio intelekto asmenims, nes jie su nepažįstamais nėra linkę bendrauti. Bet vėliau, jei žmogus neįgaliajam patinka, šis atskleidžia savo asmenybės ypatumus. Tada galima pastebėti ir jo jautrumą, norą turėti artimą žmogų, daug kitų teigiamų savybių. Proto negalią turintis asmuo tampa lygiaverčiu visuomenės nariu, kuris vertinamas taip pat, kaip ir kiti, nebepastebimi jo trūkumai, sąlygojami sveikatos problemų.

1.3. Asmenų, turinčių intelekto sutrikimų, psichologinės ir elgesio savybės

Protinę negalią turinčiam asmeniui sunku paskirstyti dėmesį, jis sunkia atsimena informaciją, jo kalbos raida sutrikusi arba sulėtėjusi. Tai lemia ir iškylančius mokymosi sunkumus (Hallagan, Kauffman, 2003). Tokių asmenų mąstymas konkretus, situacinis, egocentriškas. Jie nepajėgūs perkelti suvoktų reiškinių prasmės į kitą situaciją. Kognityvinės emocijos menkai išsivysčiusios. Suvokimo procesai yra fragmentiški, nėra visuminio apibendrinamojo suvokimo. Vėliau formuojasi lokomotorinės funkcijos (Daulenskienė, 2003). Protinę negalią turintys asmenys turi kalbos ir komunikacijos, stambiosios motorikos (judesių koordinacija, netaisyklinga laikysena) sutrikimų, dėl kurių kartu nukenčia ir smulkioji motorika (rankų pirštų, artikuliacijos ir akių judesiai) (Vaičekauskienė, 2005).

Suaugusio asmens, turinčio protinį atsilikimą, psichosocialinį elgesį, socialinę adaptaciją dažniausiai lemia jo viso gyvenimo patirtis. Globos institucijoje augęs toks asmuo be jau turimų sutrikimų, būdingų sutrikusios raidos asmeniui, patiria ir neigiamų socialinių veiksnių – dėmesio, artimų žmonių meilės, šilumos, pastovumo trūkumą. Todėl ir į pasaulį, aplinkinius žmones reaguoja kitaip, negu šeimoje augantys vaikai. O neįgalus žmogus, kaip ir bet koks kitas asmuo, be dėmesio, pagarbos linkęs izoliuotis.

Pastaruoju metu akcentuojama humanistinė, ekologinė paradigmos. Jos reikšmingais veiksniais laiko aplinkos reikšmę, ugdymą per aplinką, savarankišką veiklą. Sėkmingai socializacijai svarbi aplinka. Globos namų vaikams ji turi ypatingą reikšmę asmenybės vystymuisi. Nuo pat kūdikystės globos namų auklėtiniams reikia ugdyti pasitikėjimą, saugumą, prierašumą, vaikystės amžiuje – iniciatyvumą, savarankiškumą, paauglystės amžiuje dar ir pilnavertiškumą, socialų elgesį (Žalimienė, 2007). Globos namų palankios aplinkos – artinimo prie šeimos modelio – kūrimą akcentuoja Goštautas, Čepukienė, Pilkauskienė, Ražanas (2005). Jų nuomone, tada bus garantuojamas globotinių optimalių vystymosi poreikių tenkinimas.

Kūdikų namų auklėtiniams 16 – 18 mėnesį formuojasi prierašumo jausmas prie suaugusiojo, jiems reikia saugumo. Bet tai negali formuotis globos sąlygomis, nes personalas dažnai keičiasi, darbuotojai turi prižiūrėti daug vaikų, tad kiekvienam individualaus dėmesio

tenka nedaug. Be to, nuolatinis buvimas tarp bendraamžių, triukšmas provokuoja neigiamas emocijas. Kaip rodo tyrimų rezultatai (Daulenskienė, Radzevičienė, Ruškus (2002); Grinienė, Radzevičienė (2002), kūdikių, augančių globos įstaigoje, emocijų raiška įvairi. Bet labiau išreikštos pykčio, liūdesio, nerimo emocijos, negu augančių šeimose kūdikių. Jiems nebūdingos nuostabos, pasišlykštėjimo, skausmo emocijos. Tai lemia skurdi bendravimo patirtis su suaugusiais.

Apie kūdikių namuose augančių vaikų emocijų skurdumą, negatyvumą kalba ir Kaffemanas (2000), teigdamas, kad tai turi įtakos formuojantis elgesio ir emocijų sutrikimams. O vėlesniame amžiuje šie sutrikimai gali būti susiję su intelekto nepilnavertiškumu. Žukauskienė, Leiputė (2002) pažymi, kad vaikai, turintys emocinių ir elgesio problemų, jas įgyja, jei labai anksti patenka į globos įstaigas ir ten praleidžia keletą metų.

Ikimokyklinio ir jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikai, kurie auga globos įstaigose, nesugeba planuoti ateities veiksmų. Praeitis ir dabartis yra susijusi su dienos režimu (miegas, valgymas, pasivaikščiojimas), bet tik esamos dienos. Tokie vaikai labiau domisi suaugusiais nei vaikai, augantys šeimoje. Jiems reikia suaugusių dėmesio, draugiškumo. Šie asmenys nesugeba užjausti tiek suaugusių, tiek bendraamžių. Dažniau pastebimos agresijos formos, konfliktai. Žaisdami su savo bendraamžiais nepasižymi vaidmenų įvairove (Bagdonas (Ats. red.), 2007). Empatiškumo stoka, nemokėjimą aukotis dėl kito pažymi ir Leliūgienė (2003).

Sutrikusio intelekto vaikai sunkiau orientuojasi socialinėje aplinkoje, bet, pasak Vitkauskaitės (2004), ne tik dėl organinio centrinės nervų sistemos pažeidimo, bet pirmiausia dėl netobulos ugdymo sistemos, nepanaudotų socialinio tinklo plėtros galimybių, asmeninės patirties stokos.

Jurevičienės, Kaffemanienės (2009) nuomone, apibūdinant sutrikusio intelekto vaiko sociokultūrinės raidos ypatumus, akcentuojamos ne jų potencinės galimybės, o negalės, jų neigiamos pasekmės. Ruškaus, Mažeikio (2007) teigimu, asmens matymas iš trūkumo pozicijų neleidžia išvelgti jo asmeninių gebėjimų, saviraiškos.

Vaikai, gyvenantys globos namuose, nepatyrę tėvų meilės, jaučiasi apleisti, nereikalingi. Ir specialiųjų poreikių vaikai nori būti pripažinti, saugūs, bendrauti. Dėl įvairių raidos bruožų dažnai darbuotojų, bendraamžių (sveikųjų) vertinami nepakankamai. Tokiems vaikams formuojasi nepilnavertiškumo jausmas, jie nori įsitvirtinti bet kokiomis priemonėmis, nors ir socialiai nepageidautinomis. Dėl to sunkiai adaptuojasi specialiose ugdymo įstaigose.

Kaffemanienė (2001), Ruškus, Mažeikis (2007) neadaptyvų elgesį, susijusį su socialiniu uždaru, neadekvačiu savęs vertinimu, stipresne mokykline baime, priešišku suaugusiems, sieja su neigiamomis pedagogų nuostatomis į neįgalų vaiką.

Kaffemanienė, Čegyte (2006), Vaicekauskienė (2005) akcentuoja vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo svarbą. Jų nuomone, reikia skatinti, ugdyti komunikacinius gebėjimus. Jei vaikų kalba sutrikusi, siūlomos alternatyvios komunikacijos priemonės – simbolių, gestų kalba. Teigiamas emocijas galima paskatinti šio proceso metu naudojant taktilinį stimuliavimą, mėgstamus žaislus, atsižvelgiant į vaiko norus.

Didesnį atsakingumo jausmą, Leliūgienės (2003) nuomone, galima formuoti suteikiant vaikams žinių apie jų teises ir pareigas.

Paauglystės laikotarpis asmenybės brendimo požiūriu yra sudėtingas procesas. Šiuo metu paaugliui labai svarbus aplinkinių, ypač bendraamžių pripažinimas ir palaikymas. Sincina (2000) teigia, kad pastebėtas ir priimtas nori būti kiekvienas, toks, koks jis yra, su savo privalumais ir trūkumais. Kitu atveju globos namų auklėtiniai praranda galimybę mylėti ir būti mylimi. Anksti praradę ryšius su biologiniais tėvais, ir jiems neįaučia meilės, o tik nuoskaudą, kuri perauga į neapykantą ir pyktį (Žukauskienė, Leiputė, 2002).

Daugelis autorių (Pakalniškienė, 2001; Goštautas, ir kt., 2005; Samašonok, Gudonis, 2006; Leliūgienė, 2003; Gudonis, Butkutė, Samašonok, 2008; Jurevičienė, Kaffemanienė, 2009) akcentuoja, kad globos namų auklėtiniai (taip pat ir turintys intelekto sutrikimų), patiria daug problemų bendraudami tiek su bendraamžiais, tiek su suaugusiais. Jie pasižymi grubumu, impulsyvumu, nemokėjimu konstruktyviai spręsti konfliktus. Jų taikomos elgesio strategijos daugiau trukdo, o ne padeda atlikti užduotis. Dėl negebėjimo reguliuoti elgesį jų dorą elgesio motyvacijos nesusiformavusios. Jaunuoliai, turintys bendravimo problemų, pasižymi arba dideliu emociniu šaltumu, arba išskirtiniu prisirišimu, kuris kartais gali išaugti į agresiją.

Nepalankios augimo sąlygos globos įstaigoje formuoja paaugliams neigiamą savęs vertinimą. O tai yra susiję su tarpasmeniniais santykiais, savikritiškumu, reiklumu, gebėjimu kelti tikslus. Vertindamas save neigiamai paauglys nepasitiki savimi, pasižymi uždarumu, formuojasi neigiama pasaulio samprata (Samašonok, 2005).

Lemme (cit. Snieškienė, Bumblauskienė, 2005), pažymi, kad vėlyvosios paauglystės ir ankstyvosios jaunystės laikotarpiu asmenybė pasižymi didesniu nestabilumu negu bet kuriuo kitu gyvenimo laikotarpiu. Sutrikusio intelekto asmenys turi pakankamai emocinių problemų, kurios sustiprina sutrikimo kompleksškumą.

Susidūrę su neadekvačiomis situacijomis, jaunuoliai gali reaguoti neadekvačia elgsena. Tai gali tapti užsifiksavusia išmokto elgesio forma ir sudėtine asmenybės identiteto dalimi, kas trukdytų adekvačiai spręsti patiriamas problemas (Baranauskienė, Juodraitis, 2008).

Visgi, protiškaici neįgalus gali būti visaverčiu sąveikos partneriu. Tai ypač atsiskleidžia bendravime su juo per žvilgsnį, balsą, prisilietimą (Ruškus, 2002; Ruškus, Mažeikis, 2007).

Pagrindiniai veiksniai, lemiantys sutrikusio intelekto jaunuolių savybes, labiau susiję su aplinka, o ne su pačia asmenybe. Jei toks asmuo augs šeimyninėje aplinkoje, jaus tėvų buvimą šalia, bus apsuptas meile, rūpesčiu, atsakys tokiais pat teigiamais jausmais.

1.4. Socialiniai ir savarankiško gyvenimo įgūdžiai

Socialiniai įgūdžiai – tai įgūdžiai, kurie padeda vaikui prisitaikyti gyventi aplinkoje pagal visuomenės priimtas normas. (Žalimienė, 2007, p. 24).

Raudeliūnaitė (2007) socialinius įgūdžius apibrėžia kaip santykį su savimi, su kitais žmonėmis ir santykį su veikla. Pagal santykį su savimi skiria intrapersonalinius (savęs pažinimo, savęs vertinimo, savikontrolės), pagal santykį su kitais žmonėmis – interpersonalinius (kontakto užmezgimas, verbalinis ir neverbalinis kontaktas, tarpusavio sąveikos sukūrimas, problemų sprendimas), o pagal santykį su veikla – veiklos ir bendradarbiavimo (veiklos organizavimas, palankios veiklos atmosferos kūrimas, veiklos rezultatų vertinimas) įgūdžius.

Skiriami pažinimo, emocinis ir elgesio socialinių įgūdžių aspektai. Socialiniai įgūdžiai reikalingi sprendžiant įvairias gyvenimo problemas, prisitaikant naujoje aplinkoje. Jurevičienė, Kaffemanienė (2009) pažymi, kad kiekvienas asmuo turi individualius socialinius gebėjimus, o tai lemia nevienodą socialinį adaptyvumą ir socialinio funkcionavimo lygį. Jų teigimu, socialiniai įgūdžiai, socialiniai gebėjimai, socialinė kompetencija traktuojami kaip panašūs ar net tapatūs dalykai.

Savarankiško gyvenimo įgūdžiai apima buitinį, ekonominį, informacijos valdymo ugdymą, kuris turi remtis konkrečiu praktiniu mokymu.

Pagalba įgyjant socialinius ir savarankiškus gyvenimo įgūdžius reglamentuojama socialinės globos paslaugų vaikams normose.

Pateikiami tokie teiginiai normai įgyvendinti (vertinti):

- ugdyti vaiko savikontrolę, emocijas, jausmus ir elgesio išraišką;
- ugdyti atsakomybę ir pareigingumą;
- skatinti pozityvius santykius tarp vaiko ir socialinių ryšių tinklo atstovų;
- ugdyti pozityvų vaiko individualumą ir savęs suvokimą;
- suteikti žinių šeimos planavimo, lytinio gyvenimo, tėvystės, motinystės įgūdžių klausimais;
- suteikti žinių profesinio orientavimo klausimais;
- ugdyti vaikų savarankiškumą, savitarnos ir visuomenei priimtino elgesio įgūdžius;
- ugdyti vaiko savarankiškumą, motyvaciją pačiam tvarkytis įvairiose kasdienio gyvenimo buities situacijose;

- ugdyti vaiko savitvarkos gebėjimus, atliekant buitines darbus;
- užtikrinti vaiko estetinį lavinimą;
- ugdyti vaiko asmens higienos įgūdžius;
- užtikrinti dienpinigius vaiko smulkioms išlaidoms (Žalimienė, 2007, p. 138 – 139).

Socialiniai įgūdžiai reikalingi asmens savarankiškumui, nepriklausomybei, efektyvesniam dalyvavimui visuomenės gyvenime. Kardelio, Rėklaitienės (2002), Jurevičienės, Kaffemanienės (2009) teigimu, socialinių įgūdžių išmokstama stebint, imituoiant, klausantis žodinių instrukcijų. Vaicekauskienės (2005) nuomone, jų turėtų būti mokoma praktiškai, neatsiejant nuo vaikų gyvenimo būdo.

Socialinių įgūdžių raida labai priklauso nuo ugdomosios aplinkos (mokyklos, šeimos, bendraamžių), prioritetas skiriamas šeimai (Jurevičienė, Kaffemanienė, 2009b; Braslauskienė, 2002). Vaikams, augantiems globos namuose, socialinių įgūdžių funkcijas perima globos, taip pat mokymo įstaigos.

Sinycinos (2000) nuomone, norint suformuoti globos auklėtinių socialinius įgūdžius, svarbu tinkamai bendrauti su šeima, o jai nesant kurti šeimyninę aplinką, palaikyti santykius su natūralia šeima, giminėmis, vystyti ir puoselėti socialinius santykius su mokykla, plėtoti papildomą ugdymą, tobulinti pedagogų kvalifikaciją. Pedagogų humaniškas elgesys mokykloje, formalių santykių tarp suaugusių ir vaikų globos įstaigoje nebuvimas stiprina vaiko savivertę, padeda užmegzti glaudesnius santykius tarp vaikų ir ugdytojų (Samašonok, Gudonis, 2007; Raudeliūnaitė, 2007).

Socialinės kompetencijos (bendravimo) plėtojimas ugdymo procese daro vaiko patyrimą aktyvesnį, plėtojasi jo socialinė patirtis (Baranauskienė, Juodraitis, 2008).

Akcentuojami bendravimo įgūdžių (formuojant adaptyvias elgesio strategijas, gerinant komunikacijos kokybę, sudarant sąlygas emocijų raiškai), sąveikos su aplinka (socialinių kontaktų ir ryšių plėtojimas), socialinio elgesio, darbo komandoje, partnerystės, dalykinio bendravimo svarba (Gerulaitis, Gužauskaitė, 2008; Gudonis, ir kt., 2008; Jurevičienė, Kaffemanienė, 2009; Vaicekauskienė, 2005; Vitkauskaitė, 2004).

Jurevičienė, Kaffemanienė (2009) kaip svarbiausią socialinių įgūdžių komponentą pristato bendravimą. Jų nuomone, bendravimas paskatina ir kitų socialinių gebėjimų, kaip socialiai priimtino elgesio, emocijos raiškos būdų, konstruktyvaus konfliktų sprendimo, tarpusavio ryšių stiprinimo būdų.

Vidutiniškai sutrikusio intelekto vaikams labiausiai būdingi intrapersonaliniai neverbaliniai gebėjimai. Geriausiai jiems sekasi palaikyti neverbalinį emocinį kontaktą žvilgsniu, reagavimu į neverbalinius signalus. Mažiau išplėtoti savęs pažinimo, savikontrolės, socialinės

situacijos atpažinimo gebėjimai. Interpersonaliniai įgūdžiai nėra sudėtingi dėl neišplėtos kalbos ir socialinio intelekto savybių, kurios reikalingos šių gebėjimų raiškai.

Sutrikusio intelekto asmenų bendravimo įgūdžių įgijimo kliūtimi Gevorgianienė (1999) taip pat laiko kalbos neišsivystymą. Bendravimą gali palengvinti normaliai besivystančio bendraamžio tarpininkavimas. Labai svarbu bendraujant mokėti klausytis. Pokalbio strategijų mokymas gali sumažinti socialiai nepriimtina elgesį. Būtina mokyti sutrikusio intelekto asmenis gebėjimo klausiti, palaikyti užsimezgsių pokalbį.

Vitkauskaitė (2004) akcentuoja dalykinio bendravimo svarbą. Jos nuomone, sutrikusio intelekto asmenims svarbu išmokti bendrauti įvairiose įstaigose (parduotuvėje, pašte ir pan.). Tai skatina ne tik bendravimą, bet ir pratina kontaktuoti su nepažįstamais žmonėmis, nes neįgalieji su jais bendrauja sunkiau, nei su pažįstamais žinomoje aplinkoje.

Globos namų auklėtiniams reikia formuoti gebėjimus išsikelti veiklos tikslus, kad jie būtų aiškūs ir pasiekiami, atlikti planuotą darbą, jį įsivertinti, mokytis dirbti bendradarbiaujant (Raudeliūnaitė, Paigozina, 2009).

Kaip teigia Gerulaitis, Gužauskaitė (2008), labai svarbu mokėti išsakyti savo nuomonę, suprasti savo teises – atstovauti sau. Atsakomybės priėmimas padeda jaustis tikrais visuomenės nariais, ypač negalios žmogui.

Norint asmeniui, turinčiam protinę negalią, išmokti išsakyti, ginti savo požiūrį, reikalingi tarpininkai, kurie įgalintų pačius neįgaliuosius, priimant svarbius sprendimus buityje, darbe (Atstovavimas sutrikusios raidos žmonių teisėms pagrindai, 2005).

Apie neįgaliųjų įgalinimą, savo nuomonės išreiškimą, pasitikėjimą savimi rašo Ruškus, Mažeikis (2007), teigdami, kad tik pats individas, o ne kažkokios institucijos gali nuspręsti, kaip jis turi gyventi, planuoti savo veiklą, įsitraukti į bendruomenės gyvenimą, atsisakyti, jų manymu, nereikalingų dalykų. Panašios nuomonės laikosi ir Steman (1999), akcentuodama neįgaliųjų pasirinkimo laisvę pagal jų sugebėjimus. Leidžiama pačiam pajusti pasirinkimo pasekmes, o tai labai svarbu asmenybės vystymuisi. Pasirinkimas – darymas kažko, kai reikia kai kurių dalykų atsisakyti, mokoma suprasti, kad ne viską galima daryti, ko nori.

Socialinių įgūdžių mokoma ir globėjų šeimose bei šeimynose. Svarbu, kad asmenims, ypač sutrikusio intelekto, būtų suteikiama informacija apie socialinius santykius, elgesio normas naujoje aplinkoje. Tarpusavio santykių jie mokosi stebėdami globėjų bendravimą. Globojamiems vaikams tos šeimos modelis tampa pavyzdžiu. Šedienė, Leminskienė (2007) globos šeimoje ir šeimynoje privalumu laiko tai, kad globėjai turi daugiau laiko bendravimui. Taip globojant stengiamasi koreguoti sutrikusio intelekto jaunuolių charakterį, ugdyti atsakomybės jausmą, kurti pasitikėjimu paremtus santykius, mokytis įveikti mokymosi sunkumus, rūpintis profesijos pasirinkimu.

Hallagan, Kauffman (2003) protiškai neįgalių asmenų sunkumus įvardija ne kaip negebėjimą gerai dirbti, o kaip socialinių įgūdžių stoką bendraujant su darbdaviu ir bendradarbiais.

Savarankiško gyvenimo įgūdžių įgijimas globos institucijoje – aktuali problema. Vaikai čia auga kitokioje aplinkoje, ne visada turi vertybių, tradicijų, gyvenimo modelio pavyzdį. Kai kurie nepajėgia visiškai subręsti (Snieškienė, Bumblauskienė, 2005).

Negalės žmogui savarankiškumo įgūdžiai yra labai svarbūs, norint sėkmingai integruotis į visuomenę. Astapovičienė, Liaudanskienė, Vilūnienė (2003) pateikia išsamią savarankiškų gyvenimo įgūdžių programą. Joje keliami tikslai – sudaryti proto negalės žmonėms galimybes įgyti žinių ir įgūdžių buities tvarkymo, sveikos gyvensenos, mitybos, pirmosios pagalbos suteikimo srityse. Siekiama, kad neįgalusis būtų kuo mažiau priklausomas nuo aplinkinių.

Gyvenimo įgūdžių mokymas skirtas įgyti savitvarkos, namų ruošos, informacijos komunikacijos srityse. Mokantis savitvarkos siekiama formuoti asmens higienos, valgymo, apsirengimo – nusirengimo, rūbų ir avalynės pasirinkimo bei priežiūros, sveikos gyvensenos, savijautos įvertinimo, pirmos pagalbos suteikimo įgūdžius. Namų ruošos įgūdžiai reikalingi norint savarankiškai atlikti namų ruošos darbus, naudotis buities ir elektros prietaisais, įrankiais, formuoti įgūdžius įprastiems ruošos darbams atlikti (skalbti, virti ir kt.). Informacijos – komunikacijos įgūdžių mokymu siekiama, kad neįgalusis vizualiai atpažintų ir perskaitytų dažniausiai pasitaikančius aplinkoje ženklus ir žodžius, gebėtų naudotis telefonu ir taksofonu, pažintų valandas, mokėtų pažinti pinigus ir jais naudotųsi.

Vitkauskaitė (2004) pabrėžia, kad sutrikusio intelekto mokinius, gyvenančius globos įstaigoje, savarankiškų įgūdžių reikia mokyti ir mokykloje. Jie turėtų būti ugdomi pasitelkiant įvairias vaizdines priemones, atliekant užduotis praktiškai, žaidimo metu, stebint, ekskursijų metu lankantis įvairiose įstaigose (pvz. parduotuvėje), kur galima išmokti konkrečių veiksmų. Svarbus motyvacijos įgyti įgūdį veiksnys – pagyrimas, paskatinimas žodžiu, įvairiais daiktais.

Didelių sunkumų sutrikusio intelekto asmenys patiria planuodami namų ūkio darbus. Reikia mokyti planuoti darbus dienai, savaitei, numatyti laiko sąnaudas, pasiskirstyti pareigomis, planuoti pirkinius pagal finansus.

Leliūgienės (2003) nuomone, globos namų auklėtinius reikia įjungti į ūkinę veiklą perkant maistą, jį gaminant, atliekant patalpų remontą, prižiūrint rūbus, avalynę, kalbėti su jais apie pasiskirstymą pareigomis šeimoje.

Snieškienė, Bumblauskienė (2005) pateikia respondentų nuomonę, kad savarankiškus įgūdžius galima ugdyti formaliojo ir neformaliojo ugdymo metu, laisvalaikiu, per darbinę veiklą.

Igūdžių įgijimui, įtvirtinimui svarbus mokymas etapais. Reikia įvertinti turimus gebėjimus, sudaryti motyvaciją, iškelti tikslą, pasirinkti vietą ir laiką, suskaidyti procesą žingsneliais, pasirinkti skatinimo būdus, formuoti įgūdžius, įvertinti procesą ir rezultatus (Astapovičienė, ir kt., 2003; Gerulaitis, Gužauskaitė, 2008).

Kardelio, Rėklaitienės (2002) nuomone, kryptingas ugdymas, kai parenkamos tinkamos priemonės, padeda formuoti teigiamus įpročius ir tinkamus kasdienes gyvenimo įgūdžius. O tai skatina socialinės adaptacijos procesą.

Socialinių ir savarankiško gyvenimo įgūdžių ugdymo svarba globos įstaigose pripažįstama, bet, remiantis tiriamųjų nuomone (Snieškienė, Bumblauskienė, 2005), tam stinga lėšų, specialistų, ypač vyrų, kurie galėtų išmokyti elementarių elektros prietaisų remonto, kitų buities darbų. Programos turėtų būti rengiamos valstybiniu mastu, o ne individualiai kiekvienai institucijai.

Sutrikusio intelekto jaunuolių ugdymas šeimose ir šeimynose individualizuotas. Čia jie mokosi asmens higienos, tvarkymosi buityje įgūdžių. Globos įstaigoje jaunuoliai šių įgūdžių pakankamai nesusiformuoja, nes ten trūksta individualaus darbo. Savarankiškumui ugdyti labai svarbi saugi namų aplinka. Jei sutrikusio intelekto asmenys turėjo ir turi geras gyvenimo sąlygas, geba gerai prisitaikyti prie kasdienio gyvenimo sąlygų (Šėdienė, Leminskienė, 2007).

Suaugę proto negalios žmonės turėtų būti kiek įmanoma savarankiškiau pasirengę kasdieniam gyvenimui, turėtų būti ugdomi jų socialiniai įgūdžiai, kad galėtų prasmingiau integruotis į bendruomenę (Steman, 1999).

Deja, dar daug trūkumų matoma šiandieninėje institucinėje globos sistemoje, dėl ko nėra pasiektas efektyvus jaunuolių parengimas savarankiškam gyvenimui. Tai sąlygoja ir dar ne visai pripažintas pozityvus požiūris į globos namų gyventojus, o ypač turinčius negalią.

1.5. Gyvenimo institucijoje ir bendruomenėje ypatumai

Visi vaikai turi teisę augti šeimoje. Bet daugėjant socialinės rizikos šeimų, jie neturi tinkamų sąlygų taip gyventi, yra našlaičių, neįgalių vaikų, kurių atsisako tėvai. Tokie vaikai yra perduodami globai. Jie gali gyventi globos namuose (tarp jų ir pensionatuose, skirtuose neįgaliems vaikams ir jaunuoliams), šeimynose, šeimose.

Suaugę globotiniai gali gyventi savarankiškai, jaunimo namuose, neįgalieji gali būti globojami šeimose, šeimynose, gyventi savarankiško gyvenimo namuose arba pensionatuose, skirtuose asmenims su proto ir psichine negalia. Savarankiškai gyvenančių neįgaliųjų (turinčių proto negalią) yra nedaug.

Kiekvienu atveju globa turi skirtingų bruožų.

Institucinė globa vis dar labai paplitusi Lietuvoje. Užsienio šalyse atlikti tyrimai parodė, kad stacionariose vaikų globos įstaigose sunku užtikrinti vaiko gerovę, visavertį vystymąsi. Vaiko apgyvendinimas stacionarioje globos įstaigoje ir jo gyvenimas ten iki pilnametystės byloja apie spragas vaikų globos sistemoje (Vaiko teisių padėtis Lietuvos stacionariose globos ir ugdymo įstaigose, 2006). Vaikų gyvenimas šiose įstaigose turi specifinių bruožų. Daugelio autorių (Grinienė, Radzevičienė, 2002; Čepukienė, Pakrošnis, 2008; Pakalniškienė, 2001; Kaffemanienė, 2001; Žukauskienė, Leiputė, 2002; Vitkauskaitė, 2004) teigimu, globos namuose vaikai nuo kūdikystės iki tol, kol tampa jaunuoliais, neturi sąlygų palankiai vystytis, įgyja emocinių ir elgesio problemų, nepakankamai formuojasi jų individualumas, jie turi gyventi nuolatinėje rutinoje, pagal nustatytas taisykles, mityba ir buities tvarkymas vyksta centralizuotai, labiau akcentuojama priežiūra, globa, o ne vaikų ugdymas, individualus darbas su jais.

Snieškienė, Bumblauskienė (2005) pažymi per daug varžančią globą ir per mažas galimybes susidurti su realiu gyvenimu. Pūras (2002) akcentuoja, kad prioritetinės lėšos skiriamos stacionarioms įstaigoms, kurios yra neefektyvios ir labai brangios.

Vaiko teisių padėties tyrimuose akcentuojama ir daugiau trūkumų. Vaikams nesuteikiama galimybė mokytis naudotis pinigais arba nėra mokymo metodikų jais naudotis, įgyti būtinųjų buitinių įgūdžių. Buitinių įgūdžių negali įgyti, nes maistas tiekiamas valgyklose, vaikai negali įeiti į virtuvę dėl higienos normų reikalavimų. Nėra užtikrinamas privatumas, neįgyvendinama teisė priimti sprendimus (vaikų tarybos). Pasitaiko smurtavimo atvejų, kurių kartais nenorima viešinti. Nesistengiama užmegzti ryšių su vaikų tėvais. Jei įstaigoje gyvena vaikai, atvykę iš tolimesnių rajonų, nėra galimybių užtikrinti jų bendravimo su tėvais ir dėl lėšų, ir dėl žmogiškųjų išteklių stokos. Nėra mechanizmo, kuris leistų vaikams grįžti į bendruomenę. Šeima nėra skatinama susigrąžinti vaiko. Integracijai trukdo įstaigų, kurios daugiausia yra atokiose vietovėse, padėtis.

Iš globos institucijos vaikai gali išeiti, jei grįžta į šeimą, pasikeičia globėjas, yra įvaikinami, sulaukia pilnametystės arba pripažįstami veiksniais, gauna sutikimą nuo 16 metų gyventi atskirai nuo rūpintojo, susituokia (Vaiko teisių padėtis Lietuvos stacionariose globos ir ugdymo įstaigose, 2006).

Visgi, nors ir pamažu, vyksta teigiami pokyčiai. Vaikų globos namai bandomi perorganizuoti į mažesnius, mažinamas vaikų skaičius grupėse, daugiau dėmesio skiriama darbiniam auklėjimui (Kvieskienė, 2003).

Vaikui ir jo šeimai sudaromos galimybės iš anksto susipažinti su globos įstaiga. Globotiniui sudaromas individualus socialinės globos planas (ISGP), kuriame įvertinami vaiko poreikiai, pateikiama informacija apie šeimą, be problemų akcentuojamos ir stipriosios vaiko bei

jo šeimos pusės, ištekliai. ISGP periodiškai peržiūrimas, įvertinamas, jei reikia, papildomas, keičiamas. Vaikui turi būti suteikiama galimybė pasirinkti „savą asmenį“, su kuriuo galėtų pasidalinti savo džiaugsmiais ir rūpesčiais, kuriama artima šeimai aplinka (Žalimienė, 2007).

Artimą šeimai aplinką kuriančios Vilniaus globos įstaigos remiasi humanizmo, normalizacijos principais, remiamasi socialiniu – interakciniu modeliu. Imituojamas šeimos modelis, yra pastovūs darbuotojai – „mama“ ir „tėtis“ (socialiniai darbuotojai ir jų padėjėjos), atskiros patalpos kiekvienai šeimai, nedidelis vaikų skaičius (6 – 7) šeimoje. Šeimos tarpusavyje bendrauja. Vaikai turi galimybę palaikyti ryšius su bendraamžiais iš miesto šeimų ir kitų bendruomenių, kartu lankydami ugdymo įstaigas (Vaicekauskienė, 2005).

Kita alternatyvi globos forma yra globa šeimose ir šeimynose. Užsienyje buvo atsisakoma didelių globos įstaigų, vis daugiau vaikų pradėti globoti pas tėvius, giminaičius, globėjus. Lietuvoje ši globa nėra labai populiari, nes pastangos išlaikyti esamas institucijas nemažėja (Vaiko teisių padėtis Lietuvos stacionariose globos ir ugdymo įstaigose, 2006).

Globėjai, auginantys vaikus šeimose, šeimynose, turėtų stengtis padėti vaikui grįžti į biologinę šeimą, jeigu tam nėra įstatymų prieštaravimų (Žalimienė, 2007).

Šeimynos yra remiamos valstybės, Lietuvos vaikų fondo, labdarinių organizacijų, savivaldybių, NVO. Nevyriausybinių organizacijų skatinamos kurti jaunimo namus, kuriuose socializuotis galėtų jaunuoliai, išėję iš globos namų (Kvieskienė, 2003).

Sulaukę pilnametystės, globos namų gyventojai išleidžiami į savarankišką gyvenimą, kuris tampa problematišku. Daugelis jaunuolių yra nesavarankiški, nesugeba tinkamai panaudoti turimų lėšų, nežino savo teisių. Aktuali būsto problema. Visuomenė vis dar linkusi į tokius globotinius žiūrėti atsargiai, su nepasitikėjimu (Snieskienė, Bumblauskienė, 2005; Vaiko teisių padėtis Lietuvos stacionariose globos ir ugdymo įstaigose, 2006).

Dar sunkesnė integracija į visuomenę, socializacija suaugusiems negalės žmonėms, ypač turintiems proto negalią. Jie ilgai buvo izoliuoti nuo aplinkinio pasaulio. Užsienyje deinstitutionalizacija vyksta ne vieną dešimtmetį. Lietuvoje didžioji dalis proto negalią turinčių vaikų ir šiandien gyvena stacionariose įstaigose, skirtose asmenims su proto ir psichikos negalia. Sulaukę pilnametystės, beveik visi perkeliama į suaugusiųjų pensionatą.

Ruškaus (2002) nuomone, neįgaliųjų apgyvendinimas izoliuotoje institucijoje prilyginamas jų socialiniam nuvertinimui.

Suaugusiųjų pensionatuose edukacinė – korekcinė veikla yra priežiūra. Čia tenkinami baziniai gyventojų poreikiai, teikiamos įvairios paslaugos. Įstaigos pasižymi uždaru tiki geografine padėtimi, tiek savo vidiniu gyvenimu. Slepia informacija apie savižudybes, abortus. Saviraiškos galimybės yra pagal personalo, o ne pagal gyventojų poreikius. Gyventojų gyvenimas viešas, nuolat stebimas personalo. Bendravimas su lankytojais neribojamas, tačiau jų

skaičius labai nedidelis. Daug smurtavimo atvejų, ypač tarp pačių gyventojų. Atribota judėjimo laisvė. Daugiau ar mažiau ribojamas naudojimas savo lėšomis, nėra asmeninių daiktų apsaugos. Neįgyvendinama teisė į mokslą. Darbinė veikla retai tėra įteisinama sutartimis, neieškoma galimybių įsidarbinti norintiems. Sveikatos priežiūra patenkinama (Rimšaitė, 2006; Žmogaus teisių stebėseną uždaroje psichikos sveikatos priežiūros ir globos institucijose, 2005).

Ruškaus, Mažeikio (2007) teigimu, gyvenimas tokiose įstaigose gali sukurti papildomų negalių, tokių kaip socialinių įgūdžių mažėjimas, ivairių patologijų gausėjimas.

Pasikeitus politinei – ideologinei sistemai Lietuvoje gyvenimas tokiose įstaigose pagerėjo. Atnaujintos patalpos, pastatyti nauji korpusai, kambariuose sumažintas gyventojų skaičius, net yra pensionatų, kur gyventojai, turintys pakankamai savarankiško gyvenimo įgūdžių, gyvena po kelis atskiruose pastato filialuose, turi galimybę lankyti dienos centrą, nuo socialinė kontrolės pereinama prie socialinės pagalbos ir lygių galimybių (Žmogaus teisių stebėseną uždaroje psichikos sveikatos priežiūros ir globos institucijose, 2005; Ruškus, 2002).

Hallagan, Kauffman (2003), Urbonienės, Leliūgienės (2001), Ruškaus (2002), Sutton, (1999) teigimu, užsienyje populiarūs grupinio gyvenimo namai, skirti asmenims su negalia. Tokių namų atsiranda ir Lietuvoje. Neįgaliesiems sudaromos sąlygos gyventi savarankiškai, reikalui esant teikiama pagalba. Jie gali kaip pilnaverčiai nariai dalyvauti visuomenės gyvenime. Neįgalieji dalyvauja namų ruošoje, patys gali spręsti savo problemas. Jų socialinė veikla plėtojama bendruomenėse. Toks gyvenimo modelis paplitęs Skandinavijoje, kur institucijų nebėra, Australijoje, Šiaurės Amerikoje.

Sutton (1999) pažymi, kad gyvenimo grupiniuose namuose kokybei neturi įtakos, kur prieš tai gyveno neįgalūs. Palyginus adaptaciją neįgaliųjų gyvenančių su personalu ir gyvenančių grupiniuose namuose, didesnę pažangą padarė pastarieji.

Proto negalią turintys jaunuoliai taip pat globojami šeimose ir šeimynose. Jose jaunuoliai mokosi iš globėjų pavyzdžio. Čia bendraujama, mokoma individualiai, formuojama saugi, psichologiškai palanki aplinka, padedama įveikti sunkumus įvairiose situacijose (Šedienė, Leminskienė, 2007).

Yra proto negalią turinčių asmenų, kurie iš pensionato išėję gyvena savarankiškai.

Galima teigti, kad svarbiausia neįgaliųjų sąlyga integruotis į visuomenę – aplinka ir palankus visuomenės požiūris į negalios asmenis.

2 skyrius. SALUTOGENEZĖS TEORIJA – KAIP SUNKUMŲ ĮVEIKOS METODOLOGIJA

Salutogenezės teoriją pristatė A. Antonovsky. Ši teorija nagrinėja sveikatos priežastis. Svarbūs ne tik sergantys individai, ligos priežastis, bet ir psichosocialiniai, aplinkos ir kultūros veiksniai. Jie yra svarbūs, nes padeda atskleisti, kodėl vieni žmonės suserga, o kiti yra pajėgūs įveikti stresą, sunkumus ir išlieka sveiki (Javtokas, 2007).

Socialinėje gyvenimo srityje svarbu akcentuoti ne sutrikimus, o plėtoti esamus išteklius, yra pripažįstamos stipriosios asmenų savybės, skatinamas aplinkos palaikymas.

2.1. Vidinės darnos koncepcija

Pagrindinė salutogenezės koncepcijos kategorija yra vidinė darna. Vidinės darnos koncepcija taikoma įvairiuose tyrimuose, taip pat ir siekiant paaiškinti asmens santykį su stresą sukeliančiais įvykiais. Vidinė darna yra svarbi visiems žmonėms. Ji formuojasi vaikystėje ir jaunystėje, iki 30 metų amžiaus. Vėliau ji būna stabili, bet ją gali pakeisti stiprus sukrėtimai (tiek pozityvūs, tiek negatyvūs). Pasak Antonovskio (cit. Pikūnas, Palujanskienė, 2005), vidinė darna yra įgimta. Tai yra visa apimantis emocinis – pažintinis žmogaus santykis su tikrove. Norint pasiekti aukštą darnos jausmą, reikia koncentruotis į gyvenimo patirtį. Nereikia stengtis visko paaiškinti ar kontroliuoti.

Vidinę darną sudaro trys komponentai:

- vidinės ir išorinės veiklos suvokimas (savybė, kuri leidžia suvokti gautą informaciją kaip rišlų srautą);
- veiklos prasmingumas (jausmas, kad verta priimti iššūkius, kuriuos meta gyvenimas);
- gebėjimas valdyti situaciją (jausmas, kada žmogus turi pakankamai galių susidoroti su esamais sunkumais) (Javtokas, 2007; Pikūnas, Palujanskienė, 2005).

Žmonės, kurių vidinės darnos lygis aukštas, veikiant stresoriams, mažiau serga, rečiau patiria psichikos sveikatos sutrikimų. Jie įsitikinę, kad daugelis jų gyvenimo įvykių yra kontroliuojami, prasmingi.

Vidinė darna priklauso nuo individo padėties, šeimos, darbo aplinkos ir nuo vidinių jo savybių. Ją lemia pastovumas, esamas krūvis, dalyvavimas priimant socialiai svarbius sprendimus (Vaičekauskaitė, 2007). Svarbus yra asmeninis emocinis gyvenimas, betarpiški asmeniniai ryšiai, pagrindinis užsiėmimas.

Ruškaus, Mažeikio (2007) nuomone, vidinės darnos idealai atitinka normalizavimo politiką. Vidinės darnos koncepcija konstruoja asmenybę, kuri yra nekonfliktuojanti, nemaištauja, vengia didžiulio.

2.2. Bendrieji atsparumo ištekčiai

Nuo vidinės darnos priklauso, kiek žmogus yra atsparus įvairiems sunkumams, stresinėms situacijoms. Vidinė darna ir atsparumas nėra tapatūs konstruktai, bet tarpusavyje glaudžiai susiję. Asmens atsparumo prielaida yra vidinė darna.

Atsparumas suprantamas kaip „pozityvaus prisitaikymo procesas patiriant nepalankias sąlygas“ (Luthar et al., cit. Giedraitytė, 2006, p. 22). Tai yra dinaminis procesas, kuriam būtinas susidūrimas su nepalankiu, pavojingu kontekstu ir palankių padarinių pasiekimas. Šiame procese veikia pažeidžiamumo ir apsaugantys veiksniai.

Pasak Giedraitytės, Bieliauskaitės (2006), tyrinėjant atsparumą, pirmiausia buvo nagrinėjama, kas būdinga individams, kurie nepalankiomis sąlygomis nesutrunka. Po to siekiama nustatyti, kaip žmogus įgyja savybių, kurios reikalingos atsparumui. Tada atsparumas traktuojamas kaip įveikos ar galimybių procesas. Trečiajame etape kuriama atsparumo teorija. Atsparios raidos šaltinių buvimo vieta dar nėra nustatyta. Atsparumas tapatinamas su kompetencija (palankiu prisitaikymu nepatiriant rizikos).

Psichologinis atsparumas yra asmenybės brandos požymis, teigia Gailienė, Bulotaitė, Sturlienė (2004). Jei žmogus sugeba įveikti gyvenimo sunkumus nepuldamas į neviltį, netapdamas agresyviu, nenuvertindamas savęs, jis jaučiasi atsparus.

Gerulaitis, Dėlkutė (2008) kalba apie psichosocialinį atsparumą kaip dinamišką procesą, kuris apima gebėjimą prisitaikyti prie nepalankių, pavojingų pokyčių.

Apibendrinant galima teigti, kad atsparumo konstruktui reikalingos rizikos sąlygos ir kad raidos rezultatas būtų palankus. Tai procesas, kuriame reikšmingi vidiniai ir išoriniai veiksniai. Jei žmogus turi galimybę kontroliuoti situaciją, jis labiau pasitiki savimi, tuo pačiu turi galimybę tapti atsparesniu.

Individo atsparumą lemia ištekčiai. Javtokas (2007) juos vadina bendraisiais atsparumo ištekčiais, Vaičekauskaitė (2007) – bendraisiais pasipriešinimo ištekčiais, Giedraitytė, Bieliauskaitė, kalbėdamos apie atsparumą, pateikia resursų turėjimo svarbą. Atsparumo ištekčiai padeda įveikti gyvenimo sunkumus. Javtokas (2007) bendruosius atsparumo išteklius apibrėžia kaip asmens duotybes, kurios palengvina sėkmingą gyvenimo sunkumų, ligų ir kitų sveikatos problemų įveikimą. Pikūnas, Palujanskienė (2005) akcentuoja, kad svarbu, kaip žmogus priima patį save, pasaulį ir savo ryšį su juo arba kaip kuria tikrovės viziją .

Atsparumo ištekčiai skirstomi į:

- vidinius ir išorinius,
- fizinius ir psichologinius,
- intelektą (žinias),
- sunkumų įveikos strategijas (racionalias ir adaptyvias streso įveikos strategijas (angl. coping)),
- socialinę paramą (šeima, draugai, religinės grupės, kaimynai),
- finansinį pajėgumą (asmens materialinius išteklius),
- kultūrinius veiksnius (kultūra ir vertybės),
- asmenines nuostatas (Javtokas, 2007; Vaičekauskaitė, 2007).

Giedraitytė, Bieliauskaitė (2006) resursus skirsto į planingumą, motyvaciją, emocinę ir elgesio autonomiją, sugebėjimą įveikti stresą keliančias situacijas bei turėjimą žmonių, į kuriuos galima kreiptis pagalbos.

2.3. Sunkumų įveikos strategijos

Sunkumų įveika apibūdinama nevienodai. Javtokas (2007) vadina sunkumų įveika, Kutkienė (2006), Pikūnas, Palujanskienė (2005), Grakauskas, Valickas (2006) - streso įveika, Vaičekauskaitė (2007) – problemų įveika, Suslavičius (2006), Kalpokienė, Gudaitė (2007), Kalpokienė (2005) – įveika, Suslavičius (2000) – priešinimusi. Lietuvių mokslininkai interpretuoja šią sąvoką šiek tiek skirtingai, bet reikšmė iš esmės ta pati, nes yra bendras angliškas atitikmuo – *coping*.

Terminas *coping* lietuviškai būtų verčiamas kaip „įveikimas“, „įvaldymas“, „susidorojimas“. *Coping* yra suvokiamas ne kaip rezultatas, o kaip procesas, kurio metu asmuo stengiasi susidoroti su jam iškylančiais sunkumais. Socialiniuose moksluose įveika, jos strategijos plačiąja prasme yra „adaptyvus“ gynybos mechanizmas, siaurąja – susidorojimo su stresu technika (Bagdonas (Ats. red.), 2007). Folkman ir Lazarus įveiką traktuoja kaip kognityvias ir elgesio pastangas, kurios yra naudojamos nugalėti, toleruoti arba sumažinti išorinius ir vidinius reikalavimus, poreikius, jų tarpusavio konfliktą (Suslavičius, 2006; Pikūnas, Palujanskienė, 2005). Lietuviškas terminas *įveikimas* Jovaišos (1993) apibūdinamas kaip veikla, kuria palengvinamos sunkybės, nugalimos kliūtys ir vidinės silpnybės, pašalinamos klaidos.

Apibendrinant galima teigti, kad įveika priklauso nuo pažinimo ir elgesio pastangų. Tai yra sugebėjimas susidoroti, pasipriešinti stresinėmis situacijomis, problemomis, sunkumais. Tai apima viską, kas individui trukdo, neleidžia gyventi ir veikti harmoningai.

Sunkumai yra reikalingi, kad žmogus galėtų tapti valingesnis, įgautų patirties, formuotųsi jo charakteris.

Apie įveiką, jos strategijas rašė Suslavičius (2006), Suslavičius (2000), Bagdonas (Ats. red.) (2007). Grakauskas, Valickas (2006) pateikia lietuvišką streso vertinimo metodiką. Paauglių (iš pilnų ir nepilnų šeimų, turinčių elgesio sutrikimų) įveikos strategijas tyrinėjo Klapokienė (2005), Kalpokienė, Gudaitė (2007), Kutkienė (2006). Perminas, Galvydienė (2008) nagrinėjo studentų mitybos ir streso įveikos sąsajas, Gudaitė, Kalpokienė (2004) – sergančių depresija skyrybų išgyvenimą ir įveiką.

Minėti autoriai pristato du įveikos būdus, kuriuos išskyrė Folkman ir Lazarus. Pirmoji – į problemą orientuotą įveiką, antroji – į emocijas orientuota įveika.

Į problemą orientuota įveika pasižymi tuo, kad individas bando aktyviais veiksmais pašalinti atsiradusius sunkumus. Jis stengiasi išspręsti problemą arba imtis veiksmų, kurie pašalintų sunkumų priežastis. Jeigu žmogus jaučia, kad jis gali kažką pakeisti, padaryti konstruktyviai, jis naudos įveiką, nukreiptą į problemą.

Suslavičiaus (2000) nuomone, problemas spręsti kiekvienas turi pats. Kiti gali tik padėti, paremti. O pats asmuo turi priimti sprendimą savarankiškai. Gebėjimas priimti sprendimus rodo žmogaus brandą.

Išskiriamos penkios į problemą orientuotos įveikos strategijos stadijos:

- 1) Situacijos įvertinimas ir analizė;
- 2) Konkretus situacijos įvertinimas ir įvardijimas, kategorizavimas;
- 3) Tarpinių ir galutinių tikslų numatymas. Konkrečiai planuojama numatoma veikla;
- 4) Veiksmo planavimas. Ieškoma priemonių tikslui pasiekti;
- 5) Vykdymas. Vykdymas gali skirtis nuo planavimo. Jei tarp jų yra didelis skirtumas, vykdymas gali likti tik žmogaus vaizduotėje. Jeigu planas ir tikroviškas, asmuo gali jį atidėlioti ir nieko nedaryti.

Antroji įveikos strategija yra į emocijas nukreipta įveika, dar vadinama gynybine. Šiuo atveju žmogus, sprenddamas problemas, vadovaujasi emocijomis. Yra atvejų, kur į problemą nukreiptos įveikos strategijos negalima panaudoti. Jeigu tai yra susiję su negrįžtamais procesais, tinkama tik į emocijas nukreipta įveika, pavyzdžiui, netekties atveju (artimo žmogaus mirtis ir pan.).

Asmuo išėjęs iš globos įstaigos, skirtos vaikams ir jaunuoliams, ir tapęs pilnamečiu, ten sugrįžti gyventi negali, jei ir norėtų, nes tai neįmanoma įstatymiškai. Tada belieka reaguoti į situaciją emociškai. Ši įveika pakeičia ne situaciją, bet jos suvokimą, interpretuojant faktus. Žmogus turi išgyventi esamą situaciją. Kuo jis lengviau susitaiko su padėtimi, suvokdamas, kad nieko negali pakeisti, tuo įveika lengvesnė, mažiau sutrinka psichinė sveikata.

Įveika arba artina prie stresoriaus (tada žmogus naudoja agresiją, ieško informacijos, sprendžia problemą), arba yra stengiamasi problemos išvengti (ignoravimas, dėmesio

atitraukimas). Onnen – Isemann (2000) nuomone, moksliniai įveikos tyrinėjimai susiję su psichoanalitinėmis teorijomis. Įveika yra matoma kaip vidinis individo konfliktas.

Hajkova (2007), Kalpokienė (2005), Kalpokienė, Gudaitė (2004), Kalpokienė, Gudaitė (2007), Perminas, Galvydienė (2008), Studt, Petzold (1999) pristato tris įveikos strategijų grupes, kurios suskirstytos į smulkesnes kategorijas. Autoriai pristato C. S. Carverio modelį, kurį jis sudarė, remdamasis R. S. Lazaruso įveikimo modeliu.

Skiriami į problemą, emocijas nukreiptas ir mažiau adaptyvus įveikimas.

Į **problemą** nukreiptą įveikimą sudaro 5 strategijos:

- *Aktyvus įveikimas* – aktyvūs ir tiesioginiai veiksmai įveikiant situaciją.
- *Planavimas* – apmąstymas, kaip veikti, strategijų kūrimas.
- *Koncentravimasis į įveikos elgesį* – stengimasis nesiblaškyti, nekreipti dėmesio į aplinką, kad nebūtų trukdoma įveikai.
- *Atidėta įveika* – skubotų veiksmų vengimas, laukimas palankaus veikimo momento.
- *Socialinės instrumentinės paramos ieškojimas* – siekimas gauti pagalbą, patarimą iš kitų.

Į **emocijas** nukreipto įveikimo strategijos:

- *Socialinės emocinės paramos ieškojimas* – siekimas gauti moralinę paramą, simpatiją, supratimą.
- *Pozityvus perinterpretavimas ir augimas* – mėginimas įprasminti situaciją pozityviai iš naujo.
- *Priėmimas* – situacijos realumo priėmimas.
- *Atsigrėžimas į religiją* – paguodos ieškojimas religijoje.
- *Neigimas* – atsisakymas tikėti sunkumo egzistavimu.
- *Humoras* – pajuokavimas iš situacijos (iš aukščiau minėtų autorių šią strategiją mini tik Perminas, Galvydienė (2008)).

Mažiau adaptyvi įveika:

- *Koncentravimasis į jausmus ir jų išreiškimas* – susikoncentravimas į distresą, emocijų išreiškimas.
- *Elgesio pakeitimas* – pastangų, kurios nukreiptos į sąveiką su sunkumu, reguliavimas.
- *Mąstymo pakeitimas* – įvairių aktyvumo rūšių, kurios nukreipia mintis nuo problemos, naudojimas (miegas, svajojimas).
- *Svaigalų vartojimas* – alkoholio, narkotikų ir kt. vartojimas.

Kuo daugiau yra sutrikusi žmogaus psichinė sveikata, tuo daugiau jo įveika nukreipta į emocijas ir mažiau adaptyvų elgesį. Vadinasi, jo atsparumas yra sumažėjęs, vidinė darba sutrikusi. Tai priklauso ir nuo prigimties, nes vieni gimsta jautresni, kiti – mažiau jautrūs. Didelę įtaką daro ir socialinė aplinka, kurioje gyvena asmuo.

Labai svarbus veiksnys įveikos procese yra socialinė parama, gaunama iš aplinkinių – šeimos, artimųjų, draugų, pagalbos institucijų. Nors vieno artimo žmogaus turėjimas ir ryšių su juo palaikymas lemia geresnę psichinę sveikatą. Tai aktualu ir suaugusiems žmonėms, ypač neįgaliesiems.

Nuo socialinių resursų ir asmenybės struktūros priklauso įvykių suvokimas ir įveikos strategijų pasirinkimas. Tam svarbi ir stresinė situacija. Nėra blogų ar gerų įveikos strategijų. Kiekvienas žmogus yra unikalus, tad ir įveikos strategijas tose pačiose situacijose gali rinktis skirtingas. Carver, Scheier, Weintraub (1989) nuomone, patiems žmonėms geriau spręsti, kokias strategijas naudoti. Yra situacijų, kada jie negali elgtis taip, kaip nori, jei nėra tinkamų resursų.

Hajkova (2007) pažymi, kad modernios diagnostikos tikslas yra identifikuoti situacijas, kada klientai išgyvena sunkumus. Reikia padėti jiems surasti optimalų sprendimą stresinėje situacijoje. Diagnozuotojas privalo stengtis, kad atitrauktų klientą nuo problemų. Autorė taip pat laikosi nuomonės, kad strategijų pasirinkimas priklauso nuo psichosocialinės aplinkos įtakos, socialinio tinklo, kaip individas suvokia informaciją ir paramą.

Carver, Connor – Smith (2010) pristato asmenybės ir penkių veiksmių modelį. Jie išskiria penkis veiksmius, nuo kurių priklauso, kokias strategijas pasirenka sunkumus įveikiantis individas. Kaip pirmąjį veiksmį jie įvardina ekstravertiškumą, kurį tapatina su komunikabilumu. Asmuo, pasižymintis šia savybe pasitiki savimi, yra jautrus, jo emocijos pozityvios. Svarbus yra socialinis tinklas. Būtų būdingos socialinės paramos įveikos strategijų naudojimas.

Antrasis veiksnys – neurasteniškumas. Jis siejamas su liūdesiu, kančia, vengimu. Naudojamos į emocijas nukreiptos strategijos (neigimo).

Trečiasis veiksnys – pasitikėjimas, kuris siejasi su rūpinimusi kitais, paslaugumu, draugiškumu. Būdingos socialinės paramos strategijos.

Ketvirtasis veiksnys – sąžiningumas, siejamas su atkaklumu, reiškinius vertinant ne kaip grėsmes, o kaip problemas. Būdinga atidėtos įveikos strategija.

Penktasis veiksnys – atvirumas, susijęs su kūrybiškumu, lankstumu, nauja veikla, idėjomis. Būdingos elgesio, mąstymo pakeitimo strategijos.

Carver, Connor – Smith (2010) nuomone, labai svarbus bruožas, netelpantis į penkių veiksmių modelį, yra optimizmas. Jis padeda įveikti sunkumus. Optimistai daugiau naudoja

aktyvias įveikos strategijas (planavimą, socialinės instrumentinės paramos ieškojimą ir pan.), pesimistai linkę atsitraukti ir nieko nedaryti, pasinerdami į liūdesį, vartodami svaigalus.

Carver, ir kt. (1989) teigia, kad optimistai yra linkę turėti teigiamus lūkesčius dėl ateities.

Ekstravertiškumas, sąžiningumas, atvirumas daugiau susiję su aktyviu įveikimu, neurasteniškumas su pasitraukimu, vengimu spręsti problemas, sąžiningumas, atvirumas su problemų sprendimo atidėjimu.

Moosas ir Schaeferis, tęsdami Lasarus tyrimus, sudarė įveikos proceso modelį. Jo komponentai:

- Socialiniai resursai (socialinė aplinka, švietimo sistema, socialinė padėtis ir pan).
- Asmenybės ypatumai (individualios demografinės ir psichologinės savybės, vertybės ir nuostatos).
- Stresinės situacijos ypatumai.
- Stresinės situacijos subjektyvaus vertinimo ypatumai.
- Įveikos veiksmai (strategijos), kuriuos individas atlieka norėdamas prisitaikyti prie esamos situacijos. (Bagdonas (Ats. red.), 2007, p. 198)

Sunkumų įveika priklauso nuo asmenybės savybių, socialinių resursų, gebėjimo vertinti situaciją. Kuo asmenybė stabilesnė psichiškai, tuo lengvesnė įveika. Jei nėra reikiamų resursų, asmuo negali panaudoti tinkamų įveikos strategijų.

Apibendrinant minėtų autorių nuomonę apie sunkumų įveikos strategijas, šis modelis atitinka visus jų minėtus požymius, kurie būtini įveikai.

3 skyrius. INTELEKTO SUTRIKIMŲ TURINČIŲ JAUNUOLIŲ, IŠĖJUSIŲ IŠ VAIKŲ IR JAUNIMO GLOBOS ĮSTAIGOS, SUNKUMŲ ĮVEIKOS STRATEGIJŲ TYRIMAS

3.1. Tyrimo metodika

Duomenims rinkti buvo naudojami kokybiniai ir kiekybiniai metodai. Pirmiausia atliktas interviu (kokybinis metodas), po to anketinė apklausa (kiekybinis metodas).

3.1.1. Kokybinis tyrimo metodas

Buvo atlikti pusiau standartizuoti interviu. Sudarytas pusiau standartizuotas klausimynas, remiantis Mooso ir Schaeferio modeliu (Bagdonas (Ats. red.), 2007, p. 198). Atsakymai į klausimus užrašomi ranka paties tyrėjo. Bendraujama individualiai su kiekvienu respondentu. Tyrimo klausimai (pamatiniai ir pagalbiniai) pateikiami 1 priede.

Pirmas klausimyno blokas yra skirtas asmenybės ypatumams apibūdinti. Pirmoje bloko dalyje pateikiami demografiniai klausimai (vardas, amžius, gyvenamoji vieta, ankstesnė gyvenamoji vieta). Antroje dalyje pateikiami klausimai, norint išsiaiškinti, kokiomis savybėmis pasižymi tiriamieji (ar moka rūpintis kitais, užjausti, kokios emocijos vyrauja, su kuo bendrauja). Trečioje dalyje pateikiami klausimai, norint nustatyti jaunuolių gebėjimus (socialiniai ir savarankiško gyvenimo įgūdžiai). Ketvirtoje dalyje klausimai susiję su vertybėmis ir nuostatomis.

Antrajame klausimyno bloke klausimai susiję su socialiniais resursais. Siekiama išsiaiškinti, ar jaunuoliai turėjo žmogų, kuris supažindina su nauja aplinka, kaip su jais elgėsi aplinkiniai, ar palaiko ryšius su šeimos nariais ir įstaigos, kur gyveno prieš tai, nariais, ar dalyvauja sprendžiant reikalus, susijusius su savo gyvenimu, ar turi artimą asmenį.

Trečiajame bloke aptariami stresinės situacijos ypatumai (ar respondentai žinojo iš anksto, kad reikės palikti vaikų ir jaunimo pensionatą, ar žinojo, kur po to gyvens).

Ketvirtajame bloke pateikiamais klausimais stengiamasi išsiaiškinti subjektyvius stresinės situacijos ypatumus (savijauta, sužinojus, kad reiks pakeisti gyvenamąją vietą, sunkumai naujoje vietoje).

Penktasis blokas susijęs su klausimais, siekiant nustatyti, kokias įveikos strategijas naudoja jaunuoliai, įveikdami sunkumus apsigyvenę naujoje vietoje. Klausimai sudaryti, remiantis Carverio sutrumpintu COPE klausimyno modeliu. (Carver, 1997). Autoriaus siūlymu, klausimyną gali adaptuoti kiekvienas pagal situaciją, respondentus. Sutrumpintas klausimynas gali būti naudojamas esant laiko stokai, jei respondentai negali ilgai išlaikyti dėmesio, yra stresinėje situacijoje, o norima gauti duomenis. Šiame klausimyne šiek tiek

skiriasi įveikos strategijos, nei nesutrumpintame variante. Pateikiamos tokios įveikos strategijos:

Į **problema** nukreiptos įveikimo strategijos:

- *Aktyvus įveikimas* – aktyvūs ir tiesioginiai veiksmai įveikiant situaciją.
- *Planavimas* – apmąstymas, kaip veikti, strategijų kūrimas.
- *Koncentravimasis į įveikos elgesį* – stengimasis nesiblaškyti, nekreipti dėmesio į aplinką, kad nebūtų trukdoma įveikai.
- *Socialinės instrumentinės paramos ieškojimas* – siekimas gauti pagalbą, patarimą iš kitų.

Į **emocijas** nukreipto įveikimo strategijos:

- *Socialinės emocinės paramos ieškojimas* – siekimas gauti moralinę paramą, simpatiją, supratimą.
- *Pozityvus perinterpretavimas ir augimas* – mėginimas įprasminti situaciją pozityviai iš naujo.
- *Priėmimas* – situacijos realumo priėmimas.
- *Atsigrėžimas į religiją* – paguodos ieškojimas religijoje.
- *Neigimas* – atsisakymas tikėti sunkumo egzistavimu.
- *Humoras* – pajuokavimas iš situacijos.

Mažiau adaptyvi įveika:

- *Koncentravimasis į jausmus ir jų išreiškimas* – susikoncentravimas į distresą, emocijų išreiškimas.
- *Mąstymo pakeitimas* – įvairių aktyvumo rūšių, kurios nukreipia mintis nuo problemos, naudojimas (miegas, svajojimas).
- *Svaigalų vartojimas* – alkoholio, narkotikų ir kt. vartojimas.

Pridedama dar viena mažiau adaptyvios įveikos strategija:

- *Savęs kaltinimas*.

Tiriamųjų atsakymų teiginiai kategorizuoti, išskiriant pagrindines kategorijas ir subkategorijas.

3.1.2. Kiekybinis tyrimo metodas

Kiekybiniam tyrimui atlikti paruoštas struktūruotas klausimynas (pateikiamas 2 priede). Klausimyno blokai panašūs kaip kokybinio tyrimo instrumente.

Pirmasis yra demografinis blokas, kuriame pateikiamos nominalinės skalės, susijusios su respondentų lytimi, amžiumi, išsilavinimu ir pareigomis.

Antrasis blokas, skirtas įvertinti jaunuolių savybes. Naudojamas semantinis diferencialas, kada pateikiamos priešingos būdvardžių poros, o tarp jų įterpiami intervalai.

Trečiasis blokas susijęs su jaunuolių gebėjimų vertinimu. Tiriamieji turi įvertinti socialinius ir savarankiško gyvenimo įgūdžių gebėjimus pagal Likerto skalę (5 atsakymų variantai nuo „visiškai nesugeba“ iki „visiškai sugeba“).

Ketvirtajame bloke klausimai susiję su socialine jaunuolių aplinka. Pagal Likerto skalę (4 atsakymų variantai nuo „niekada iki „visada“) respondentai įvertina bendravimą su aplinkiniais, ryšių palaikymą su artimaisiais, gyvenamosios vietos kokybę, dalyvavimą sprendžiant reikalus, susijusius su pačių jaunuolių gyvenimu.

Penktajame bloke pateikiami klausimai, susiję su veiksmais, kuriuos naudoja jaunuoliai, įveikdami iškylančius sunkumus. Klausimai sudaryti pagal Carverio sutrumpintą COPE klausimyną (kaip ir kokybinio tyrimo penktasis klausimų blokas). Atsakymams užfiksuoti pateikiama Likerto skalė (4 atsakymų variantai nuo „niekada iki „visada“).

Kiekybinio tyrimo duomenims apdoroti taikyti kiekybiniai statistiniai metodai naudojant SPSS 11.0 programą.

3.2. Respondentai

Tyrimo imtis yra netikimybinė tikslinė. Sudaryta pagal kriterinę atranką. Atrenkant respondentus, nustatyti tokie kriterijai:

- pirmoji respondentų grupė yra sutrikusio intelekto jaunuoliai, turintys vidutinį protinį atsilikimą;
- jie yra išėję iš vaikų ir jaunuolių pensionato prieš nepilnus metus (išskyrus jaunuolį, gyvenantį savarankiškai, kuris pensionatą paliko daugiau nei prieš metus);
- jaunuoliai, gyvenantys globoje, suaugusiųjų pensionatuose ir savarankiškai;
- kita respondentų grupė yra asmenys, globojantys jaunuolius, anksčiau gyvenusius vaikų ir jaunimo pensionate, ir jų šeimos nariai, suaugusiųjų pensionatų, kuriuose dabar gyvena jaunuoliai, darbuotojai, kurių darbas tiesiogiai susijęs su šiais asmenimis.

Atliekant kokybinį tyrimą dalyvavo 2 jaunuoliai, gyvenantys pas globėjus, 4 jaunuoliai (po 2 iš dviejų suaugusiųjų pensionatų) – suaugusiųjų pensionatuose ir 1 savarankiškai. Dar vienas suaugusiųjų pensionatas nesirinktas, nes jame paskutiniu metu neapgyvendinami jaunuoliai iš vaikų ir jaunimo pensionato (išskyrus vieną išimtinį atvejį). Yra pasitrinktas tik 1 savarankiškai gyvenantis jaunuolis, nes kol kas daugiau tokių atvejų nėra.

6 jaunuolių amžius yra 29 metai, vieno – 26. Pagal lytį yra 3 merginos ir 4 vaikinai. Netaikytas atrankos kriterijus pagal lytį, nes buvo laikytasi, kad respondentai turi būti atrinkti pagal gyvenimo trukmę naujoje vietoje. Pensionatuose gyvenantys buvo 3 merginos ir 1 vaikinai (2 merginos – viename, 1 mergina ir 1 vaikinai – kitame), pas globėjus – 2 vaikinai, savarankiškai – 1 vaikinai.

Kiekybiniame tyrime dalyvavo 110 respondentų. 99 iš jų yra pensionatų darbuotojai, 8 globėjai, 3 globėjų šeimos nariai.

Pagal lytį 16 (14%) respondentų sudarė vyrai, 94 (85,5%) – moterys. Pagal amžių 18 – 30 metų amžiaus vyrų buvo – 4 (3,6 %), moterų – 12 (10,9 %). 31 – 50 metų vyrų buvo 10 (9,1 %), moterų – 55 (50,0 %). 51 – 70 metų vyrų – 2 (1,8 %), moterų – 27 (24,5 %). Bendras respondentų skaičius pagal amžių pasiskirstė taip: 18 – 30 metų – 16 (14,5 %), 31 – 50 metų – 65 (59,1%), 51 – 70 metų – 29 (26,4 %).

Apibendrinant galima teigti, kad vyraujanti lytis – moterys, daugiausia jų yra 31 – 50 metų (50,0 %). Pagal bendrą respondentų skaičių taip pat daugiausia šio amžiaus tarpsnio asmenų (59,1 %). Duomenys apie lytį ir amžių pateikiami 1 lentelėje.

1 lentelė

Respondentų pasiskirstymas pagal amžių ir lytį, %

Amžius	Lytis				Iš viso:	
	vyras		moteris		skaičius	%
	skaičius	%	skaičius	%		
18-30	4	3,6	12	10,9	16	14,5
31-50	10	9,1	55	50,0	65	59,1
51-70	2	1,8	27	24,5	29	26,4
Iš viso:	16	14,5	94	85,5	110	100,0

Pagal išsilavinimą daugiausia respondentų yra turinčių aukštesnįjį (36,4 %) ir vidurinį (30,9 %) išsilavinimą. Aukštesnįjį ir vidurinį išsilavinimą daugiausiai turi 31 – 50 metų asmenys (atitinkamai 21,8 % ir 17,3 %). Duomenys apie amžių ir išsilavinimą pateikiami 2 lentelėje.

2 lentelė

Respondentų pasiskirstymas pagal amžių ir išsilavinimą, %

Amžius	Išsilavinimas								Iš viso:	
	nepilnas vidurinis		vidurinis		aukštesnysis		aukštasis		skaičius	%
	skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%		
18-30	4	3,6	6	5,5	2	1,8	4	3,6	16	14,5
31-50	5	4,5	19	17,3	24	21,8	17	15,5	65	59,1
51-70	3	2,7	9	8,2	14	12,7	3	2,7	29	26,4
Iš viso:	12	10,9	34	30,9	40	36,4	24	21,8	110	100,0

Pagal pareigas daugiausia respondentų buvo socialinio darbuotojo padėjėjai (57,3 %), antroji grupė – socialiniai darbuotojai (21,8 %). Daugiausia socialinių darbuotojų padėjėjų ir socialinių darbuotojų yra 31 – 50 metų (atitinkamai 32,7 % ir 14,5 %). Duomenys pagal amžių ir pareigas pateikiami 3 lentelėje.

3 lentelė

Respondentų pasiskirstymas pagal amžių ir pareigas, %

Amžius	Pareigos												Iš viso:	
	Globėjas		Globėjo šeimos narys		Administracijos darbuotojas		Socialinis darbuotojas		Socialinio darbuotojo padėjėjas		Medicinos darbuotojas			
	skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%
18-30	0	0	0	0	0	0	5	4,5	11	10,0			16	14,5
31-50	2	1,8	2	1,8	2	1,8	16	14,5	36	32,7	7	6,4	65	59,1
51-70	6	5,5	1	0,9	0	0	3	2,7	16	14,5	3	2,7	29	26,4
Iš viso:	8	7,3	3	2,7	2	1,8	24	21,8	63	57,3	10	9,1	110	100,0

Apibendrinant visus demografinius duomenis matyti, kad lyties aspektu dominuoja moterys. Daugiausia respondentų yra 31 – 50 metų amžiaus. Pagal išsilavinimą daugiausia asmenų, turinčių aukštesnį ir vidurinį išsilavinimą. Pagal pareigas daugiausia yra socialinių darbuotojų padėjėjų ir socialinių darbuotojų. Šių minėtųjų pareigų atstovai pensionate daugiausiai bendrauja su sutrikusio intelekto jaunuoliais.

3.3. Sunkumų įveikos strategijos jaunuolių požiūriu

Tiriamųjų demografinė charakteristika

Pirmiausia buvo stengiamasi surinkti informaciją apie demografines jaunuolių savybes. Buvo pateikti 4 klausimai: 1) „Koks tavo vardas?“; 2) „Kiek tau metų?“; 3) Kur dabar gyveni?“; 4) „Kur gyvenai anksčiau?“

Buvo apklausti 7 jaunuoliai, turintys vidutinį intelekto sutrikimą. Iš jų – 3 merginos ir 4 vaikinai. Kiekvienas paklausus pasakė savo vardą, vienas dar paminėjo ir pavardę.

Tiriamųjų amžius – 26 – 29 m. Vienas jaunuolis yra 26, o kiti – 29 metų. Paprašius pasakyti, kiek jiems metų, keturi teisingai nurodė savo amžių. Trys (dvi merginos ir vienas vaikinai) teigė neprisimenantys arba nurodė netikslų amžių („nežinau“, „buvo 21, dabar nežinau“). Jie nesugeba identifikuoti savo amžiaus.

Visi jaunuoliai anksčiau gyveno pensionate, skirtame vaikams ir jaunuoliams, turintiems intelekto ir psichinių sutrikimų. Savo buvusią gyvenamąją vietą nurodė visi.

Keturi jaunuoliai gyvena šiuo metu pensionatuose, du – pas globėjus. Vienas gyvena savarankiškai, nuomojasi butą, bet jau baigia susitvarkyti dokumentus ir pirks jį išsimokėtinai, dirba vaikų ir jaunuolių pensionate, kur anksčiau gyveno, pagalbiniu darbininku (0,5 etato).

Paklausus apie dabartinę gyvenamąją vietą, penki įvardino vietovės pavadinimą. Gyvenantys viename pensionate įvardino tik vietovės pavadinimą neminėdami įstaigos. Kiti du pensionato gyventojai pasakė, kad „palatoj“. Gyvenamąją vietą sieja su kambariu, kuriame gyvena. Patikslinus klausimą, atsakė, kokiame pensionate.

Vidinės asmenybės savybės

Buvo norima išsiaiškinti, kokiomis savybėmis pasižymi jaunuoliai, ar geba padėti kitiems, kokios jų vyraujančios emocijos, ar turi draugų, „savą asmenį“.

Pagalba ir parama

Buvo užduoti klausimai, norint sužinoti, ar jaunuoliai kuo nors rūpinasi, padeda, ar užjaučia, paguodžia. Išryškėjo tokios subkategorijos:

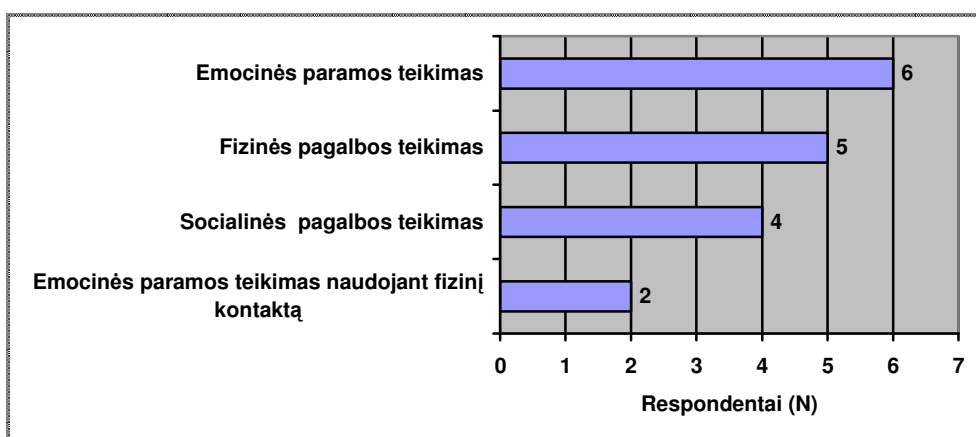
Emocinės paramos teikimas (6 teiginiai, pvz., *Pasakau, kad neliūdėtu; Sakau neverk*).

Fizinės pagalbos teikimas (5 teiginiai, pvz., *Padedu tvarkytis; Vasarą tvarkau gėlynus; Padedu tvarkyti malkas*).

Socialinės pagalbos teikimas (4 teiginiai, pvz., *Padėjau pakelti moterį, kuri nuvirto. Ji paslydo ant ledo; Padedu vienakojei Aldonai – nuperku produktų; Kartais padedu kaimynams – ką nors nuperku, sumoku mokesčius*).

Emocinės paramos teikimas naudojant fizinį kontaktą (2 teiginiai, pvz., *Apsikabinu*).

Jaunuoliai teikia pagalbą aplinkiniams. Supranta, kad reikia padėti kitiems žmonėms atsitikus nelaimei, jei žmogus turi sunkumų ir pats negali atlikti kai kurių veiksmų. Naudoja fizinį kontaktą – apsikabina. Duomenys pateikiami 1 paveiksle.

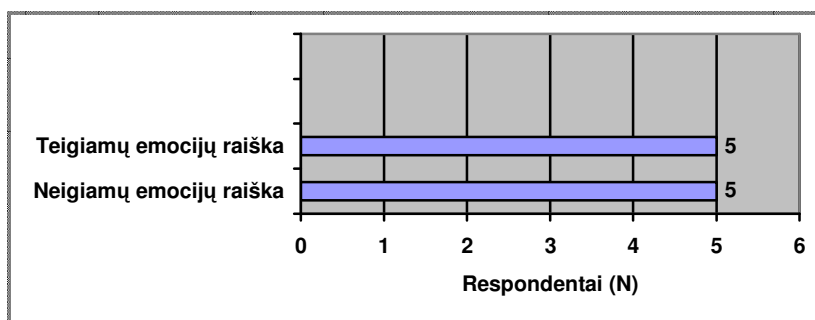
1 pav. Pagalba ir parama

Emocijų raiška

Kalbant apie emocijų raišką, išskirtos 2 subkategorijos:

Teigiamų emocijų raiška (5 teiginiai, pvz., *Nebūnu liūdnas; Nesipykstu; Nesimušu*).

Neigiamų emocijų raiška (5 teiginiai, pvz., *Kartais pykstu; Šaukiu; Taip, būnu liūdna*). Duomenys pateikiami 2 paveiksle.

2 pav. Emocijų raiška

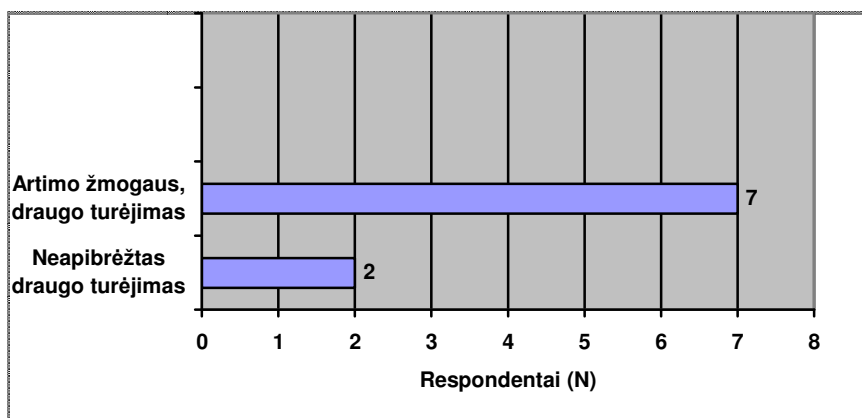
Vyrauja tiek teigiamos, tiek neigiamos emocijos. Vieni respondentai būna liūdni, kiti neliūdi. Neigiamas emocijas išreiškia šaukimu, pykčiu, bet nesimuša. Sutrikusio intelekto asmenys paprastai nesugeba konstruktyviai spręsti konfliktų, linkę spręsti juos kumščiais. Šiuo atveju respondentai nelinkę naudoti fizinės prievartos.

Socialinių kontaktų palaikymas

Siekiant išsiaiškinti su kuo daugiausiai bendrauja, ar turį draugą, „savą asmenį“, išskirtos tokios subkategorijos:

Artimo žmogaus, draugo turėjimas (7 teiginiai, pvz., *Su draugais pasišneku; Pasikalbu su auklyte Roma; Draugė Sandra*).

Neapibrėžtas draugo turėjimas (2 teiginiai, pvz., *Nežinau, gal Andrius; Su visom draugauju*). Rezultatai pateikiami 3 paveiksle.

3 pav. Socialinių kontaktų palaikymas

Visi respondentai teigia turintys artimą žmogų. Vieniam artimesni draugai, kitam darbuotojai. Galima teigti, kad pasitvirtina mokslinėje literatūroje pateikiami duomenys, jog

globos įstaigoje gyvenantys asmenys labiau linkę bendrauti su suaugusiais. Du jaunuoliai tiksliai neįvardina, ar turi draugą. Vienas abejoja, kitas teigia, draugaujantis su visais. Tai rodo, kad nėra stipraus socialinio kontakto su asmeniu, kurį galėtų pavadinti draugu.

Gebėjimai

Buvo stengiamasi išsiaiškinti, kokiais socialiniais ir savarankiško gyvenimo įgūdžiais pasižymi sutrikusio intelekto jaunuoliai. Pateikiamos gebėjimų kategorijos.

Dalykinis bendravimas ieškant informacijos ir pagalbos

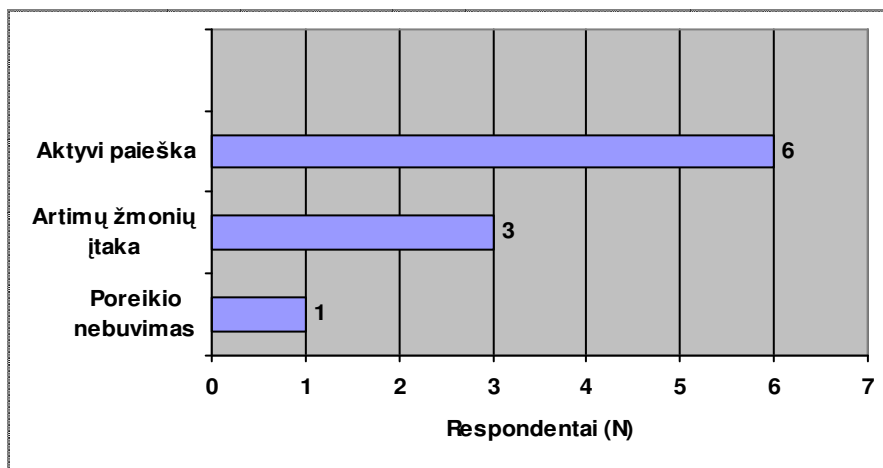
Šioje kategorijoje išskirtos trys subkategorijos:

Aktyvi paieška (6 teiginiai, pvz., *Pats prašiau direktorės, kad padėtų suremontuoti butą; Pats paprašau, jei reikia; Paprašau parduotuvėje, ko noriu pirkti*). Šios kategorijos teiginiai liudija, kad kai kurie jaunuoliai geba motyvuotai prašyti pagalbos.

Artimų žmonių įtaka (3 teiginiai, pvz., *Neklausiu, auklytė paklausia; Romas padeda, jis paklausia*).

Poreikio nebuvimas (1 teiginys, pvz., *Nežinau, nereikėjo klausti*).

Ne visi jaunuoliai geba savarankiškai paprašyti pagalbos, gauti informacijos. Tai liudija apie socialinių įgūdžių stoką. Duomenys pateikiami 4 paveiksle.

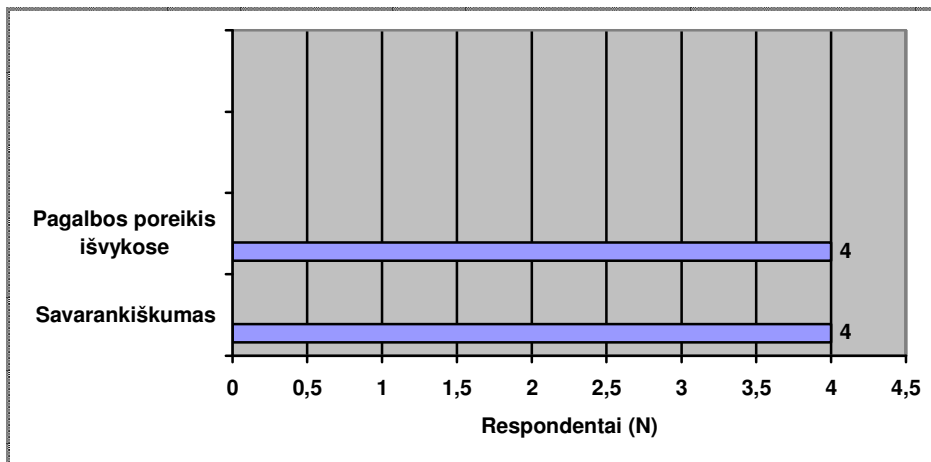
4 pav. Dalykinis bendravimas ieškant informacijos ir pagalbos

Mobilumas

Norint išsiaiškinti jaunuolių gebėjimus išvykti į įvairius renginius, apsipirkti ir pan., išskirtos šios subkategorijos:

Pagalbos poreikis išvykose (4 teiginiai, pvz., *Padeda Romas arba socialinė; Važiuoju su auklyte*).

Savarankiškumas (4 teiginiai, pvz., *Vykstu į Ventą, Mažeikius, Naują Akmeneį, pas seserį į Vilnių; Pats apsiperku, nueinu pas Darių, į klubą, nuvažiuoju į Ventą*). Rezultatai pateikiami 5 paveiksle.

5 pav. Mobilumas

Didesniu savarankiškumu pasižymi asmenys, gyvenantys globoje ir savarankiškai. Gyvenantiems pensionate reikalinga pagalba. Savarankiškai jie yra savo gyvenamojoje erdvėje.

Planavimas

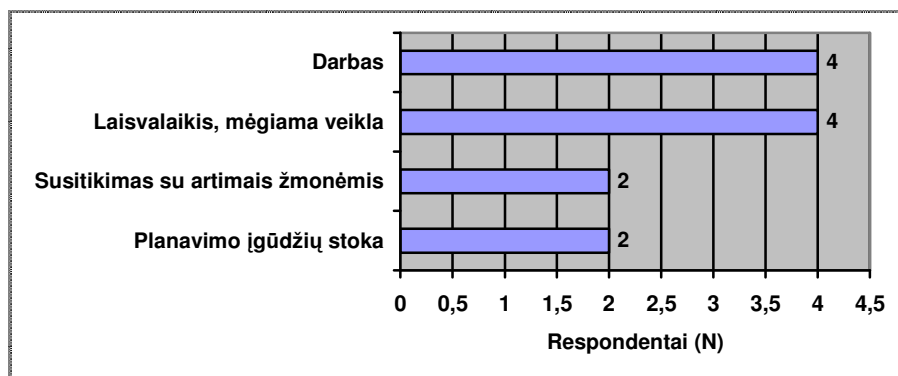
Kaip jaunuoliai planuoja veiklą, atsakymai pasiskirstė tokiose subkategorijose :

Darbas (4 teiginiai, pvz., *Darysiuos valgyti, tvarkysiuos; Rytoj bus pirtis, reikės keisti patalynę*).

Laisvalaikis, mėgiama veikla (4 teiginiai, pvz., *Žiūrėsiu televizorių; Vykisiu į kultūros namus, į repeticiją*).

Susitikimas su artimais žmonėmis (2 teiginiai, pvz., *Susitiksiu su Andriumi, pas jį yra internetas; Kkitą savaitę susitiksiu su Arvydu*).

Planavimo įgūdžių stoka (2 teiginiai, pvz., *Nieko neveiksiu, būsiu čia; Kitą savaitę – nežinau*). Duomenys pateikiami 6 paveiksle.

6 pav. Planavimas

Geriau sekasi planuoti kitos dienos veiklą. Nors ir šiuo atveju buvo atsakymų, kuriame neatsispindi gebėjimas planuoti. Dar sunkiau sekasi planuoti tolimesnę veiklą (kitos savaitės). Kalbant apie sutrikusio intelekto jaunuolių savybes, pažymima, kad jiems sunku planuoti veiklą. Planavimas dažniausiai susijęs su dienos ritmo įvykiais.

Namų ruošos įgūdžiai

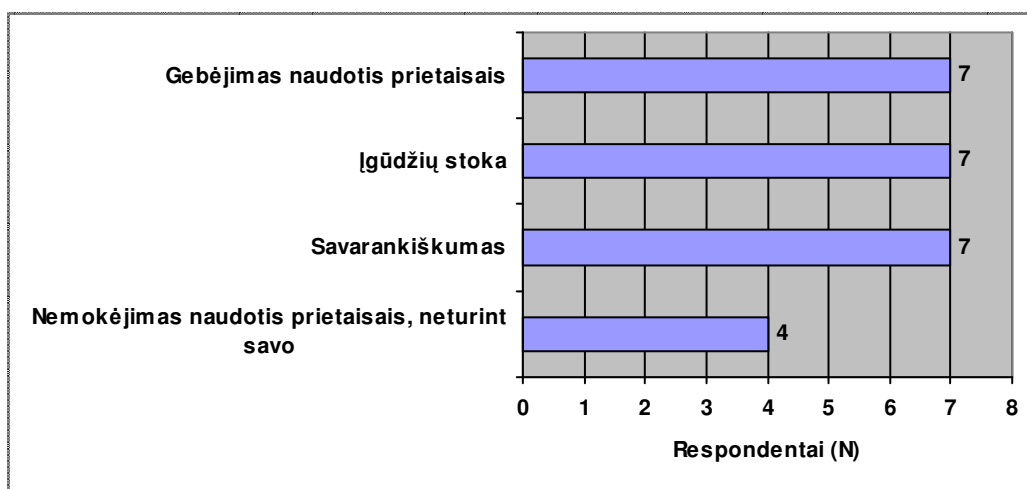
Vertinant namų ruošos įgūdžius išskirtos tokios subkategorijos:

Savarankiškumas atliekant įprastus ruošos darbus (7 teiginiai, pvz., *Valau dulkes, plaunu grindis; Skalbiuosi pats; Susitvarkau savo rūbus*).

Savarankiškumo atliekant įprastus ruošos darbus stoka (7 teiginiai, pvz., *Lyginti nemoku; Rūbus skalbia skalbykloje, lyginti nereikia; Padedu tvarkytis – valau dulkes*).

Gebėjimas naudotis prietaisais (7 teiginiai, pvz., *Kompiuteriu, telefonu, fotoaparatu, televizoriumi, mikrobange, dulkių siurbliu, išsiimti pinigus iš bankomato, moku pajungti muzikinę aparatūrą*).

Nemokėjimas naudotis prietaisais, neturint savo (4 teiginiai, pvz., *Socialinės jungia televizorių; Televizoriaus nejungiu, ne mano*). Duomenys pateikiami 7 paveiksle.

7 pav. Namų ruošos įgūdžiai

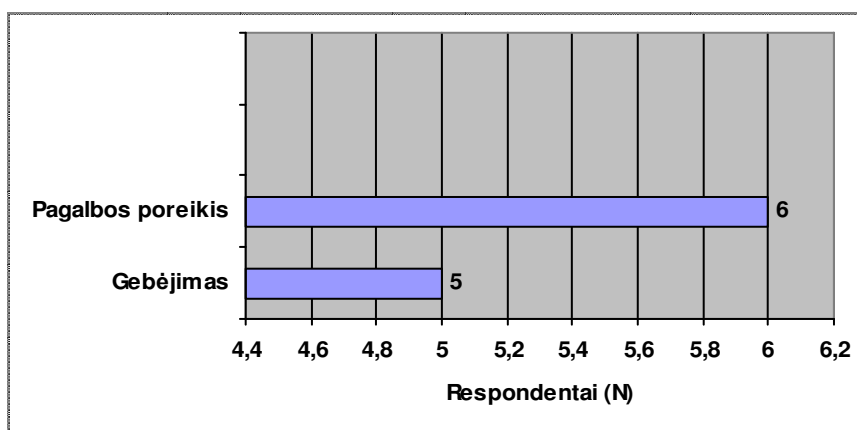
Jaunuolių namų ruošos įgūdžiai pakankamai susiformavę. Atkreiptinas dėmesys į paskutinę subkategoriją. Jaunuoliai negeba naudotis kai kuriais prietaisais, nes nėra pakankamų resursų. Jeigu jie būtų, tai būtų ir sąlygos reikiamų įgūdžių formavimui..

Finansai ir pirkinių planavimas

Finansų ir pirkinių planavimo įgūdžiai išskirti į tokias subkategorijas:

Pagalbos poreikis (6 teiginiai, pvz., *Nemoku skaičiuoti, padeda socialinė; Padeda Ginta*).

Gebėjimas (5 teiginiai, pvz., *Pats disponuoju pinigais, nusprendžiu, ko reikia, ko trūksta, tą ir perku; Pats nusprendžiu, ką pirkti*). Duomenys pateikiami 8 paveiksle.

8 pav. Finansai ir pirkinių planavimas

Tvarkyti finansus sugeba tie asmenys, kurie moka suskaičiuoti pinigus. Jiems lengviau planuoti ir pirkinius, žinant jų vertę. Nepažįstantiems pinigų reikalinga pagalba ir tvarkant finansus, ir planuojant pirkinius. Jaunuoliai gali tik išreikšti norą, ką nori pirkti. Ar užteks finansinių resursų, jau turi nuspręsti juos globojantys žmonės.

Vertybės ir nuostatos

Išskirtos tokios subkategorijos:

Mėgiama veikla (7 teiginiai, pvz., *Einu sportuoti į klubą, žiūriu televizorių, klausausi muzikos; Žiūrėti televizorių, klijuoti, piešti užimtumo kabinete*).

Materialinė gerovė (6 teiginiai, pvz., *Turėti darbą; Gerai gyventi*).

Socialinių ryšių poreikis (5 teiginiai, pvz., *Žmonės, kurie padeda; Turėti draugų*).

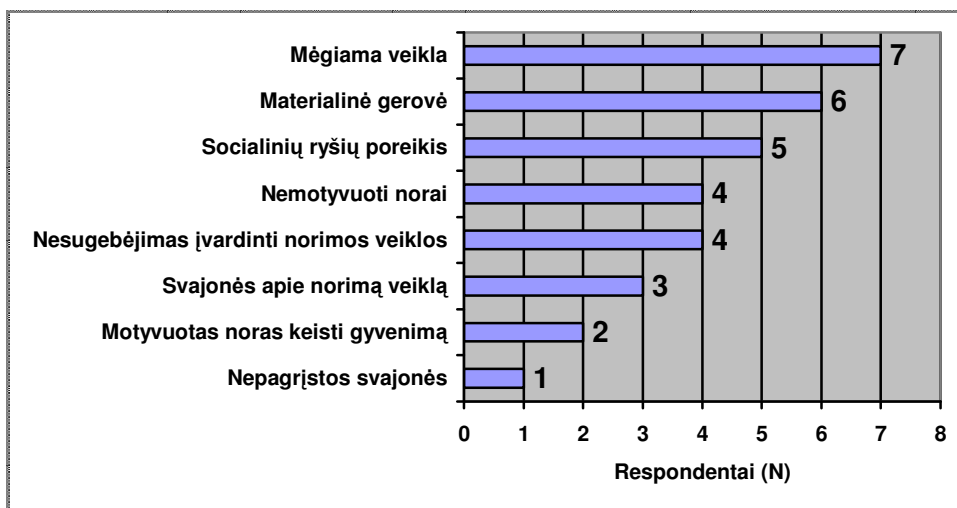
Nemotyvuoti norai (4 teiginiai, pvz., *Nieko; Norėčiau, bet nežinau, ką*).

Nesugebėjimas įvardinti norimos veiklos (4 teiginiai, pvz., *Viską galiu daryti*).

Svajonės apie norimą veiklą (3 teiginiai, pvz., *Norėčiau padėti seselėms, bet neleidžia; Norėčiau žaisti kompiuteriu kaip anksčiau*).

Motyvuotas noras keisti gyvenimą (2 teiginiai, pvz., *Noriu įsivesti internetą*).

Nepagrįstos svajonės (1 teiginys, pvz., *Užaugus norėčiau būti protinga*). Duomenys pateikiami 9 paveiksle.

9 pav. Vertybės ir nuostatos

Jaunuoliams svarbu užsiimti mėgstama veikla, palaikyti socialinius kontaktus su artimais žmonėmis, svarbi materialinė gerovė, bet ji nėra išreikšta finansine išraiška, o tiesiog norima turėti namus, darbą, gerą gyvenimą, kas svarbu daugumai asmenų.

Socialiniai resursai

Socialiniams resursams nustatyti išskirtos šešios subkategorijos:

Patenkinama padėtis būstu (7 teiginiai, pvz., *Patenkintas savo butu, vietos užtenka, turiu viską, ko reikia; Rūbus dedam į spintą, čia yra mano lova, spintelė, televizorius*).

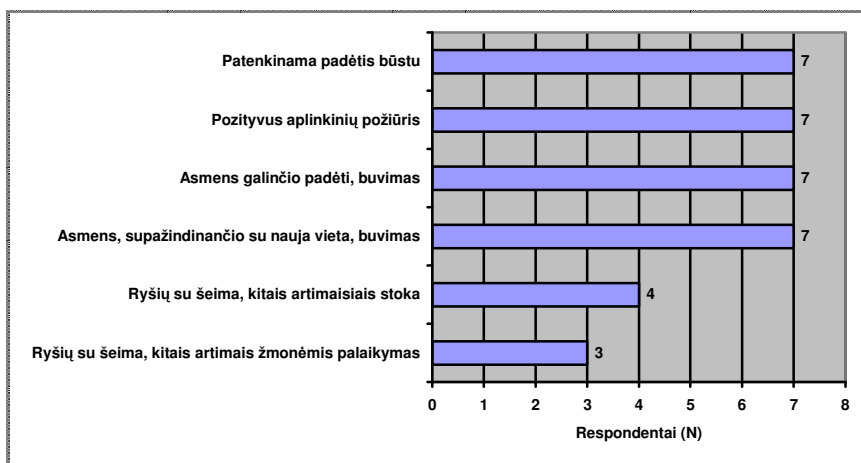
Pozityvus aplinkinių požiūris (7 teiginiai, pvz., *Kaimynai elgėsi gerai, džiaugėsi, kad atsikėlė gyventi ne koks pijokas; Gerai, niekas neskriaudė*).

Asmens, galinčio padėti buvimas (7 teiginiai, pvz., *Rima; Socialinių darbuotojų*).

Asmens, supažindinančio su nauja vieta, buvimas (7 teiginiai, pvz., *Reda; Pirmą kartą atvykęs susitikau felčere Strakšienę; socialinė darbuotoja Vida*).

Ryšių su šeima, kitais artimaisiais stoka (4 teiginiai, pvz., *Turiu sesę, brolių, mamą, bet manęs nelanko; Nieko neturiu, pasiūlgau Daivos, noriu aplankyti Eriką*).

Ryšių su šeima, artimais žmonėmis palaikymas (3 teiginiai, pvz., *Palaikau ryšius su seserimi Vilniuje, brolis užsienyje, todėl nesusitinkam; Bendrauju su broliu, su Arvydu, Egidijumi, Dariumi, pasišneku su auklytėm*). Duomenys pateikiami 10 paveiksle.

10 pav. Socialiniai resursai

Visi respondentai patenkinti gyvenimo sąlygomis. Aplinkiniai jų atžvilgiu nusiteikę pozityviai. Skaudi problema, kada trūksta ryšių su šeima, įstaigos, kurioje anksčiau gyveno, darbuotojais ir gyventojais. Ryšių su šeima nebuvimas įtakoja viso gyvenimo kokybę. Tai trukdo vertybių, savivertės, empatiškumo formavimuisi.

Stresinės situacijos ypatumai

Išskirtos 5 subkategorijos:

Žinojimas apie gyvenamosios vietos pasikeitimą (6 teiginiai, pvz., *Roma pasakė, kad yra galimybė išeiti iš pensionato. Ji apie 3 metus ruošė žiniai, kad yra galimybė apsigyventi savarankiškai; Pats žinojau, kad reiks išeiti iš pensionato; Žinojau, valdžia pasakė*).

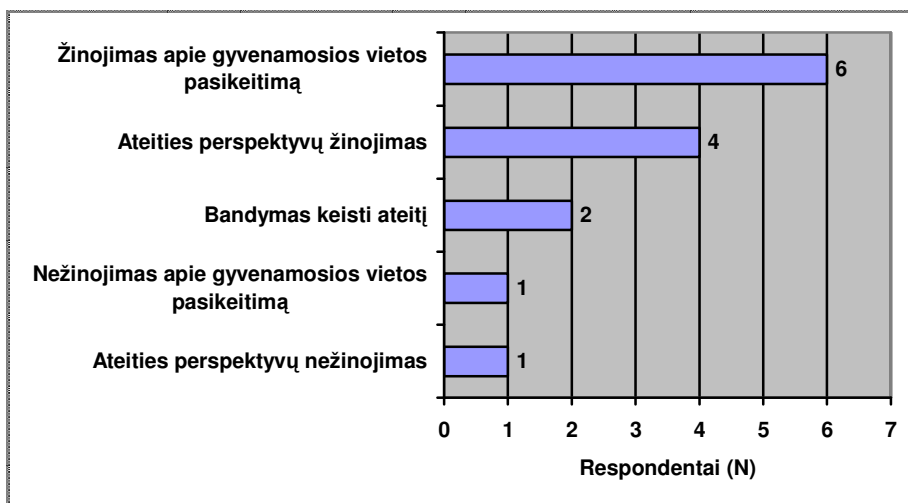
Ateities perspektyvų žinojimas (4 teiginiai, pvz., *Žinojau, kad gyvensiu savarankiškai, kaip tik atsirado laisvas butas; Žinojau, kad važiuosiu į kitą pensionatą*).

Bandymas keisti ateitį (2 teiginiai, pvz., *Nenorėjau į kitą pensionatą, prašiau, kad kas pasiimtų. Dainius sutiko*).

Nežinojimas apie gyvenamosios vietos pasikeitimą (1 teiginys, pvz., *Niekas nesakė, kol nereikėjo išvažiuoti*).

Ateities perspektyvų nežinojimas (1 teiginys, pvz., *Nežinojau, niekas nesakė*).

Duomenys pateikiami 11 paveiksle.

11 pav. Stresinės situacijos ypatumai

Apie gyvenamosios vietos pasikeitimą žinojo beveik visi respondentai. Tai iš vienos pusės palengvina situaciją, o iš kitos – pasunkina. Jaunuoliams skaudu palikti įstaigą, kurioje praleido ne vienerius metus, kita vertus išankstinis žinojimas gali padėti lengvesniam prisitaikymui pakeitus gyvenamąją vietą. Sėkminga kategorija galima įvardinti bandymą keisti ateitį. Tikslas, kad kas pasiimtų globoti, pasiektas. Kiekvieno augančio globos namuose asmens svajonė turėti savo namus, o ne gyventi įstaigoje. Toks teigiamas gyvenimo posūkis gali sustiprinti sutrikusio intelekto jaunuolių pasitikėjimo savimi ir kitais jausmą.

Stresinės situacijos subjektyvaus vertinimo ypatumai

Išskirtos tokios subkategorijos:

Adaptaciniai sunkumai naujoje aplinkoje (5 teiginiai, pvz., *Verčiau, viskas buvo nežinoma; Pirmą dieną buvo liūdna, nieko nežinojau*).

Nenoras palikti pensionatą (5 teiginiai, pvz., *Verčiau, norėjau pasilikti; Labai nenorėjau į kitą pensionatą*).

Neigiamas situacijos vertinimas (4 teiginiai, pvz., *Buvo liūdna, norėjau gyventi kitur, bet niekas nepasiėmė*).

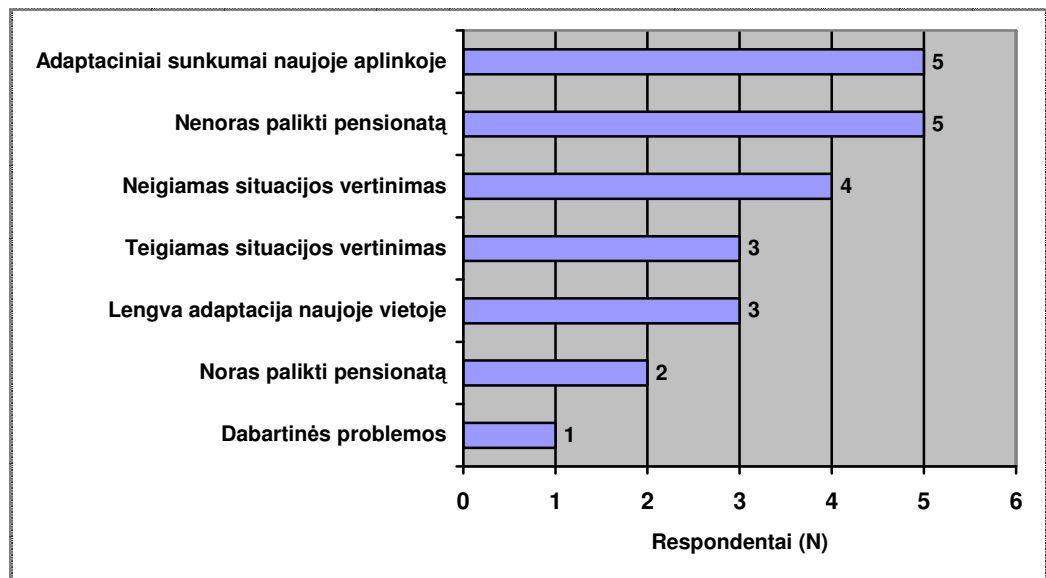
Visi šių subkategorijų vertinimai susiję su neigiamų emocijų raiška.

Teigiamas situacijos vertinimas (3 teiginiai, pvz., *Džiaugiausi, gerai gyventi savo bute*).

Lengva adaptacija naujoje vietoje (3 teiginiai, pvz., *Jau buvau atostogavęs pas Redą*).

Noras palikti pensionatą (2 teiginiai, pvz., *Apsidžiaugiau, kad galėsiu gyventi savarankiškai*).

Dabartinės problemos (1 teiginiai, pvz., *Turiu su sveikata problemų*). Duomenys pateikiami 12 paveiksle.

12

pav. Stresinės situacijos subjektyvaus vertinimo ypatumai

Išeinantieji gyventi pas globėjus ir savarankiškai džiaugiasi tokiais gyvenimo pokyčiais. Jų emocijos, savaime suprantama, priešingos, išvykusiems į suaugusiųjų pensionatą. Bet koku atveju neįgalūs jaunuoliai prioritetą teikia gyvenimui šeimoje, o ne institucijoje.

Įveikos veiksmai (strategijos), kuriuos individas atlieka norėdamas prisitaikyti prie situacijos

Norint nustatyti įveikos strategijų naudojimą, buvo renkami tie atsakymai, į kuriuos respondentai atsakė teigiamai, jei kažkoks požymis pasireiškė kartais, dažnai ir pan.

Išskirtos trys kategorijos:

Į problemą nukreiptas įveikimas;

Į emocijas nukreipto įveikimo strategijos;

Mažiau adaptyvi įveika;

Į problemą nukreiptas įveikimas

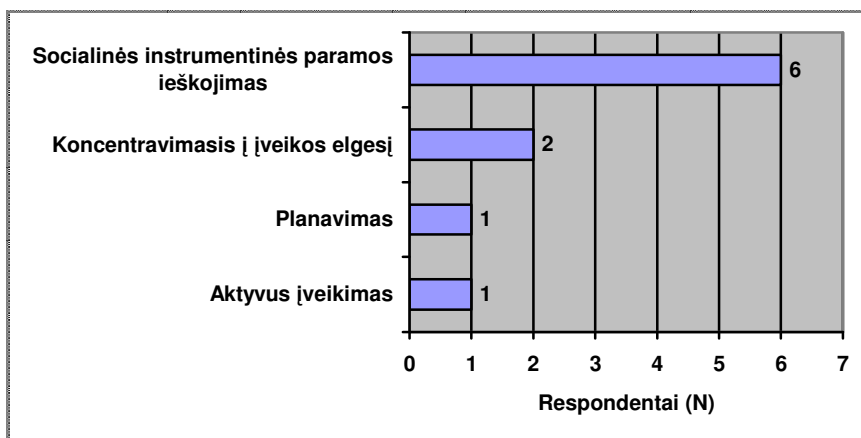
Išskirtos subkategorijos:

Socialinės instrumentinės paramos ieškojimas (6 teiginiai, pvz., *Aušros, pensionato direktorės; Socialinių darbuotojų*).

Koncentravimasis į įveikos elgesį (2 teiginiai, pvz., *Taip, nors problemų daug nebuvo; Kartais*).

Planavimas (1 teiginys, pvz., *Planavau, kaip įsikurti bute*).

Aktyvus įveikimas (1 teiginys, pvz., *Pykausi su Romu*). Duomenys pateikti 13 paveiksle.

13 pav. Į problemą nukreiptas įveikimas

Labiausiai naudojama strategija – socialinės instrumentinės paramos ieškojimas. Beveik visi jaunuoliai ieškojo patarimo sunkioje situacijoje.

Į emocijas nukreipto įveikimo strategijos

Išskirtos tokios subkategorijos:

Socialinės emocinės paramos ieškojimas (6 teiginiai, pvz., *Jei reikia, pasipasakoju Aušrai, sesei; Auklytė paguodė*).

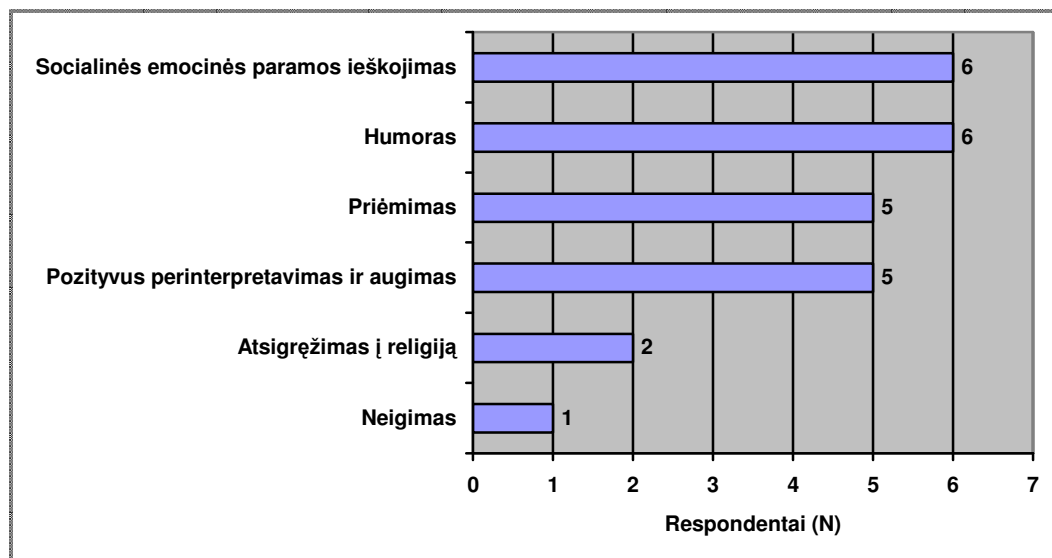
Humoras (6 teiginiai, pvz., *Kartais pajuokauju; Mėgstu juokauti*).

Priėmimas (5 teiginiai, pvz., *Taip; Susitaikiau*).

Pozityvus perinterpretavimas ir augimas (5 teiginiai, pvz., *Sutikau Romą. Tai buvo gerai, jis padėjo*).

Atsigrėžimas į religiją (2 teiginiai, pvz., *Pasitikiu Dievu, bet į bažnyčią neinu*).

Neigimas (1 teiginiai, pvz., *Taip, patikėjau*). Rezultatai pateikti 14 paveiksle.

14 pav. Į emocijas nukreipto įveikimo strategijos

Daug naudojama į emocijas nukreiptų įveikos strategijų. Respondentai ieško paguodos iš aplinkinių, susitaiko su esama situacija, stengiasi atrasti, ką nors gero šioje situacijoje, taip pat mėgsta pajuokauti. Pajuokavimą galima sieti su optimizmu. Optimistiškai nusiteikęs asmuo lengviau įveikia sunkumus.

Mažiau adaptyvi įveika

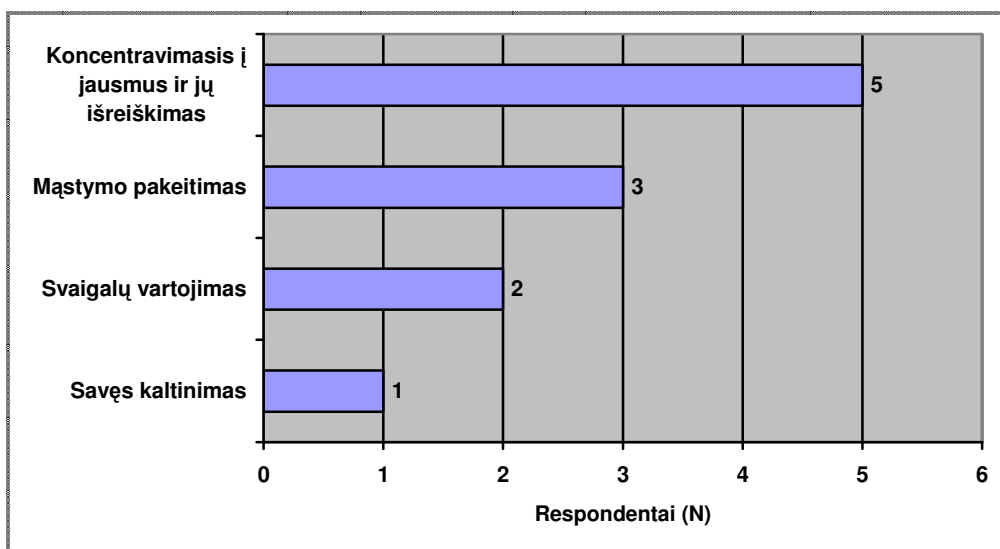
Išskirtos subkategorijos:

Koncentravimasis į jausmus ir jų išreiškimas (5 teiginiai, pvz., *Liūdna dažnai būdavau; taip; pykau ant Daivos, kad reikėjo išvažiuoti į kitą pensionatą*).

Mąstymo pakeitimas (3 teiginiai, pvz., *Daug miegojau, leido vaistus; Dirbau – kasiau sniegą*).

Svaigalų vartojimas (2 teiginiai, pvz., *Pradžioj gėriau, bet paskui nebeleido darbuotojai*).

Savęs kaltinimas (1 teiginiai, pvz., *Truputį kalta, nes nenorėjau važiuoti į kitą pensionatą*). Duomenys pateikiami 15 paveiksle.

15 pav. Mažiau adaptyvi įveika

Naudojama ir mažiau adaptyvi įveika. Jaunuoliai koncentruojasi į neigiamus jausmus ir juos išreiškia. Daugiausiai pasireiškia liūdesio jausmas. Taip pat keičia mąstymą, užsiimdami kitais dalykais ir negalvodami apie sunkumus.

Labiausiai naudojamos į emocijas nukreiptos įveikos strategijos. Rečiau naudojama mažiau adaptyvi įveika. Mažiausiai jaunuoliai naudoja į problemą nukreiptą įveiką.

3.4. Sunkumų įveikos strategijos globėjų, jų šeimos narių, suaugusiųjų pensionatų darbuotojų požiūriu

Psichologinės savybės

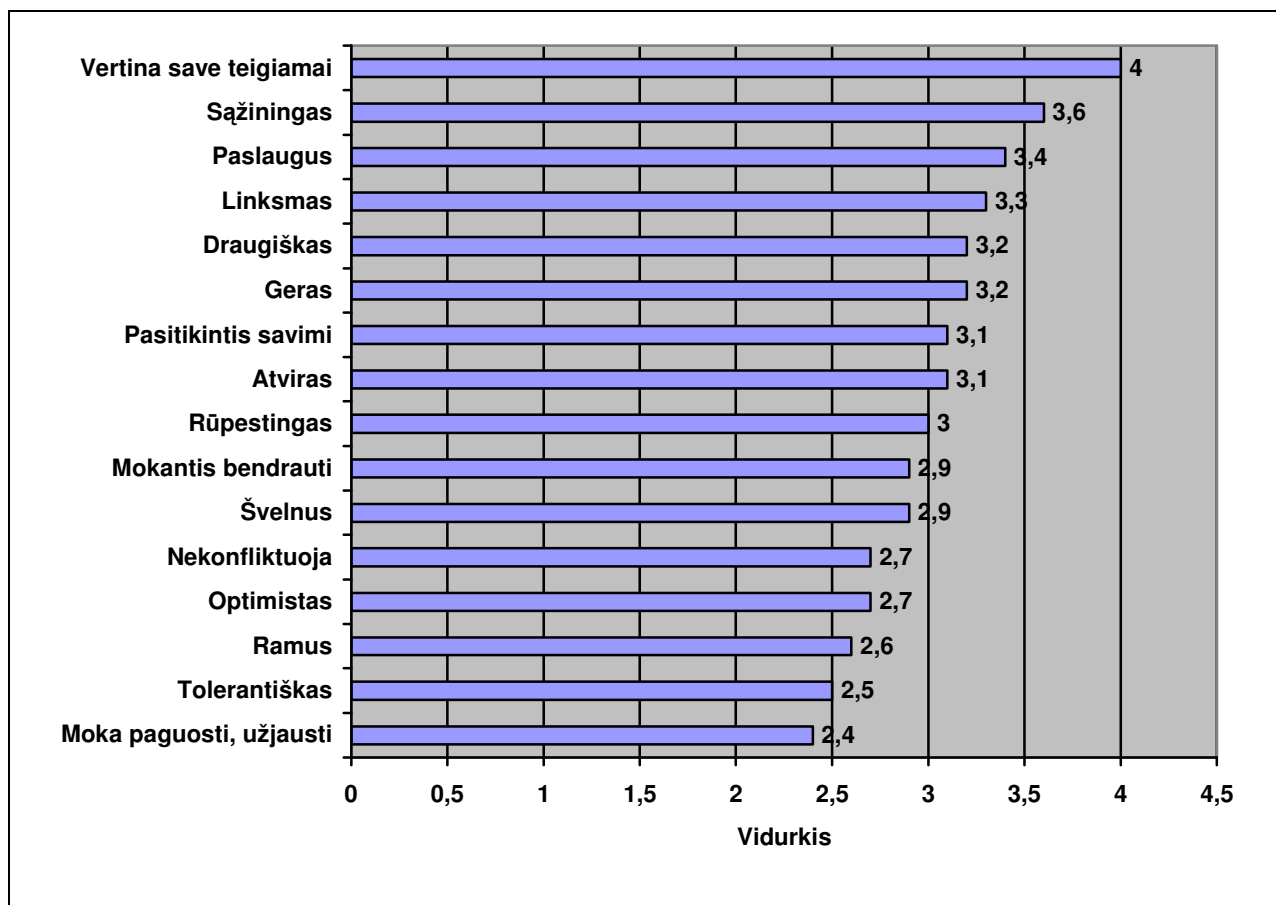
Jaunuolių savybes respondentai vertino pagal semantinio diferencialo priemonę. Savybių įvertinimas nustatytas apskaičiuojant vidurkį. Respondentų nuomone, labiausiai išreikšta jaunuolių savybė yra savęs vertinimas – vidurkis 4,0. Tai gana aukštas balas. Sutrikusio intelekto asmenys dažnai linkę neadekvačiai save vertinti. Dažnai jie pervertina savo galimybes. Respondentų požiūris gali atspindėti neadekvatų jaunuolių savęs vertinimą.

3,6 vidurkiu įvertintas sąžiningumas. Sutrikusio intelekto asmenims būdingas nuoširdumas, nemokėjimas meluoti, tai siejasi ir su sąžiningumu.

Respondentų nuomone, sutrikusio intelekto jaunuoliai yra paslaugūs (vidurkis – 3,4). Jie yra linkę padėti kitiems, ypač tiems žmonėms, su kuriais bendrauja, bet negyvena kartu. Tai būtų darbuotojai, globėjai ar geri pažįstami. Tai patvirtina ir mokslinė literatūra (Bagdonas (Ats. red.), 2007), kad globos įstaigoje augę asmenys yra linkę labiau domėtis suaugusiais negu bendraamžiais.

Bendravimo savybės vidurkis yra 2,9. Tai patvirtina, kad sutrikusio intelekto asmenims kyla problemų bendraujant. Šias problemas akcentuoja Pakalniškienė (2001), Samašonok, Gudonis (2006) ir kiti autoriai. Su bendravimu siejasi ir tokios savybės kaip konfliktiškumas, tolerantiškumas, atvirumas, mokėjimas paguosti, užjausti. Dažnai jaunuoliai nesugeba konstruktyviai spręsti konfliktų, pasitelkiama fizinė gynyba ar puolimas, neigiamos emocijos, kaip pyktis, agresija. Nekonfliktavimas įvertintas 2,7 vidurkiu. Tolerancijai skirtas 2,5 vidurkis. Sutrikusio intelekto asmenys šia savybe pasižymi menkai. Mokėjimas paguosti, užjausti įvertintas žemiausiu vidurkiu – 2,4. Apie socialinės globos įstaigos gyventojų empatiškumo stoką patvirtina ir Leliūgienė (2003).

Optimizmo vidurkis – 2,7. Ši savybė laikoma svarbia sprendžiant įvairias problemas, sunkumus. Tai akcentuoja Carver, Connor – Smith (2010). Kuo asmuo mažiau turi optimizmo, tuo jo sunkumų įveika bus daugiau nukreipta į emocijas, nesistengiant spręsti problemų. Vadinasi, jaunuoliai bus linkę daugiau emociškai įveikti susidariusius sunkumus. Savybių įvertinimas pateikiamas 16 paveiksle.

16 pav. Globėjų, jų šeimos narių ir pensionatų darbuotojų nuomonė apie sutrikusio intelekto jaunuolių savybes

Gebėjimai

Jaunuolių gebėjimams įvertinti buvo pateikti teiginiai, matuojami pagal Likerto skalę.

Naudota faktorinė analizė, norint nustatyti ryšius tarp kintamųjų. Nustatytas ryšiai tarp tokių kintamųjų – gebėjimas savarankiškai išvykti, planuoti, ką veiks kitą dieną, savaitę, suskaičiuoti pinigus, planuoti pirkinius, gauti reikiamos informacijos, turiningai ir naudingai leisti laisvalaikį.

Kita grupė susijusių kintamųjų – bendrauti su suaugusiais, paprašyti pagalbos, bendrauti su bendraamžiais, bendrauti su nepažįstamais. Trečioji grupė – gaminti maistą, skalbti lyginti, naudotis prietaisais. Ketvirtoji grupė – pats susitvarkyti savo kambarį, laikytis asmens higienos.

Duomenys pateikiami 3 priede. Kintamųjų, turinčių ryšį, svoriai paryškinti.

Tiriamųjų vertinimu sunkiausia jaunuoliams yra savarankiškai išvykti apsipirkti, į koncertą ar panašiai. Taip teigia po 27,3% respondentų, sakydami, kad jaunuoliai visiškai nesugeba arba lyg ir nesugeba. Vadinasi, jie pasižymi ribotu mobilumu, reikalinga kitų žmonių pagalba šioje srityje.

Taip pat vertinama, kad jaunuoliai visiškai nesugeba (18,2 %) arba lyg ir nesugeba (34,5%) turiningai ir naudingai leisti laisvalaikio. Pensionate jie negali mokytis iš darbuotojų pavyzdžio, kaip tai daryti. Dėkingesnė situacija gyvenantiems pas globėjus. Šioje srityje

atsakomybės turėtų imtis darbuotojai, globėjai, padėdami jaunuoliams, skatindami juos leisti laisvalaikį turint kažkokį tikslą. Naudingas būtų ir darbuotojų, globėjų dalyvavimas kartu su jaunuoliais šioje veikloje.

Taip pat nepakankami gebėjimai planuojant pirkinius (visiškai nesugeba – 21,8%, lyg ir nesugeba – 23,6%). Tai lemia ir nesugebėjimas skaičiuoti pinigų. Nežinant pinigų vertės, sunku suplanuoti ir norimus pirkinius. Čia vėlgi reikalinga kitų žmonių pagalba.

Labiausiai jaunuoliai pasižymi gebėjimu gauti reikiamos informacijos (lyg ir sugeba – 41,8%, visiškai sugeba – 7,3%). Nors vertindami jaunuolių savybes, mokėjimas bendrauti buvo vertinamas vidutiniškai, visgi informacijos gauti gali. Kita vertus tai pasižymi minimaliu bendravimu, jei reikia tik kažką sužinoti.

Pinigų skaičiavimas taip pat įvardintas, kaip pakankamas gebėjimas (34,5% - lyg ir sugeba, 3,6% - visiškai sugeba). Jei jaunuoliai geba skaičiuoti pinigų, tai palengvina ir pirkinių planavimą. Duomenys apie mobilumą, laisvalaikį ir finansų planavimą, gebėjimą gauti informaciją pateikiami 4 lentelėje.

4 lentelė

Globėjų, jų šeimos narių ir pensionato darbuotojų nuomonė apie jaunuolių mobilumo, laisvalaikio ir finansų planavimo, informacijos gavimo gebėjimus, %

	Visiškai nesugeba		Lyg ir nesugeba		Nežinau		Lyg ir sugeba		Visiškai sugeba	
	skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%
Teiginiai										
Savarankiškai išvykti	30	27,3	30	27,3	9	8,2	27	24,5	13	11,8
Planuoti, ką veiks kitą dieną, savaitę	19	17,3	33	30,0	21	19,1	29	26,4	7	6,4
Suskaičiuoti pinigų	17	15,5	27	24,5	11	10,0	38	34,5	15	3,6
Planuoti pirkinius	24	21,8	26	23,6	21	19,1	31	28,2	8	7,3
Gauti reikiamos informacijos	17	15,5	25	22,7	13	11,8	46	41,8	8	7,3
Turiningai ir naudingai leisti laisvalaikį	20	18,2	38	34,5	14	12,7	27	24,5	11	10,0

Bendraujant ir prašant pagalbos respondentai įvertino, kad jaunuoliai labiausiai nesugeba bendrauti su nepažįstamais (visiškai nesugeba – 9,1%, lyg ir nesugeba – 16,4%). Tai patvirtina mokslinių šaltinių duomenis, kad sutrikusio intelekto jaunuoliams sunku bendrauti su nepažįstamais ir ypač nepažįstamoje aplinkoje. Geriausiai sekasi bendrauti su bendraamžiais (atitinkamai 52,7% ir 32,7%) ir su suaugusiais (65,5% ir 17,3%). Šiuo atveju geriau įvertinti

bendravimo gebėjimai su bendraamžiais negu su suaugusiais, nors teigiama, kad sutrikusio intelekto asmenys, gyvenantys globos įstaigose, daugiau geba bendrauti su suaugusiais. Duomenys apie gebėjimą bendrauti pateikiami 5 lentelėje.

5 lentelė

Globėjų, jų šeimos narių ir pensionato darbuotojų nuomonė apie jaunuolių bendravimo gebėjimus, %

	Visiškai nesugeba		Lyg ir nesugeba		Nežinau		Lyg ir sugeba		Visiškai sugeba	
	skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%
Teiginiai										
Bendrauti su suaugusiais	3	2,7	10	9,1	5	4,5	72	65,5	19	17,3
Paprašyti pagalbos	4	3,6	15	13,6	4	3,6	57	51,8	29	26,4
Bendrauti su bendraamžiais	0	0	14	12,7	2	1,8	58	52,7	36	32,7
Bendrauti su nepažįstamais	10	9,1	18	16,4	18	16,4	52	47,3	9	8,2

Gebėjimai atlikti įprastus ruošos darbus pasiskirstė maždaug tolygiai. Teigiama, kad jaunuoliai nesugeba gaminti maisto (20,9% ir 28,2%) ir skalbti, lyginti (21,8% ir 31,8%). Kad moka tai daryti teigia 32,7% ir 6,4% (gaminti maistą) bei 21,8 ir 6,4% (skalbti, lyginti). Daug atsakiusių teigia, kad nežino (11,8% ir 17,3%). Tokia nuomonė gali būti dėl to, kad pensionate gyvenančių jaunuolių maitinimas ir rūbų skalbimas, lyginimas atliekami centralizuotai, jie gauna jau gatavą produktą. Maisto gaminimas virtuvėlėje nesuteikia pakankamai įgūdžių, nes tai daroma ne kiekvieną dieną. Skalbti ir lyginti patiems galimybės nėra. Duomenys apie įprastus ruošos darbus pateikiami 6 lentelėje.

6 lentelė

Globėjų, jų šeimos narių ir pensionato darbuotojų nuomonė apie jaunuolių įprastų ruošos darbų gebėjimus, %

	Visiškai nesugeba		Lyg ir nesugeba		Nežinau		Lyg ir sugeba		Visiškai sugeba	
	skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%
Teiginiai										
Gaminti maistą	23	20,9	31	28,2	13	11,8	36	32,7	7	6,4
Skalbti, lyginti	24	21,8	35	31,8	19	17,3	24	21,8	7	6,4

Kad jaunuolių savitvarkos ir asmens higienos gebėjimai gan išvystyti rodo vertinimų rezultatai. Geba patys susitvarkyti – 52,7% (lyg ir sugeba) ir 17,3% (visiškai sugeba), laikosi asmens higienos atitinkamai 53,6% ir 19,1%. Duomenys apie šiuos gebėjimus pateikiami 7 lentelėje.

Globėjų, jų šeimos narių ir pensionato darbuotojų nuomonė apie jaunuolių savitvarkos ir asmens higienos gebėjimus, %

	Visiškai nesugeba		Lyg ir nesugeba		Nežinau		Lyg ir sugeba		Visiškai sugeba	
	skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%
Pats susitvarkyti savo kambarį	3	2,7	20	18,2	6	5,5	58	52,7	19	17,3
Laikytis asmens higienos	6	5,5	21	19,1	3	2,7	59	53,6	21	19,1

Apibendrinant visus gebėjimų rezultatus, galima teigti, kad geriausiai išvystyti jaunuolių savarankiško gyvenimo įgūdžiai. Išskyrus tas sritis, kuriose nėra pakankamų galimybių tobulėti (maisto gaminimas, rūbų skalbimas, lyginimas). Socialiniai įgūdžiai silpnesni. Nors nė vienoje srityje nebuvo duomenų, kad visi jaunuoliai kažką visiškai sugebėtų.

Socialinė aplinka

Socialinė aplinka vertinta pagal Likerto skale matuojamus klausimus. Buvo naudota faktorinė analizė, norint nustatyti statistinio ryšio glaudumą tarp kintamųjų. Nustatyti trys ryšiai tarp kintamųjų. Pirmas ryšys tarp pakankamo vietos turėjimo gyvenamajai ir bendravimo erdvei, darbuotojų dėmesingumo ir asmens, kuris supažindina su nauja vieta, turėjimu. Antrasis ryšys – tarp patenkinimo gyvenamąja vieta, artimų žmonių, su kuriais nuolat bendrauja ir artimo žmogaus, kuris padeda, paguodžia, turėjimu ir dalyvavimu sprendžiant reikalus, susijusius su jaunuolio gyvenimu. Trečiasis ryšys pastebimas tarp ryšių palaikymo su šeima, buvusiais darbuotojais ir draugais, dalyvavimu bendruomenės gyvenime. Ryšių tarp kintamųjų svoris lentelėje paryškintas. Duomenys pateikiami 4 priede.

Apie stabilią gyvenamąją aplinką liudija rezultatai, kuriuose atsispindi pakankamas vietos turėjimas gyventi, susidėti savo daiktus, pabendrauti su kitais, pabūti vienam. 67,3% darbuotojų, globėjų ir jų šeimos narių atsakė, kad visada jaunuoliai turi pakankamai vietos. Gyvenę globos sąlygomis, jie yra pripratę prie bendros erdvės. Realiai žiūrint, tos vietos nėra daug, ypač asmeninei erdvei. Gyvena jaunuoliai viename kambaryje po du, po tris. Yra bendri poilsio kambariai, kur galima praleisti laisvalaikį, užimtumo veiklos. Mažiau erdvė apribota, platesnė tų jaunuolių, kurie gyvena globoje ar savarankiškai. Jie turi daugiau galimybių pabūti vieni (jei to nori), jiems nereikia prisitaikyti prie daugelio žmonių norų.

Darbuotojų dėmesingumas įvertintas 69,1% (visada), asmens, supažindinančio su nauja vieta turėjimas – 48,2% (visada). Galima teigti, kad jaunuoliai gauna pakankamai informacijos naujoje aplinkoje apie elgesio normas, socialinius santykius, kas, anot Šedienės, Leminskienės

(2007.) yra labai svarbu, atsidūrus naujoje vietoje. Duomenys apie gyvenamąją aplinką pateikiami 8 lentelėje.

8 lentelė

Globėjų, jų šeimos narių ir pensionato darbuotojų nuomonė apie jaunuolių gyvenamąją aplinką, %

Teiginiai	Niekada		Kartais		Dažnai		Visada	
	skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%
Turi pakankamai vietos	2	1,8	7	6,4	27	24,5	74	67,3
Darbuotojai dėmesingi	0	0	7	6,4	26	23,6	76	69,1
Turi asmenį, kuris supažindina su nauja vieta	4	3,6	19	17,3	33	30,0	53	48,2

Ar patenkinti jaunuoliai gyvenamąja vieta, 34,5% atsakė, kad dažnai, 32,7% - kartais. Tai rodo, kad yra kažkokių trūkumų. Ar nepatinka pati gyvenamoji vieta, aplinkiniai žmonės ar kita. Artimų žmonių, su kuriais bendrautų dažnai, turi 40,9%, kartais – 40% asmenų. Pastebima santykių stoka. Žmogų, kuris padeda, paguodžia, kartais turi 43,6%, dažnai – 30%, visada – 24,5% jaunuolių. Pagal rezultatų duomenis galima teigti, kad socialinės emocinės ir instrumentinės paramos jaunuoliai sulaukia. Paramos poreikis ypač svarbus įveikiant sunkumus. Duomenys apie patenkinamą gyvenamąją aplinką ir artimų žmonių turėjimą pateikiami 9 lentelėje.

9 lentelė

Globėjų, jų šeimos narių ir pensionato darbuotojų nuomonė apie patenkinamą jaunuolių aplinką ir artimų žmonių turėjimą, %

Teiginiai	Niekada		Kartais		Dažnai		Visada	
	skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%
Patenkintas gyvenamąja vieta	2	1,8	36	32,7	38	34,5	32	29,1
Turi artimų žmonių, su kuriais nuolat bendrauja	7	6,4	44	40,0	45	40,9	14	12,7
Turi artimą žmogų, kuris padeda, paguodžia	2	1,8	48	43,6	33	30,0	27	24,5

Socialinių ryšių tinklas nėra tvirtas. Palaiko ryšius su šeima 52,7% jaunuolių kartais, 16,4% - dažnai. 23,6% tokių ryšių iš viso neturi. Su draugais ir darbuotojais kartais palaiko ryšius 51,8%, dažnai – 19,1%. Abiejose kategorijose ryšių stiprumas panašus. Reikėtų daugiau telkti pastangas, kad būtų palaikomas ryšys su šeima, jei jos nėra, su vaikų ir jaunimo globos įstaigos bendruomene, kurią irgi galima laikyti šeima, nes didelė dalis jaunuolių ten praleido ne vienerius metus, o kiti nuo vaikystės iki pat jaunystės. Ryšių stiprumas gali turėti įtakos ir

jaunuolių vertybių formavimuisi, sunkumų įveikos strategijų pasirinkimui, nes anot, Bochano, Galažinsko, Meščerekovos (2005), šeima šiuo atveju turi didelę reikšmę.

Pastebimas pasyvokas dalyvavimas bendruomenės gyvenime. 56,4% respondentų mano, kad jaunuoliai kartais dalyvauja, 29,1% – dažnai. Šiuo atveju vėl svarbi turėtų būti globėjų ir darbuotojų iniciatyva, įtraukiant jaunuolius į bendruomeninę veiklą. Duomenys apie socialinius ryšius pateikiami 10 lentelėje.

10 lentelė

Globėjų, jų šeimos narių ir pensionato darbuotojų nuomonė apie jaunuolių socialinių ryšių palaikymą, %

Teiginiai	Niekada		Kartais		Dažnai		Visada	
	skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%
Palaiko ryšius su šeima	26	23,6	58	52,7	18	16,4	5	4,5
Palaiko ryšius su buvusiais darbuotojais, draugais	30	27,3	57	51,8	21	19,1	2	1,8
Dalyvauja bendruomenės gyvenime	11	10,0	62	56,4	32	29,1	5	4,5

Įveikos veiksmai (strategijos), kuriuos individas atlieka, norėdamas prisitaikyti prie situacijos

Sunkumų įveikos strategijoms įvertinti naudojama Likerto skalė. Teiginiai buvo sugrupuoti į tris įveikos strategijų grupes – į problemą, į emocijas orientuota ir mažiau adaptyvi įveika. Kuo dažniau įvertintas kiekvienos strategijos naudojimas, tuo jos naudojamos dažniau.

Didžiausias vidurkis yra susijęs su neigiamu emocijų raiška (koncentravimasis į jausmus ir jų išreiškimas – 2,79). Antras pagal dydį teiginio apie veiklos ėmimąsi vidurkis (2,54). Po to būtų susitaikymo, kad nieko negalima pakeisti (priėmimas) vidurkis (2,48). Didelis atsisakymo tikėti (neigimas) vidurkis (2,40). Aktualus paguodos ir supratimo ieškojimas (socialinės emocinės paramos ieškojimas – 2,39), patarimų iš kitų žmonių ieškojimas (socialinės instrumentinės paramos ieškojimas – 2,21). Juokauja, žiūri į sunkumus su humoru (humoras) – 2,01. Mažiausias vidurkis paguodos ieškojimo religijoje (atsigrėžimas į religiją) – 1,58, savęs kaltinime dėl sunkumų (savęs kaltinimas) – 1,65. Didžiausias standartinis nuokrypis pastebimas mažiau adaptyvioje (geria, rūko – ,917) ir į emocijas nukreiptoje įveikoje (susitaiko, kad nieko nebegalima pakeisti – ,845). Mažiausiai nukrypimas nuo vidurkio į problemą nukreiptoje įveikoje (susikoncentruoja, kaip išspręsti problemą – ,578).

Labiausiai išreikštos strategijos ir nuokrypiai pažymėti pajuodintu šriftu 11 lentelėje.

Įveikos strategijų vidurkiai ir standartiniai nuokrypiai

	Teiginys	Vidurkis	Standartinis nuokrypis
Į problemą nukreipta įveika	įsisi veiksnių	1,95	,655
	planuoja veiksmus, kaip įveiks sunkumus	1,72	,608
	susikoncentruoja, kaip išspręsti problemą	1,82	,578
	ieško patarimų iš kitų žmonių	2,21	,705
Į emocijas nukreipta įveika	juokauja, žiūri į sunkumus su humoru	2,01	,710
	ieško paguodos ir supratimo	2,39	,705
	stengiasi pamatyti ką nors gero situacijoje	2,01	,642
	susitaiko, kad nieko nebegalima pakeisti	2,48	,845
	ieško paguodos religijoje	1,58	,669
	atsisako tikėti	2,40	,732
Mažiau adaptyvi įveika	išreiškia savo neigiamas emocijas	2,79	,665
	įsisi kokios nors veiklos	2,54	,686
	geria, rūko	1,95	,917
	kaltina save dėl sunkumų	1,65	,696

Kalpokienė (2005), Kalpokienė, Gudaitė (2007), tyrusios paauglių, turinčių elgesio sutrikimų strategijas, pažymi, kad tokie paaugliai dažniausiai naudoja mažiau adaptyvias ir į emocijas nukreiptas strategijas, o sveiki paaugliai labiau linkę naudoti į problemą orientuotas strategijas. Kalpokienė, Gudaitė (2004) teigia, kad sergantieji depresija, įveikdami skyrybų sunkumus, daugiau naudoja mažiau adaptyvias arba į emocijas nukreiptas įveikos strategijas.

Sullivan (2002) teigimu, nedaug yra tyrimų apie tėvų, auginančių specialiųjų poreikių vaikus, sunkumų įveikimą. Jis tyrinėjo, kaip sunkumus įveikia tėvai, auginantys vaiką, turintį Dauno sindromą. Jie dažniausiai naudoja į emocijas nukreiptą ir mažiau adaptyvią įveikimą. Vyrai linkę daugiau į svaigalų vartojimą, neigimą, humorą, moterims svarbesnė instrumentinė ir emocinė parama, pozityvus perinterpretavimas ir augimas.

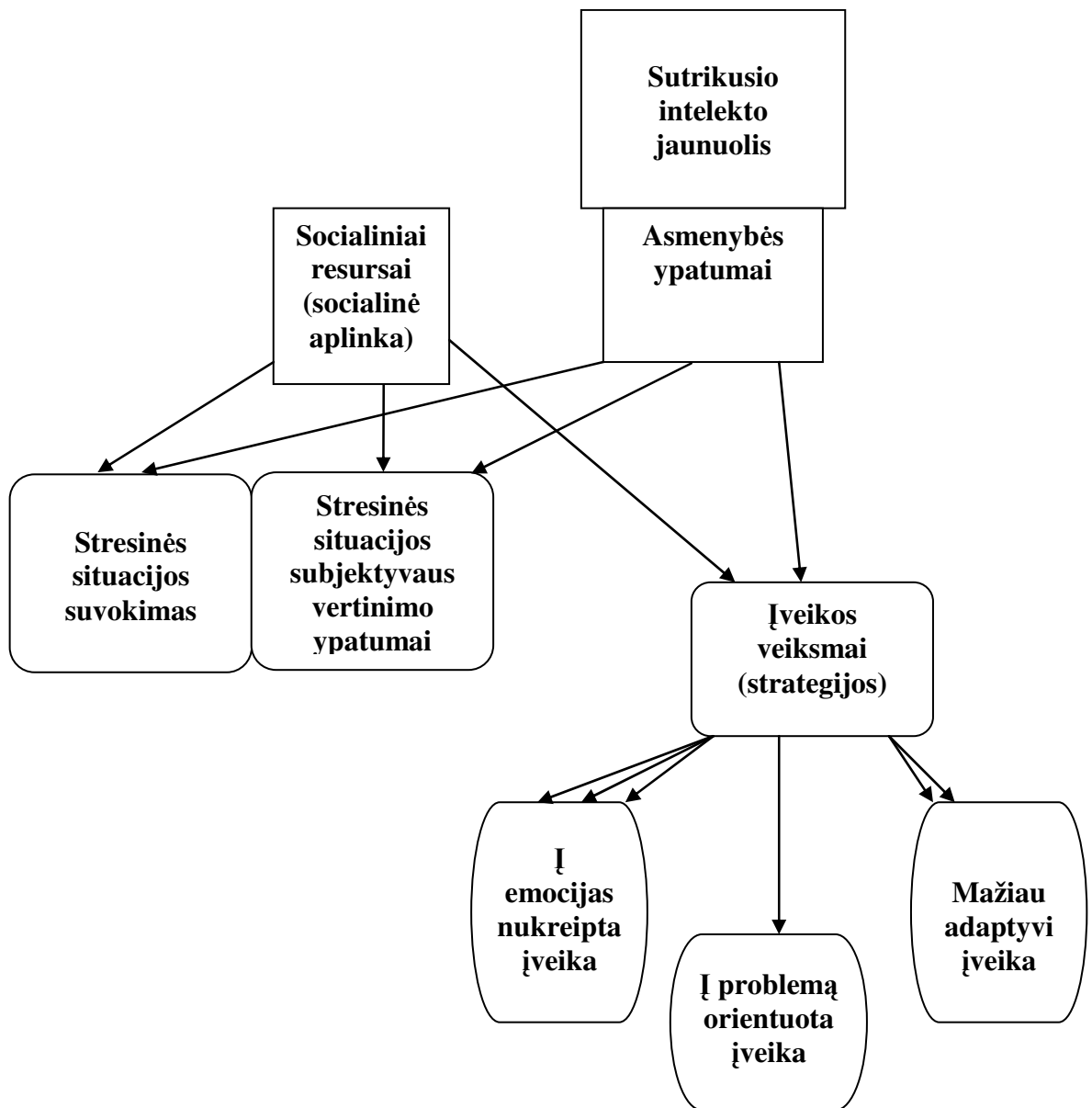
Bochanas, Zalevskis, Meščerekova (2004), analizavę Sibiro paauglių ir jaunuolių strategijas, nurodo, kad merginos labiau linkusios ieškoti socialinės ir instrumentinės paramos bei pačios padėti. Vaikinams būdingesnė nukreipta problema - aktyvios įveikos, planavimo strategijos.

Bochano, Galažinskio, Meščerekovos (2005) nuomone, jaunuolių sunkumų įveikos strategijų pasirinkimui didelės reikšmės turi šeima. Šeima moko vaiką spręsti problemas, susidoroti su sunkumais. Strategijų pasirinkimą lemia ir šeimos vertybės, kurios yra svarbus faktorius vystantis asmenybei.

Įvairių autorių tyrimų rezultatai rodo, kad asmenys, turintys emocijų ir elgesio sutrikimų, patyrę didelį stresą, dažniausiai renkasi į emocijas nukreiptas strategijas ir mažiau adaptyvią įveiką. Tos pačios įveikos strategijos dominuoja ir šiame tyrime. Kadangi jaunuoliai augo institucijoje, šeima neįtakojo strategijų pasirinkimo.

Apibendrinant matyti, kad labiausiai išreikštos į emocijas nukreiptos įveikos strategijos – priėmimas, neigimas, socialinės emocinės paramos ieškojimas, humoras. Adaptyvios įveikos strategijos – koncentravimasis į jausmus ir jų išreiškimas, mąstymo pakeitimas. Į problemą nukreiptos įveikos strategijos – socialinės instrumentinės paramos ieškojimas.

**4 skyrius. TEORINIS – HIPOTETINIS SUNKUMŲ ĮVEIKOS MODELIS IR
REKOMENDACIJOS JO ĮGYVENDINIMUI**

17 pav. Teorinis – hipotetinis sutrikusio intelekto jaunuolių sunkumų įveikos modelis

Nuo sutrikusio intelekto jaunuolio asmenybės ypatumų (psichologinių savybių, gebėjimų, vertybių ir nuostatų) priklauso, kaip jis supras ir vertins stresinę (sunkumų) situaciją. Kuo stabilesnė jaunuolio psichinė sveikata, dominuoja teigiamos būdo savybės, tuo optimistiškiau jis žiūrės į sunkumus. Svarbu, kad asmenybė būtų ugdoma visapusiškai, neatsižvelgiant į negalę. Tam turi būti pasitelkiami įvairūs būdai ir formos.

Lygiai taip pat situacijos supratimas ir vertinimas priklauso nuo socialinių resursų. Esant resursų stokai, situacija gali būti vertinama neadekvačiai. Tai gali priversti keisti įveikos elgesį.

Gali būti ir taip, kad situacijos pakeisti negalima. Tada belieka tik susitaikyti su ja. Jaunuoliams nėra jokių galimybių pasilikti vaikų ir jaunimo pensionate, sulaukus 29 metų amžiaus. Jie turi būti ruošiami iš anksto šiai žinia, kad paskui tai nebūtų per daug sunkiai vertinama situacija. Sunkumų įveikai labai svarbus artimų žmonių palaikymas, „savo asmens“ turėjimas. Glaudus socialinių ryšių buvimas lemia lengvesnį įveikos procesą. Labai svarbu, kad apsigyvenęs naujoje vietoje, jaunuolis turėtų tokią paramą. Reiktų nenutraukti, toliau plėtoti ryšius su įstaigos, kurioje gyveno jaunuolis, bendruomene.

Asmenybės ypatumai ir socialiniai resursai įtakoja įveikos strategijų pasirinkimą. Sutrikusio intelekto jaunuoliai labiausiai linkę naudoti į emocijas nukreiptas įveikos strategijas. Yra atvejų, kada jos tinkamos, kai negalima pasirinkti kitų strategijų. Taip pat naudojama mažiau adaptyvi įveika. Mažiausiai pasireiškia į problemas orientuotų strategijų pasirinkimas. Tai rodo, kad jaunuoliai nėra pakankamai stiprios asmenybės, daug ką nulemia ir intelekto sutrikimas. Keičiant resursus, ugdant asmenybę reiktų siekti į problemą nukreiptos įveikos strategijų naudojimo.

Išvados

1. Sutrikusio intelekto jaunuolių įveikos strategijų pasirinkimas patvirtina įveikos proceso modelio struktūrą, kad tai priklauso nuo asmenybės ypatumų, socialinių resursų, stresinės situacijos ir jos vertinimo ypatumų.
2. Iš gautų duomenų galima spręsti, kad jaunuoliams trūksta bendravimo įgūdžių, mokėjimo konstruktyviai spręsti konfliktus, empatiškumo, teigiamų emocijų raiškos. Yra poreikis plėtoti teigiamas asmenybės savybes.
3. Tyrimų rezultatai rodo, kad sutrikusio intelekto jaunuolių socialinių ryšių tinklas nevienalytis. Pakankamai stiprus dabartinėje jaunuolių gyvenamojoje vietoje, bet nepakankami santykiai su šeima, įstaigos, kurioje gyveno prieš tai, aplinkos žmonėmis.
4. Sutrikusio intelekto jaunuolių socialinių ir savarankiško gyvenimo įgūdžių kokybė nėra pakankama, ypač tai pastebima tarp jaunuolių, gyvenančių pensionatuose. Tai lemia institucinės gyvenimo sąlygos.
5. Stresinė situacija suprantama kaip neišvengiama, turinti minimalias kaitos galimybes, priklausančias nuo socialinių resursų. Situacijos vertinimas pasižymi emocine ir mažiau adaptyvių veiksmų išraiška.
6. Pasitvirtino hipotezė, kad sutrikusio intelekto jaunuoliai, įveikdami sunkumus, mažiau naudoja adaptacinių gebėjimų reikalaujančias strategijas. Dominuoja nukreiptos į emocijas (socialinės emocinės paramos ieškojimo, neigimo, priėmimo, humoro) ir mažiau adaptyvios įveikos (koncentravimasis į jausmus ir jų išreiškimas, koncentravimasis į įveikos elgesį) strategijos.
7. Jaunuolių gyvenimo kokybės ypatumai priklauso nuo aplinkinių požiūrio į proto negalios žmones, noro jiems padėti, atsisakant globos, bet pasitelkiant aktyvaus dalyvavimo aspektus.

Literatūra

1. Astapovičienė, E., Liaudanskienė, V., Vilūnienė, A. (2003). *Savarankiškumo formavimas buityje*. Vilnius: Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrija „Viltis“.
2. Atstovavimo sutrikusios raidos žmonių teisėms pagrindai. (2005). Vilnius: Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrija „Viltis“.
3. Bagdonas, A. (Ats. red.). (2007). *Socialinis darbas: profesinės veiklos įvadas (tarptautinis projektas)*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
4. Bagdonas, A. (Ats. red.). (1995). *Sutrikimų klasifikacija*. Vilnius: VU leidykla.
5. Baranauskienė, I., Juodraitis, A. (2008). *Neįgaliųjų profesinė rehabilitacija: sėkmės prielaidos*. Monografija. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
6. Braslauskienė, R. (2002). Vaikų globos namų auklėtinių socialinis – kognityvinis patyrimas: problemos, sunkumai, sprendimai. *Pedagogika*, 58, 29 – 33.
7. Carver, C. S. (1997). You want to measure coping but your protocol's too long: Consider the Brief COPE. *International Journal of Behavioral Medicine*, 4(1), 92-100. <http://www.psy.miami.edu/faculty/ccarver/sclBrCOPE.html>
8. Carver, Ch. S., Connor – Smith, J. (2010). Personality and Coping. *Annual Review of Psychology*, 61, 679 – 704. http://www.psy.miami.edu/faculty/ccarver/abstracts/10_AnnualReview.pdf (žiūrėta 2010 – 02 – 20).
9. Carver, Ch. S., Scheier, M. F., Weintraub, J. K. (1989). Assessing Coping Strategies: A Theoretically Based Approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2, 267 – 283. http://www.psy.miami.edu/faculty/ccarver/documents/p89_COPE.pdf (žiūrėta 2010 – 02 – 20).
10. Čepukienė, V., Pakrosnis, R. (2008). Vaikų globos namuose gyvenančių paauglių psichologinio ir socialinio funkcionavimo sunkumus lemiantys veiksniai: asmenybės savybių ir gyvenimo globos namuose ypatumų sąveika. *Specialusis ugdymas*, 2 (19), 31 – 44.
11. Daulenskienė, J. N. V. (2003). *Protinio atsilikimo klinika*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
12. Daulenskienė, J. N., Radzevičienė, L., Ruškus, J. (2002). Ne šeimoje augančių ankstyvojo amžiaus vaikų emocinės raiškos ypatumai. *Specialusis ugdymas*, 1 (6), 17 – 32.
13. Elijošienė, I. (2003). Vaikai, turintys intelekto sutrikimų. J. Ambrukaitis (Red.). *Specialiojo ugdymo pagrindai* (p. 260 – 273). Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

14. Europos socialinė chartija.
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=42260 (žiūrėta 2008 – 11 – 19).
15. Gailienė, D., Bulotaitė, L., Sturlienė, N. (2004). *Asmenybės ir bendravimo psichologija*. Vilnius: Tyto alba.
16. Gailienė, I. (2007). Nuostatos į negalę. *Specialusis ugdymas*, 2 (17), 8 – 18.
17. Gailienė, I., Ruškus, J. (2000). Socialinio vaizdinio apie protiškaai neįgalaus asmens emocinius išgyvenimus ypatumai. *Psichologija*, 22, 37 – 52.
18. Gerulaitis, D., Dėlkutė, J. (2008). Veiksnių, susijusių su neįgalų vaiką auginančios šeimos psichosocialiniu atsparumu, identifikavimas. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 2 (18), 91 – 97.
19. Gerulaitis, D., Gužauskaitė, E. (2008). Sutrikusio intelekto vaikų savarankiškumo ugdymo(si) sėkmės kriterijai. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 2 (18), 98 – 101.
20. Gevorgianienė, V. (1999). Vidutiniškai sutrikusio intelekto jaunuolių bendravimo gebėjimų ugdymas. *Specialusis ugdymas*, II, 63 – 72.
21. Giedraitytė., M. (2006). Atsparumo konstruktas raidos psichopatologijoje. *III Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencija. Psichologijos mokslo taikymas Lietuvoje: iššūkiai ir galimybės: konferencijos medžiaga* (p. 20 – 24). Vilnius.
http://www.jmpk.fsf.vu.lt/Archyvas_files/2006_tezes.pdf (žiūrėta 2008 – 01 – 12).
22. Giedraitytė, M., Bieliauskaitė, R. (2006). Psichologinis atsparumas vaikystėje: sampratos problematika. *Psichologija*, 34, 7 – 19.
http://www.leidykla.eu/fileadmin/Psichologija/34/Marija_Giedraityte_Rasa_Bieliauskaitė.pdf (žiūrėta 2009 – 01 – 02).
23. Goštautas, A., Čepukienė, V., Pilkauskienė, I., Ražanas, K. (2005). Bendravimo ugdymo priemonių efektyvumas dirbant su vaikų globos namų auklėtiniais. *Specialusis ugdymas*, 1 (12), 137 – 146.
24. Goštautas, A., Pakrošnis, R., Čepukienė, V. Paauglių, gyvenančių globos įstaigose, psichosocialinio prisitaikymo sunkumai. *Specialusis ugdymas*, 1 (10), 30 – 38.
25. Grakauskas, Ž., Valickas, G. (2006). Streso įveikos klausimynas: keturių faktorių modelio taikymas. *Psichologija*, 33, 64 – 74.
http://www.leidykla.eu/fileadmin/Psichologija/Streso_iveikos_klausimynas_keturiu_faktoriu_modelio_taikymas.pdf (žiūrėta 2009 – 01 – 14).
26. Grininė, E., Radzevičienė, L. (2002). Kūdikių namų auklėtinių emocijų raiškos edukacinis aspektas. *Specialusis ugdymas*, 2 (7), 105 – 112.

27. Gudonis, V., Butkutė, I., Samašonok, K. (2008). Globos namų auklėtinių ir paauglių, gyvenančių pilnose šeimose, adaptacijos ypatumai. *Specialusis ugdymas*, 2 (19), 8 – 21.
28. Gudonis, V., Novogrodskienė, E. (2000). Visuomenės požiūris į neįgaliuosius suaugusius ir specialiųjų poreikių vaikus. *Specialusis ugdymas*, III, 50 – 62.
29. Hajkova, V. (2007). Fokus auf Coping – Strategien. Ondracek, P., Störmer, N. (sud.). *Diagnostik und Planung*, (p. 62 – 68).
http://www.google.com/books?hl=lt&lr=&id=bICWauM9pfgC&oi=fnd&pg=PA9&dq=hajkova+fokus+auf+coping+strategien&ots=yGxUqB30pc&sig=8gaZObTsq90PMgSW3YG_U96Zods#v=onepage&q&f=false (žiūrėta 2010 – 02 – 20).
30. Hallahan, D. P., Kauffman, J. M. (2003). *Ypatingieji mokiniai. Specialiojo ugdymo įvadas*. Alma litera.
31. Javtokas, Z. (2007). *Vaikų sveikatos stiprinimas pagal salutogeninį metodą*. Valstybinis aplinkos sveikatos centras. <http://oldvasc.sam.lt/vaiku%20SS%20pagal%20SOC.pdf> (žiūrėta 2009 – 01 – 14).
32. Jovaiša, L. (1993). *Pedagogikos terminai*. Kaunas: Šviesa.
33. Jurevičienė, M., Kaffemanienė, I. (2009a). Tėvų įžvalgos apie vidutiniškai sutrikusio intelekto paauglių socialinius įgūdžius. *Specialusis ugdymas*, 2 (21), 99 – 110.
34. Jurevičienė, M., Kaffemanienė. (2009b). Vidutiniškai sutrikusio intelekto vaikų socialinių įgūdžių struktūra ir raiškos ypatumai. *Jaunuųjų mokslininkų darbai*, 1 (22), 92 – 102.
35. Kaffemanas, R. (2000). Globos namų ir specialiųjų mokyklų auklėtinių elgesio problemos. *Specialusis ugdymas*, III, 70 – 76.
36. Kaffemanienė, I., Čegyte, D. (2006). Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo gebėjimų ugdymas. *Specialusis ugdymas*, 2 (15), 109 – 121.
37. Kaffemanienė, I. (2001). Specialiųjų poreikių vaikų integracija. Požiūrio problema. *Mokslinės konferencijos „Specialiosios pedagoginės pagalbos teikimas bendrojo ugdymo įstaigose“ medžiaga*. (p. 102 – 108). Šiaulių universiteto leidykla.
38. Kalpokienė, V. (2005). Elgesio sutrikimus turinčių paauglių naudojamos įveikos strategijos. *Psichologijos tyrimai Lietuvoje: atradimai ir perspektyvos*. Konferencijos medžiaga (p. 20 – 25). Vilnius. http://www.jmpk.fsf.vu.lt/Archyvas_files/2005_tezes.pdf (žiūrėta 2009 – 01 – 12).
39. Kalpokienė, V., Gudaitė, G. (2007). Elgesio sutrikimų turinčių paauglių Ego funkcijos ir jų ryšys su įveikos strategijomis. *Psichologija*, 35, 42 – 54.
40. Kalpokienė, V., Gudaitė, G. (2004). Sergančiųjų depresija skyrybų išgyvenimo ir įveikimo ypatumai. *Socialinis darbas*, 3, 120 – 133.

41. Kardelis, K., Rėklaitienė, D. (2002). Vidutiniškai ir žymiai protiškai atsilikusios paauglės ir merginos: psichosocialinio elgesio ypatumai. *Specialusis ugdymas*, 1 (6), 104 – 111.
42. Kutkienė, L. (2006). Pilnų ir nepilnų šeimų 13 – 18 metų paauglių streso įveikos strategijų ir emocinio intelekto sąsajos. *Pedagogika*, 84, 135 – 140.
<http://www.vpu.lt/pedagogika/PDF/2006/84/k135-140.pdf> (žiūrėta 2009 – 01 – 12).
43. Kvieskienė, G. (2003). *Socializacija ir vaiko gerovė*. Monografija. Vilnius: VPU.
44. Legkauskas, V., Jurevičienė, I., Gudonis, V. (2007). Požiūrio į proto negalę turinčių žmonių stereotipiškumo ir išsilavinimo rodiklių sąsajos. *Specialusis ugdymas*, 2 (17), 19 – 29.
45. Leliūgienė, I. (2003). *Socialinė pedagogika*. Kaunas: Technologija.
46. Neįgaliųjų teisių konvencija (2007).
http://www.ndt.lt/files/File/viesos_konsultacijos/Neigaliuju_teisiu_konvencija_ir_Proto_kolas_autent070223.doc (žiūrėta 2008 - 11 – 19).
47. Onnen – Isemann, C. (2000). *Wenn der Familienbildungsprozess stockt... Eine empirische Studie über Stress und Coping – Strategien verproduktionsmedizinisch behandelter Partner*. Berlin: Springer.
<http://www.google.com/books?hl=lt&lr=&id=YnVehTlCasoC&oi=fnd&pg=PA1&dq=onnen-isemann&ots=qtiWsMgo-2&sig=Amx49pi-n-4mutKxLa-BhdbrfmI#v=onepage&q&f=false> (žiūrėta 2010 – 02 – 20).
48. Pakalniškienė, S. (2001). Nežymiai sutrikusio intelekto vaikų, globojamų šeimose ir institucijose, elgesio ypatumai. *Mokslinės konferencijos „Specialiosios pedagoginės pagalbos teikimas bendrojo ugdymo įstaigose“ medžiaga*. (p. 146 – 148). Šiaulių universiteto leidykla.
49. Perminas, A., Galvydienė, E. (2008). Studentų sveikos mitybos bei streso įveikimo strategijų sąsajos. *Tarptautinis psichologijos žurnalas: biopsichosocialinis požiūris*, 1, 71 – 85.
http://www.psyjournal.vdu.lt/uploads/Main/2008_1%20studentu%20sveikos%20mitybos%20ir%20streso%20sasajos.pdf (žiūrėta 2009 – 01 – 22).
50. Pikūnas J., Palujanskienė A. (2005). *Stresas: atpažinimas ir įveikimas*. Kaunas: Pasaulio lietuvių centras.
51. Pūras, D. (2002). Vaikų psichikos sveikatos priežiūros plėtra Lietuvoje: pasiekimai ir kliūtys. *Medicina*, 38 tomas, 4, 363 – 369. <http://medicina.kmu.lt/0204/0204-021.pdf> (žiūrėta 2009 – 01 – 12).

52. Raudeliūnaitė, R., Paigozina, R. (2009). Vaikų, gyvenančių globos namuose ir pilnose šeimose, socialinių įgūdžių empirinis tyrimas. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 4 (25), 169 – 176.
53. Raudeliūnaitė, R. (2007). *Sutrikusio regėjimo paauglių socialiniai įgūdžiai ir jų ugdymo pedagoginės prielaidos*. Mokslo monografija. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
54. Rimšaitė, E. (2006). Psichoneurologiniai pensionatai: socialinio darbo ar disciplinarinės visuomenės institutas? *Sociologija: mintis ir veiksmas*, 2, 131 – 139.
http://www.ku.lt/sociologija/files/2006_nr.02.131-139.pdf (žiūrėta 2009 – 01 – 12).
55. Rupšienė, L. (2007). *Kokybinio tyrimo duomenų rinkimo metodologija*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
56. Ruškus, J. (2002). *Negalės fenomenas*. Monografija. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
57. Ruškus, J., Mažeikis, G. (2007). *Neįgalumas ir socialinis dalyvavimas*. Kritinė patirties ir galimybių Lietuvoje refleksija. Monografija. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
58. Samašonok, K., Gudonis, V. (2007). Globos namų auklėtinių socialinių įgūdžių ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose. *Specialusis ugdymas*, 1 (16), 54 – 67.
59. Samašonok, K., Gudonis, V. (2006). Paauglių, gyvenančių globos institucijose ir pilnose šeimose, kognityvinės ir elgesio strategijos: lyties ypatumai. *Specialusis ugdymas*, 2 (15), 74 – 87.
60. Samašonok, K. (2005). Paauglių, gyvenančių globos namuose ir pilnose šeimose, savęs vertinimo ypatumai. *Specialusis ugdymas*, 2 (13), 101 – 110.
61. Sinycina, D. (2000). Vaiko rengimas praktiniam gyvenimui globos institucijoje. *Socialinis ugdymas*, T. 3, 50 – 52.
62. Snieškienė, D., Bumblauskienė, K. (2005). Globos įstaigoje augančių jaunuolių pasiruošimas savarankiškam gyvenimui. *Specialusis ugdymas*, 2 (13), 111 – 122.
63. Socialinių paslaugų priežiūros departamentas prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos. <http://www.sppd.lt> (žiūrėta 2010 – 02 – 02).
64. Steman, C. (1999). *Socialinio darbo su proto negalios vaikais pagrindai*. Metodinė medžiaga. Vilnius: UAB „Vaibra“.
65. Studt, H., H., Petzold, E., R. (1999). *Psychoterapeutische Medizin: Psychoanalyse – Psychosomatik – Psychotherapie; ein Leitfaden für Klinik und Praxis*. Berlin; New York: de Gruyter.
<http://www.google.com/books?hl=lt&lr=&id=7sYHjpTBt2QC&oi=fnd&pg=PA1&dq=>

[studt+petzold+Psychotherapeutische+Medizin&ots=-wMqmW7HKQ&sig=zksyQwVkAUC9kHv6spWfh6rIgDs#v=onepage&q&f=false](#)
(žiūrėta 2010 – 02 – 20).

66. Sullivan, A. (2002). Gender differences in coping strategies of parents of children with Down syndrome. *Down Syndrome Research and Practice*, 8 (2), 67 – 73.
<http://www.down-syndrome.org/reports/132/reports-132.pdf> (žiūrėta 2010 – 02 – 20).
67. Suslavičius, A. (2000). *Paremiamoji psichologija: kaip įtvirtinti savąjį ego ir išlikti savimi*. Kaunas: Šviesa.
68. Suslavičius, A. (2006). *Socialinė psichologija*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
69. Sutton, C. (1999). *Socialinis darbas, bendruomenės veikla ir psichologija*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
70. Šedienė, P., Leminskienė, A. (2007). Sutrikusio intelekto jaunuolių rengimas savarankiškam gyvenimui globėjų šeimose ir šeimynose. *Sveikatos mokslai*, 5, 1248 – 1256.
[http://sena.sam.lt/repository/dokumentai/moksliniai%20straipsniai/2007%20SM5.\(III%20dalis\)indd.pdf](http://sena.sam.lt/repository/dokumentai/moksliniai%20straipsniai/2007%20SM5.(III%20dalis)indd.pdf) (žiūrėta 2008 – 11 – 14).
71. Urbonienė, A., Leliūgienė, I. (2001). Socialinės – edukacinės neįgaliųjų integracijos į visuomenę technologijos Skandinavijoje ir jų taikymo galimybės Lietuvoje. *Specialusis ugdymas*, 2 (5), 106 – 111.
72. Vaicekauskienė, V. (2005). *Specialiujų poreikių vaikų socializacija*. Monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
73. Vaičekauskaitė, R. (2007). Socialinis darbas su šeima, auginančia vaiką su negale: salitogenezės koncepcija. *Tiltai*, 1, 55 – 71.
74. Vaiko teisių padėtis Lietuvos stacionariose globos ir ugdymo įstaigose. (2006). Tyrimo ataskaita.
http://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20DOKAI/Vaiko_teisiu_padetis_2006.pdf (žiūrėta 2008 – 11 – 14).
75. Viluckienė, J. (2008). „Iškūnyta“ socialinio modelio negalios samprata. *Filosofija. Sociologija*, T. 19, 4, 45 – 52.
76. Vitkauskaitė, D. (2004). *Specialiujų poreikių moksleivių socialinių gebėjimų ugdymas*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
77. Žalimienė, L. (2007). *Vaikų socialinės globos kokybė ir jos vertinimas*. Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija.

78. Žmogaus teisių stebėseną uždaroje psichikos sveikatos priežiūros ir globos institucijose. Projekto ataskaita. (2005). Vilnius.
http://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20DOKAI/Psichikos_ataskaita_2005.pdf (žiūrėta 2008 – 11 – 14).
79. Žydžiūnaitė, V. (2007). *Tyrimo dizainas: struktūra ir strategijos*. Kaunas: KTU.
80. Žukauskienė, R., Leiputė, O. (2002). Vaikų ir jaunimo globos namų auklėtinių ir vaikų, gyvenančių su abiem tėvais, emocinių ir elgesio problemų ypatumai. *Socialinis darbas*, 2 (2), 106 – 114.
81. Бохан, Т. Г., Галажинский, Э. В., Мещеркова, Э. И. (2005). Родительские наставления как один из факторов формирования копинг стратегий юношества народов Сибири. *Теория и практика психологического исследования*, 286, 42 – 49.
<http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/286/image/286-042.pdf> (žiūrėta 2010 – 02 – 20).
82. Бохан, Т. Г., Залевский, Г. В., Мещеркова, Э. И. (2004). Гендерные и возрастные различия в копинг – стратегиях юношей народов Сибири. *Психология*, 24, 50 – 55. <http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/286/image/286-050.pdf> (žiūrėta 2010 – 02 – 20).

Alma Lileikienė

DIFFICULTIES COPING STRATEGIES OF YOUNG PEOPLE WITH DYSFUNCTION OF INTELLIGENCE FROM ORPHANAGES AND FOSTER HOMES FOR CHILDREN

The Master's Degree Thesis

Summary

Theoretical analysis of structure of psychosocial characteristics and salutogenesis as the methodology of coping with difficulties and the analysis of the inner harmony and its component – difficulties coping strategies of young people with dysfunction of intelligence from orphanages and foster homes for children is presented in this Thesis.

The hypothesis claims that the choice of difficulties coping strategies depends on personal characteristics of young people and the social environment. When coping with difficulties the disabled young people use fewer strategies requiring adaptation abilities.

The research was conducted using the methods of interview and *questionnaire*. The aim of the research – to study the ways the young people with the dysfunction of intelligence from orphanages and foster homes for children cope with difficulties and the coping strategies they use. The *analysis of the content of nonstandard material* (the data were categorized according to semantic relations) and *statistic data analysis* (descriptive analysis of averages, standard deviations, factorial analysis) were done.

7 young people with the dysfunction of intelligence and 110 employees working in the boarding-school, guardians and members of their families (99, 8 and 3 respondents respectively) participated in the research.

Personal peculiarities of young people with the dysfunction of intelligence (psychological and temper peculiarities, abilities, values and attitudes), social resources (social environment), stressful situations and peculiarities of their subjective evaluation, coping actions (strategies) done by an individual in order to adapt to present situation are analyzed in the empiric part of the Thesis.

The most important *conclusions* of empiric research:

1. The choice of coping strategies by young people with the dysfunction of intelligence proves the structure of the model of coping process, that it depends on personal peculiarities, social resources, stressful situation and the peculiarities of its evaluation.
2. The quality of social skills and skills of independent life of young people with the dysfunction of intelligence is not sufficient. It is especially notable among young people living in the boarding-schools. This is determined by institutional conditions of living.

3. The hypothesis was proven that when coping with difficulties the young people with the dysfunction of intelligence use fewer strategies requiring adaptation abilities. Coping strategies oriented to emotions (searching for social emotional support, denial, acceptance, humor) and less adapted strategies (concentration on emotions and their expression, concentration on coping behaviour) dominate.

Key-words: young people with dysfunction of intelligence, orphanage, difficulties coping strategies.

PRIEDAI

Pagrindiniai tyrimo klausimai

Pamatiniai klausimai	Pagalbiniai klausimai
<p>Asmenybės ypatumai:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Individualios demografinės savybės • Psichologinės savybės • Gebėjimai • Vertybės • Nuostatos 	<p>Kuo tu vardu? Kiek tau metų? Kur dabar gyveni? Kur gyvenai anksčiau?</p> <p>Ar kuo nors rūpiniesi, padedi? Jei kam nors sunku, ar tu užjauti, paguodi? Ar dažnai būni liūdnas? Ar dažnai pykstiesi su kitais? Jei pyksti, kaip išlieji pyktį (šauki, mušiesi)? Ką darai, jei tave kas nors skriaudžia? Ar turi žmogų, su kuriuo gali pasikalbėti, patikėti jam savo problemas? Kas tavo geriausias draugas? Su kuo dažniau bendrauji?</p> <p>Ar gali pats paprašyti pagalbos, jei reikia? Ar gali paklausti nepažįstamo žmogaus, sužinoti informaciją parduotuvėje (banke, pašte ar pan.)? Ar moki pats susitvarkyti savo kambarį (skalbti, lyginti, gaminti maistą)? Kokiais prietaisais moki naudotis? Ar moki skaičiuoti pinigus? Planuoti pirkinius? Ar gali savarankiškai išvykti apsipirkti (į koncertą, filmą, pas draugus ir pan.)? Jei ne, kas tau padeda? Ar planuoji, ką veiksi kitą dieną (kitą savaitę)?</p> <p>Ką mėgsti veikti? Ką norėtum veikti, bet neturi galimybės? Kas tau yra svarbu, be ko tu negalėtum gyventi?</p> <p>Ką galėtum (norėtum) pakeisti savo gyvenime?</p>
<p>Socialiniai resursai</p>	<p>Ar buvo žmogus, kuris tau padėjo susipažinti su nauja vieta? Kaip su tavimi elgėsi įstaigos darbuotojai (globėjai, aplinkiniai), gyventojai tau atvykus? Ar palaikai ryšius su savo artimaisiais (šeimos nariais, buvusiais darbuotojais, draugais)? Ar esi patenkintas savo gyvenamąja vieta? Ar tau užtenka vietos, turi kur susidėti savo daiktus (pailsėti, pabūti vienas, pabendrauti su kitais)? Ar tu dalyvauji sprendžiant įvairius reikalus, susijusius su tavo gyvenimu (tavo kambarys, išvaizda, pirkinių planavimas, laisvalaikis)? Ar yra žmogus, kurio tu galėtum paklausti, jei ko nors reikia?</p>
<p>Stresinės situacijos ypatumai</p>	<p>Ar žinotai, kad reikės palikti vaikų ir jaunuolių pensionatą? Iš kur sužinotai?</p>

	Žinotai, kur po to gyvensi?
Stresinės situacijos subjektyvaus vertinimo ypatumai	<p>Kaip jauteisi, kai sužinotai, kad reiks išvykti iš vaikų ir jaunuolių pensionato? Jei būtų buvusi galimybė, būtum norėjęs ten pasilikti? Kodėl?</p> <p>Kaip jauteisi, sužinojęs, kur gyvensi?</p> <p>Gal norėjai gyventi kitur? Kodėl?</p> <p>Kaip jauteisi pradėjęs gyventi naujoje vietoje?</p> <p>Kas tau buvo nežinoma? Sunku? Kas tau dabar yra sunku, kokios problemos iškyla?</p>
Įveikos veiksmai (strategijos), kuriuos individas atlieka norėdamas prisitaikyti prie esamos situacijos	<p>Ar ką nors stengeisi dirbti, svajoti, žiūrėti televizorių, kad negalvotum apie sunkumus?</p> <p>Ko nors ėmeisi, kad pakeistum situaciją?</p> <p>Ar patikėjai, kad tau taip nutiko?</p> <p>Ar pradėjai gerti (rūkyti, vartoti narkotikus), kad būtų lengviau?</p> <p>Ieškojai žmogaus, kad tave paguostų?</p> <p>Prašei ko nors, kad tau padėtų? Gal tas žmogus patyrė panašius sunkumus kaip ir tu ?</p> <p>Ar galvojai tik apie tai, kaip išspręsti problemas?</p> <p>Ar dažnai buvai liūdnas (piktas)?</p> <p>Ar stengeisi pamatyti ką nors gero šioje situacijoje?</p> <p>Ar planavai, kaip įveikti sunkumus?</p> <p>Ar dažnai pajuokaudavai, kai būdavo sunku?</p> <p>Ar susitaikei, kad nieko negalima pakeisti?</p> <p>Ar ieškojai paguodos bažnyčioje?</p> <p>Ar kaltini save dėl sunkumų?</p>

2 priedas

Anketa, skirta globėjams, jų šeimos nariams ir pensionatų darbuotojams

Mieli globėjai, globėjų šeimos nariai, pensionatų darbuotojai, prašyčiau užpildyti šią anketą. Užtruksite tikrai nedaug laiko.

Jūsų atsakymai padės išsiaiškinti, kaip įveikia sunkumus **jaunuoliai**, turintys intelekto sutrikimų, **išėję iš vaikų ir jaunuolių pensionato** ir apsigyvenę pas globėjus ar suaugusiųjų pensionate. Duomenys bus panaudoti magistro darbe.

Anketa yra anoniminė –
savo vardo ir pavardės rašyti nereikia.

Prašytume pateikti informaciją apie save

Žymėkite tik vieną atsakymą . Pvz.

Jūs gyvenate:	☒ mieste,
	☐ kaime.

Jūsų lytis:	☐ vyras,
	☐ moteris.

Jūsų amžius:	☐ 18 – 30,	metų.
	☐ 31 – 50,	
	☐ 51 – 70	

Jūsų išsilavinimas:	☐ nepilnas vidurinis,
	☐ vidurinis,
	☐ aukštesnysis,
	☐ aukštasis.

Jūs esate:	☐ globėja(s),
	☐ šeimos, kurioje globojamas jaunuolis, narys,
	☐ administracijos darbuotoja(s),
	☐ socialinė(is) darbuotoja(s),
	☐ socialinio darbuotojo padėjėja(s),
	☐ medicinos darbuotoja(s).

Jaunuolių asmenybės ypatumai

**Įvertinkite
jaunuolių
savybes**

Pažymėkite x ženklu, kaip jūs vertinate jaunuolių savybes atitinkamoje, jūsų nuomone, vietoje.

Kiekvienoje eilutėje žymėkite tik vieną, Jums tinkantį, atsakymą. Pvz.

stropus		x						tingus
---------	--	---	--	--	--	--	--	--------

rūpestingas								nerūpestingas
kategoriškas								tolerantiškas
linksmas								liūdnas
geras								piktas
švelnus								grubus
moka paguosti, užjausti								nejautrus
mokantis bendrauti								nemokantis bendrauti
nekonfliktuoja								konfliktiškas
paslaugus								nelinkęs padėti
draugiškas								priešiškas
save vertina teigiamai								save vertina neigiamai
ramus								nervingas
pasitikintis savimi ir kitais								nepasitikintis savimi ir kitais
sąžiningas								nesąžiningas
atviras								uždaras
optimistas								pesimistas

Jaunuolių gebėjimai

Įvertinkite, kokie, Jūsų nuomone, jaunuolių gebėjimai.

Kiekvienoje eilutėje žymėkite tik vieną, Jums tinkantį, atsakymą. Pvz.

	visiškai sugeba	lyg ir sugeba	nežinau	lyg ir nesugeba	visiškai nesugeba
Dirbti kompiuteriu.	x				

	visiškai sugeba	lyg ir sugeba	nežinau	lyg ir nesugeba	visiškai nesugeba
Bendrauti su suaugusiais.					
Bendrauti su bendraamžiais.					
Bendrauti su nepažįstamais.					
Paprašyti pagalbos.					
Gauti reikiamos informacijos už namų (pensionato) ribų (parduotuvėje, pašte ir pan.).					
Pats susitvarkyti savo kambarį, daiktus.					
Laikytis asmens higienos, atrodyti tvarkingai.					
Gaminti maistą.					
Skalbti, lyginti.					
Naudotis lygintuvu, skalbykle, televizoriumi, kitais prietaisais.					
Suskaičiuoti pinigus.					
Planuoti pirkinius.					
Savarankiškai išvykti apsipirkti, į koncertą, filmą ir pan.					
Planuoti, ką veiks kitą dieną, kitą savaitę.					
Turiningai ir naudingai praleisti laisvalaikį.					

Socialinė aplinka

Įvertinkite jaunuolių socialinę aplinką.

Kiekvienoje eilutėje žymėkite tik vieną, Jums tinkantį, atsakymą. Pvz.

	niekada	kartais	dažnai	visada
Žiūri televizorių.			X	

	niekada	kartais	dažnai	visada
Turi asmenį, kuris supažindina su nauja vieta (pensionatu, globėjų namais).				
Darbuotojai (globėjai, jų šeimos nariai) dėmesingi, padedantys naujiems gyventojams.				
Palaiko ryšius su savo šeimos nariais, artimaisiais.				
Palaiko ryšius su buvusiais darbuotojais, draugais.				
Dalyvauja bendruomenės (kaimo, miesto, pensionato) gyvenime.				
Turi artimų žmonių, su kuriais nuolat bendrauja.				
Turi artimą žmogų, kuris, esant problemoms, sunkumams, padeda, paguodžia.				
Patenkintas savo gyvenamąja vieta.				
Turi pakankamai vietos, kad galėtų susidėti daiktus, pailsėti, pabendrauti su kitais.				
Dalyvauja sprendžiant reikalus, susijusius su jų gyvenimu (kambarys, išvaizda, pirkinių planavimas, laisvalaikis).				

Jaunuolių veiksmai, kada jie įveikia iškylančius sunkumus

Jaunuoliui, apsigyvenusiam naujoje vietoje, iškyla įvairių sunkumų. Gyvenamoji vieta nauja, nežinoma, ne visi žmonės pažįstami. Reikia laiko, kad prisitaikyti prie naujų sąlygų.

Įvertinkite jaunuolių veiksmus, kuriuos jie naudoja, įveikdami iškylančius sunkumus, atvykę į globėjų namus (suaugusiųjų pensionatą).

Kiekvienoje eilutėje žymėkite tik vieną, Jums tinkantį, atsakymą.

	niekada	kartais	dažnai	visada
Imasi kokios nors veiklos (žiūri televizorių, svajoja ar kt.), kad negalvotų apie sunkumus.				
Imasi veiksmų, norėdamas padėti padaryti geresnę.				
Atsisako tikėti, kad tai nutiko.				
Geria, rūko, vartoja narkotikus, kad mažiau galvotų apie problemą.				
Ieško paguodos ir supratimo iš aplinkinių.				
Ieško patarimų iš kitų žmonių ar asmenų, turėjusių panašią patirtį.				
Susikoncentruoja į tai, kaip išspręsti problemą.				
Išreiškia savo neigiamas emocijas (liūdi, pyksta ir pan.).				
Stengiasi pamatyti ką nors gero šioje situacijoje.				
Planuoja veiksmus, kaip įveiks sunkumus.				
Juokauja, žiūri į sunkumus su humoru.				
Susitaiko su tuo, kad nieko nebegalima pakeisti.				
Ieško paguodos religijoje.				
Kaltina save dėl susidariusių sunkumų.				

Dėkoju už Jūsų atsakymus. ☺

Iškilius klausimams, galite kreiptis el. paštu alma.lileikiene@gmail.com arba tel. 868267553.

Faktorinė jaunuolių gebėjimų analizė

	Component			
	Svoris (L)	Svoris (L)	Svoris (L)	Svoris (L)
Savarankiškai išvykti	,853	8,128E-02	,295	7,673E-02
Planuoti ką veiks kitą dieną, savaitę	,760	,119	,164	,349
Suskaičiuoti pinigus	,756	,224	,285	-7,753E-03
Planuoti pirkinius	,746	-4,434E-02	,288	,302
Gauti reikiamos informacijos	,592	,471	4,089E-02	-5,986E-02
Turiningai ir naudingai leisti laisvalaikį	,553	,265	,235	,246
Bendrauti su suaugusiais	8,644E-02	,800	,266	,306
Paprašyti pagalbos	,202	,770	2,792E-02	9,250E-02
Bendrauti su bendraamžiais	-,114	,764	,247	,365
Bendrauti su nepažįstamais	,386	,679	,105	1,791E-02
Gaminti maistą	,310	,112	,838	6,542E-02
Skalbti, lyginti	,259	,119	,825	,122
Naudotis prietaisais	,271	,294	,623	,202
Pats susitvarkyti savo kambarį	,166	,186	,207	,831

Laikytis asmens higienos	,214	,226	5,333E-02	,829
--------------------------	------	------	-----------	-------------

4 priedas

Faktorinė socialinės aplinkos analizė

	Component		
	Svoris (L)	Svoris (L)	Svoris (L)
Turi pakankamai vietos	,793	-7,335E-02	-9,793E-02
Darbuotojai dėmesingi	,757	,108	9,361E-02
Turi asmenį, kuris supažindina su nauja vieta	,728	,279	-3,016E-03
Patenkintas gyvenamąja vieta	,136	,739	-,220
Turi artimų žmonių, su kuriais nuolat bendrauja	-,362	,634	,316
Turi artimą žmogų, kuris padeda, paguodžia	,382	,630	-,196
Dalyvauja sprendžiant reikalus	,220	,556	,395
Palaiko ryšius su šeima	-,116	-,253	,790
Palaiko ryšius su buvusiais darbuotojais, draugais	3,617E-02	-1,327E-02	,709
Dalyvauja bendruomenės gyvenime	-2,900E-03	,411	,604